P.-1088

NASTAVNIČKA KNJIŽNICA
I. GIMNAZIJE (M

VI e 65

UČITELJSKA KNJIŽNICA
kr. gimnazije u Varaždinu.

Broj inv.	VII 68.
Mjesto	8 C 35.

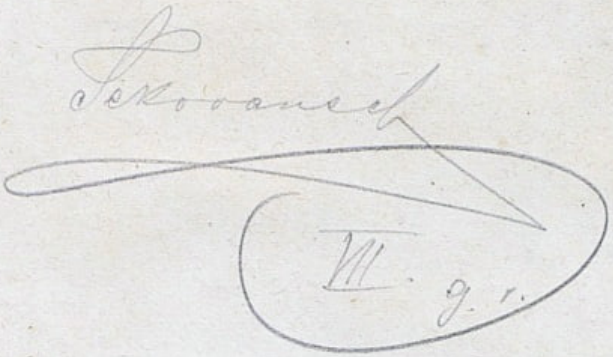
Sekovanec
VII. g. r.

Izmedju knjigâ

Iv. Bolfamakian

VII. g. r.

Sektovanie

3 arkan-fesp. ktore

NAMJESTNIČE U ZAGREBU

2/4 3/2

4/12

Logika	Grčki	Mat.	Hrvat	Věr
Dovět	Věr	Fizik	Mat	Log
~~Grčki~~	Matem	Latin	Dov	~~Hr~~ Latin
Hrvatski			Grčki	
Lat. sl.	Lat.	Dov.	Lat.	~~Lat.~~ Fizik
Něm	Fiz.	grč.	Něm	~~Grčki~~ Hrv

FILOZOFIJSKA

PROPEDEVTIKA,

T. J.

PRIPRAVA MUDROSLOVJU

ZA

GIMNAZIJE

U

TROJEDNOJ KRALJEVINI.

I. LOGIKA.

U ZAGREBU.

NARODNA TISKARNA DRA. LJUDEVITA GAJA.

1868.

LOGIKA

ILI

MISLOSLOVJE.

PISA

VINKO PACEL.

U ZAGREBU,

NAKLADOM KR. DALM.-HÈRV.-SLAV. NAM. VĚĆA

1868.

METELWIN Digital LIBRARY

S3436 2

16

Prědgovor.

Od ukupne filozofije propisane su za gimnazijske nauke samo logika i psihologija, kano propedevtika filozofiji. Od ovijuh evo najprije logike s onoga ne samo didaktičnoga razloga o pojmovanju: gdě nije pojma o pojmu, nemože biti pojma o čem inom; psihologija će daklě izaći iza logike.

Ova je logika osnovana na Beck-ovoj knjižici: „Grundriss der Logik“, a popunjena iz manjega i većega děla Zimmermannova i iz Lindnera.

Glavna zadaća, pridesiti pojmove logike, a tim i nazivlje, pojmovanju hèrvatskoga jezika i obratno — to bi imalo biti posredovni onaj pravac, kojim nakanih poći, pišuć ovu logiku. Uspěh će istom opravdati mi nakanu, ili ju osuditi; svakako biti će joj prava vrědnost jedino

METELWIN Digital LIBRARY

ota, ako se čim prije pojavi potreba za boljom knjigom, ma joj i nebilo povodom moje nastojanje.

Od knjigah ove ruke, pisanih našim jezikom, nemogoh rabiti nijedne, pače za pisanja nehtědoh; razloga će naći, tko uzpripodobi.

Něke nazive nisam prevео, ostaviv ih u izvoru to gèrčkom, to latinskom. Najpriličniji mi se tomu razlog pričini, što o njih, kakovi su, nevrědi načelno pravilo: a principali (ili a potiori) fit denominatio, nego živu od praotacah filozofije, posvećeni vremenom, porabom a něšto i tegobom prěvodnom tako, da im s praktičnosti nije prigovora. Medju prěvodne tegobe broji se ne samo prěvod tvari, t. j. smisao, nego i oblikovni, što bi naime u hèrvaštini naziv izašao sastavljen, čim bi se nauci jedva pomoglo. O věrnu prěvodu naziva nemože biti govora, ako uzmemo, da se je smisao naziva vremenom morao proměniti ili barem poproměniti i naprědku se prilagoditi. — Medje pako za pravilo, koje nazive treba prevesti, a kojih netreba, neima u nijednom jeziku. K tomu dodajemo i tu okolnost, da je istina, ako i žalostna, da sustavna znanja o filozofiji bez starih i bez novih jezikah nemože biti: savez im je prejak, nemože ga svladati nijedan jezik posebice — s toga

bio bi i svaki napor zalih. A da li će pokusi i iztraživanja o veliku savezu izmedju mudroslovja obćega i izmedju mudroslovja u našem jeziku oboriti ovo mnĕnje — ali istom nakon komparativne prouke ove vèrlo nove znanosti — ili da li ih neće oboriti: to je prĕdmet dostojan, ali za ovaj čas jošte iza vidika. Věštaku bila bi najpreča radnja spisati logiku, koliko joj je traga u narodnom jeziku glede nazivlja i glede izraza, izlučiv točno, što je u govoru načina upravnoga, što li neupravnoga (figure).

Na kraju dodao sam u abecednom tražilu oznake za nĕke pojme, osobito za suznačne, da se učenik osvèrne na točno značenje rĕči.

V. P.

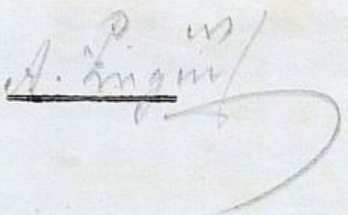

Uvod.

§. 1.

Čověk, tělo, duh, duša *).

Na čověku se razlikuje:

1. Tielo (od těti, titi, tověti i toviti, t. j. rasti, debeléti, umnažati se), znači daklě svakako něšta tvarna, sgrabna (corpus); nu kamen nije tělo, nego je stvar, prema stvor i stvoriti; nevalja dakle prema corpus inoga jezika misliti na tělo (der Leib); stvor znači i biljku i životinju, ali običnije životinju.

2. Duh i duša **) (od дьhъ, duhnuti, duhati itd.), znači daklě svakako něšta, što se niti vidi, niti može sgrabiti, niti osětiti ikako kojim sětilom, daklě netvarno (spiritus, spirare, itd.); duša (duh'ja, anima), sravni duh, duha, dušac, dah, dahnuti, itd.

Izmedj duh i duša pamti ove razlike:

a) Duh znači šta protivna tvari ***); duša u običnom životu i u někom smislu šta protivna ljudskomu tělu, jer se

---

*) Vidi pazku u §. 6.

**) Moglo bi se reći, da je na čověku samo dvoje glavno razliko: tělo i duh s dušom (ili duša s duhom); nu jer ovo dvoje neima posebnoga zajedničkoga imena, i jer im je razlika golema, kano što tomu svědoči i obični život, zato ih novija znanost luči strogo. Rěč psihologija u inih jezicih znači nauku o duhu i o duši zajedno, premda toga izvorno neznačijaše; u hèrvaštini nemože se oboje izreći jednom rěči (duhoslovje, dušoslovje), osim tudjom, psihologija.

***) Tvâr, materia, materies, die Materie, Stoff, u obće; posebno znači:

duša i nemože pomisliti u inoga kojega stvora, osim u čověka; i u sv. pismu duh i duša rabe doslědno svako u svojem smislu, a vèrlo rědko kano sinonimi. — U hèrvaštini je, kano i u ostaloj svoj Slověnštini duh rěč starija, jer je od nje rěč duša dovedena.

b) Duh je ona moć (v. pazku u §. 6.) u čověka, kojom on misli, te pomoćju těla stvara ono, što mu duh zamisli, i to stvara često bez obzira na dušu; duša je ona moć u čověka, kojom on ćuti (čuvstvuje) i za višim smagne; duša daje daklě pojavu ili proizvodu duhovu něku cěnu, vrědnost, měru itd., t. j. duša je duh uporabljen.

c) Duh pominje na razum, na razbor i na um, daklě na poznavanje (na věst = vjest *); duša pako na ćud (sèrdce, čuvstvo, ćućenje, čuvstvovanje itd.) i na volju (želju, težnju), daklě svakako kada se misli na višu istinitost, na ćudorednost i na ćudorednu vrědnost čina; jer pravo rekši, svaka je istina, ako je po mudroslovju smišljena ili postala, takodjer ćudoredna, t. j. imala bi biti takova; nije li takova, to je neistina, izmišljotina, kriva misao, nesmisao, klapuja, laž, grěh, itd.; n. pr. nesreća čija može biti istina istinita, ali tim ona nije podnipošto, kano puki čin, istinom mudroslovnom, t. j. istinom prema mudroslovju — a samo takove istine mogu biti prědmetom znanosti.

§. 2.

Izvor svakomu znanju octan izmedju suprotive: znanje i neznanje.

Sve, šta znamo, postade od zamětabah i od mišljenja. Zamětbe postanu ne samo gledanjem, čuvenjem itd., nego sbiranjem, slaganjem, redanjem itd., dok se neporodi pitanje: je li

---

tvâr, tvàrina, něka prirodnina, proizvod prirode davni ili sadašnji;

látak (Stoff) uradjena, ugotovljena, učinjena, občinjena tvar (vuna, svila, mavez itd. tkanina);

tvorivo, različno, od čega ima što biti, tvoriti se;

gradivo, različno, od čega se ima što graditi; izčesina, česovina itd. jesu skovane i izlišne rěči.

*) Věst od věděti = znati; sravni: sávěst, věšt, nevěsta itd., i věst (= viest), što se dozna, pověst, ubavěst itd.

je, odaklě je, kamo je, zašto je, čemu je ono, što zamětismo? Ovim pitanjem očitovao se je duh, u někoga ranije, a u gděkoga kasnije. Pas laje na měsec, jer ga zaměti; děte siže za měsecom u čudu, što ga nemože doseći: tim jur se očitova duh, tražeć razlog. Tim se ima protumačiti, što su najdavniji mislitelji početak mudrovanju nalazili u čudu, jer je čudo svakako něko pitanje.

Nu ovoga pitanja nebi bilo bez octana (instinkta), štono se osniva na suprotivi izmedju onoga, šta znamo i neznamo, ili izmedju znanja i nove zamětbe; jer svaka zamětba nadje u duhu něko znanje, s kojim se ili slaže ili neslaže; ako se slaže, to prijašnje samo potvèrdi; ako li se neslaže, pobudi duh na mišljenje; n. pr. nov nečuven jezik, dogodjaj iz pověsti, pojav prirode, račun prije neznan, itd.

§. 3.

Mněnje prema činu, i obratno.

Pomenuta suprotiva izmedju znanja i neznanja može se dvojako u sklad svesti:

a) ili nam je pověra veća u ono šta znamo, nego li u novu zamětbu, te ju prilagodimo dojakošnjemu znanju;

b) ili nas nova zamětba zateče tako silno, da joj prilagodimo dojakošnje znanje.

U pèrvom slučaju prilagodila se je zamětba (pojav, novost, neznanje) našemu mněnju, u drugom pako prilagodilo se mněnje zamětbi; n. pr. prema pèrvomu, kada bi se morala žèrtvovati osvědočenost o pravosti teorije undulatorne (hipoteze o titranju světline), teoriji emisije (iztračnoga dělovanja světline); prema drugomu, kada bi morali prilagoditi osvědočenost, da neima duhôvah živih, novo nastaloj teoriji spiritizma, da se tobože mèrtvi mogu s nami dogovarati, proricati, tajne davnosti nam obrětati, itd.

§. 4.

Nesklad pomenute suprotive.

Premda su pomenuta dva slučaja o suprotivi obična i u svakdanjem i u znanstvenom životu (ali u ovom mnogo im je manje města, pa je i lasnje uz istinu prionuti), te se njima samo

METELWIN Digital LIBRARY

jedno mora izvesti kano istinito (i to razmišljanjem), i tim se duh umiriti: to ipak ima i slučajevah, da se nemože osvědočenost žèrtvovati novoj istini, pojavu itd., niti se istina može osvědočenosti, ma i uporabom sile: tada nastane spor izmedju obojega, te je lasno premašiti medju i jednomu i drugomu. Razloga je tomu u nedostatno razvijenom duhu prema pojavu, ili u razdraženosti duha, potekloj iz osobnosti ili iz ine kakve manje čiste svèrhe; jedina dvojba ili sumnja glede budućnosti može opravdati ovakovu neodlučnost ili taj spor, ali ga nesmije smetati, da se rěši ili istota ili věrojatnost: istini bo ima mnogo ili barem više oblikah, ali bivstvo joj je isto uz najrazličnije okolnosti; nu valja pamtiti i to: da se jedna te ista istina osniva ili može osnivati na više inih ili na manje inih istinah. Saveze ove ogledati ćemo obširno na svom městu.

§. 5.

Znanje izkustveno, pojmovno.

Može biti i to, da se često od nas hoće, neka někomu činu za volju preinačimo mněnje svoje, te da često priznamo što biti nemože, n. pr. što je bělo da je cèrno, dva puta dva da je tri ili pet. — Nu često se može mněnje sbilja žèrtvovati, kao što je i pravo, n. pr. mněnje krivo, dojako smatrano za preistinito; nu ob ovih nemože biti ovdě govora, nego o takovih, što se smatraju za istinita, pa nas uči pověst, da se u svakoj znanosti upravo na tom osniva savkoliki razvitak, što su se mněnja o razlogu, o bivstvu, o svèrsi pojedinih pojavah ili zamětabah morala měnjati i prilagodjivati novijim istinam; tako je geologija poněšto preinačila obće prijašnje mněnje o našoj zemlji, matematika o kolovanju zemlje okolo sunca (Galileo Galilei: e pur si muove), kronologija i arkeologija o starosti ljudskoga koléna, polarizacija uništila teoriju emisije, itd.

Suprotiva izmedju razlikih mněnjah, što se jedna novimi pojavi popravljaju i měnjaju, a što se druga nemogu měnjati nikakovim novim niti davnim pojavom — ova je suprotiva stekla valjalost i na njoj se osnivaju:

izkustvene znanosti, štono se izpravljaju i měnjaju u čestih vazda novimi spoznajami čînah ili pòjâvah;

spekulativne (ili čisto pojmovne) znanosti, štono im se sadèržaj nemože oboriti nikakovim novim činom ili obretom, osim ako se uništi svaka pověra u mišljenje.

§. 6.

Misliti, misao kano pojam.

Kada duh posluje (radi, děla, tvori šta), velimo da misli; posao ili radnja duha zove se misao, a dělovanje, poslovanje itd. mišljenje. Pèrvi i najbliži proizvod mišljenja glede ošèta tudjega jest mu rěč, t. j. misao izgovorena, ili napisana (tiskana), il inako kako za oko ili za uho (slěpu za tipalo iztisnutim pismom ili znakom) osětno priredjena, u obće daklě umotvor, a kasnje rukotvor. — Moj duh posluje = ja mislim, tvoj duh posluje = ti misliš itd.

Što godj mislimo, to se može ogledati sa smatrališta mišljenja dvojako: kako i čim duh posluje, a to ide u duhoslovje i u dušoslovje (psihologiju), i šta duh posluje, a to ide u misloslovje (u logiku).

Glede toga šta misao děluje, zove se ona pojam (notio, conceptus, idea), ali bez obzira na način, kako koju misao primamo, izvodimo, ponavljamo itd.

Od mnogih, medju se vèrlo razlikih sposobnostih (svojstavah, silah, moćih *) itd.) duha jedna mu je razum (intellectus), i to najpèrvo glede čověka sama i glede na ostalo što je okolo ili izvan njega, t. j. sposobnost ona, kojom ili ponjamo, što izvan nas biva sětilom, ili šta duh u nas sam sobom proizvodi, i kojom daklě možemo pojmove stvarati sami sobom i u sebi bez vanjskoga dělovanja; radi toga zove se pojam takodjer razumak, ali samo u značenju govornom, jezikovnom, značeć skoro isto što i smisao.

---

*) Moći (sile, sposobnosti, svojstva duha jesu: razum, razbor i um; zakone njihovim ukonom uči logika; što li su pako moći ove (i ine) svaka sama sobom, kako li iz njih biva moć spoznaje (perceptio), uči nauka o duhu, duhoslovje t. j. I. čest psihologije; ćud pako t. j. čustva i težnje kano moći (sile, sposobnosti, svojstva) duše uči nauk o duši, dušoslovje t. j. II. čest psihologije.

METELWIN Digital LIBRARY

§. 7.

Misao kano mněnje.

Razmatrali mi misli, postale iz pomenute suprotive, i to ili glede izkustva ili glede pojmovanja, svakako stoji neoborivo to, da su one misli samo poslědice i spletež onih mislih, kojimi ih s one suprotive spoznamo; jer pako svi ljudi nespoznavaju sve pojave jednako, t. j. jer ih razliko shvaćaju, to su i zamětbe ote, bilo izkustvene, bilo pojmovne, vèrlo razlike prema onomu: koliko ljudih, toliko ćudih — pače pravije: koliko glavah, toliko razlikih mislih, i ta razlika misao pojedinca zove se glede množine mněnje. Razlikost ovu dokaživa svaka struka znanosti, jer da nebě ote razlikosti, nebi bilo ni napredka, kojno se osniva na sporu sa suprotive u jedne osobe i u više njih; jer iz jednoglasja ili iz suglasja glede svega i svačega, i glede svakoga vremena, nebi napredovanja moglo ni biti.

§. 8.

Pràvo mněnje.

Iz ove razlikosti potěče pitanje: koje je mněnje pràvo. — Ovo se pitanje iztakne, čim je tko kadar opaziti, da svako mněnje ili sva mněnja nemogu biti prava; pače ovo se pitanje porodi i u najslabljoj glavi, te mu je obćenitost i narav takova, da se zlovolja u svakoga pobudi čim se prekori, da mu je mněnje krivo; jer mu se čini, da mu je tim uštèrbnuto dostojanstvo. Ovomu je nalik i ono nesěgurno i neugodno čuvstvo, što nami zavlada iza nesěgurna mněnja t. j. iza sumnje, te traje, dok sumnje nestade: to je težnja za pravim mněnjem.

Na otoj težnji osniva se svako savěstno iztraživanje: Newton, Kopernik, Kepler tražijahu izmedju mnogih mněnjah o micanju světovah ono mněnje, što ga danas smatramo pravim; pověstnici traže čine i polsědice s okolnôstih, nebi li ih predočili u něgdanjoj pravoj slici, daklě istinito; prirodoslovci traže zakone prirode, mudroslovci zakone za pravo mišljenje itd., pače i u običnom životu svakomu je do toga, da si o svačem stvori pravo mněnje, kako će se istini bliže prikučiti, pa mnogi i dospije u tom daleko, te mu se mněnje, štono se veli, obistini, oživotvori.

Odavlje slědi, da se mněnje pojedinca osniva na načinu, kako si on spaja pojave, te se mněnje i način tako sudaraju, da se uzimlje obično jedno za drugo. Za davne davnine mislilo se, da je sav ovaj naš svět ogromna kruglja, kojoj su na povèršju zvězde, a u središtu naša zemlja — a danas znamo, da je to sve samo mèrva neizměrnosti, jedno sunčište izmedju nebrojnih sunčištah, jedno prema drugomu u ravnotežju itd.; to su dva mněnja, od kojih je ono pravo, kojemu se istina može dokazati.

§. 9.

Uvět pravu mněnju.

Pravo je mněnje ono:

a) kojemu su misli prave i valjale, i

b) kojemu su ote misli pravo spojene; to su dva uvěta, tako nuždna, da pravoga mněnja bez obojega zajedno nemože biti; nu to se može istom tim postići, ako se uzme u obzir, što može biti a što nemože, što jest a što nije, te što mora biti a što nemora, t. j. ako se traži i razluči, što valja, što li nevalja, što je pravo, što li krivo, što je biće, što li prividno.

Ovakov način iztraživanja zove se kritičan, za razliku od običnoga svakdanjega mněnja ili mišljenja, kojim se stvari (stvori, pojavi, čini) samo sporede ili razviju, a negleda im se na izvor, povod, razlog itd., nego je dosta, da se shvate, ponjaju; n. pr. kemik govori ob atomih, fizik o molekulah, filolog o sastavinah (iz kojih je rěč postala); da li sbilja ima atomah, molekulah, da li su sastavine rěči prije někada živěle: to im je izvan obsega, barem u znanosti dosadanjoj, jer se tim bave ine znanosti.

§. 10.

Pravo misliti.

Prije, nego li se može pobliže označiti, šta to znači pravo misliti, valja znati, da tko kani šta činiti, mora to najprije:

a) razumom razuměvati, ponjati *); onda

*) Ponjati, pojmiti, poumiti, poimati, poumljati, pojimljivati, poumljivati šta, concipere (concepire, intendere, begreifen) t. j. razgo-

b) razborom razabirati, t. j. suditi; i napokon
c) umom uměti, t. j. umovati, izvoditi, posve znati.

Pravo šta ponjati, pravo suditi i pravo umovati nauči čověk zdrava duha sam sobom, i uvěšti se toliko i tako, da postane mudar glede svoga duha; nu nije mudar, tko samo sbori (ponja, sudi i umuje t. j. misli), nego mora i mudro tvoriti — tomu se hoće mudro spoznavati, mudro čuvstvovati i mudro htěti (voléti, težiti) t. j. za mudrim radom težiti.

Pèrvo, t. j. ponjati, suditi i umovati, a k tomu i način, kako to valja rabiti, uči misloslovje, logika. — Drugo, t. j. spoznavati, čuvstvovati i htěti, a osim toga i duh i dušu kano prědmet spoznavati, uči duhoslovje i dušoslovje, psihologija.

§. 11. 2.

Mudro misliti, mudrovati.

Na ovom se osniva:

1. Da mudro misliti, i mudro smišljeno izreći znači mudrosloviti; (odatlě mudroslov(ac), i mudroslovje). Ove rěči nisu vazda u savezu nerazdruživu glede uspěha; jer nije svatko jur radi mudroga mišljenja i mudroga govorenja mudroslovom; niti je sve, što je iz mudroslovja izvedeno, jur radi toga mudroslovno, t. j. mudro. Razlog je tomu, što se nemože pomisliti něšto, štono bi bilo bez saveza svakoga, budi glede osobe, budi glede města, budi glede vremena, budi glede inoga kojega uvěta — ili inimi rěčmi: uz razliku, što je izmedju misli, čina i dobe, stoji i razlika izmedju teoretičkoga i praktičkoga mudroslovja.

---

větno misliti, tako da se može razborom razlikovati od čega inoga. Razuměti, razuměvati, koga, štə, intelligere (comprendere, capire, verstehen), ne samo razlikovati, nego razborom i umom biti sposoban, věšt komu, čemu. Od znati i uměti razlikuj razuměvati ovako: znati šta = smatrati šta za istinu, osvědočiv se sam sobom ili kim inim; uměti = znati uvěštiti, učiniti, uporaviti. — Od razuměti šta razlikuj razuměti čemu ili r. se u što = věšt biti čemu; razúměti, razúmněti, razuměvati, razumněvati šta = odgonenuti, odgonetati, odgonětati, razgonětati, izmisliti šta, domisliti se čemu, doviti se, pogoditi, dovědati (divinare, indovinare, errathen, enträthseln).

2. Mudroslovja neima bez mudrovanja, neima daklè niti mudroslova bez mudrovanja. — Tko mudruje, misli; ali nemudruje svatko, tko misli; tko n. pr. razmatra něki prědmet, taj misli; ali se nebi smělo reći da mudruje, osim ako razmatra uzroke prědmetove, vanjske ili nutèrnje itd. — Ako se misli, kako je prědmet postao, iz čega je, kako stoji prema inim, tad od mišljenja postaje razmišljanje — nu bez obzira na to, da li je taj prědmet bud' uzrokom, bud' poslědicom inim stvarim (pojavom itd.). — Ako je prědmet takov, da ga našimi osěćali shvatiti nemožemo, nego pukim mišljenjem, tada od razmišljanja postane mudrovanje.

3. Razmišljanje o savezu izmedju uzroka i poslědice, razloga i ukona, uvěta i uvěćenoga itd., štono traži uzrok ili razlog ili povod čim dublji ili pèrvlji (pèrvotniji) ili davniji, jest mudrovanje, i tim čest mudroslovja. — Rěč mudrovati znači ovdě mudro misliti, a ne: prenavljati se mudrostju, boriti se sa svojim umom, sa svojom pametju itd. — Mudrovanje kano svojstvo, ili kano dokaz (razlog) zovemo mudrost, a po tom mudrom i osobu, i čin, i govor, itd.

4. Kano što su poslědica običnomu razmišljanju: pojmi i savez im, tako su i mudrovanju poslědica: pravi i valjali pojmi, i savez im pravi i valjali. Obično razmišljanje bavi se činom ili činmi, sporedjiva ih i razredjiva, traži im gledišta i saveze; mudrovanje traži pojme, bistri ih, zabaci nevaljalo, izpravi mahnovito, dopuni necělito, jednom rěči: preradjiva pojme, upravo kao što se preradjiva pismeni sastavak, kadano iz nahèrpanih mislih ili izrěkah po pravilih o slogu sačinjamo cělak.

§. 12.

Povod mudrovanju.

Želja za znanjem što većim, t. j. za savèršenostju jest povod mudrovanju: svèrha daklè i zadaća mudrovanju jest savèršenost — dakako savèršenost dostiživa, doklè naime umom dopréti možemo. Tako n. pr. prirodoslov tumači pravilo, radi kojega kamen mora na zemlju pasti, a nemože pliti u uzduhu tim, što je kamen težak; težinu opet tumači privlačnostju; što li je pako privlačnost sama u sebi, koj li joj uzrok, u to on nepača, ostaviv to pitanje, da

METELWIN Digital LIBRARY

ga rěši metafiziku, t. j. mudroslovu - prirodoslovcu. Tako biva sa svakim inim pojavom; jer prirodoslovje tumači i uči zakone i pravila o pojavih. — Tako može biti i sa svakom inom istinom, bilo iz koje mu drago nauke ili znanosti; u pověsti n. pr. iztraživa mudroslovje uzroke pojedinu činu, pa sve redom sve do prauzroka, do promisla božega.

Sve znanosti izkustvene, pověst, filologija, svaka vèrst znanja o činih, pa i znanost o tělu i o duhu (antropologija) osnivaju se na mudroslovju, ali nisu mudroslovje; nu mudroslovje nije znanost izkustvena, nego pojmovna, jer se neosniva na činih.

Mudrovanje prestaje, a mozganje ili buncanje nastaje, kada tko uzme razmišljavati o tom, da li nije, ili zašto nije 2 puta 2 = 3 ili 5; zašto dèrvo nije kamen, itd.

§. 13.

Biljeg mudrovanju.

Što je do sada rečeno o mudrovanju, tim mu je i biljeg označen, taj naime, da prědmet, o kojem se mudruje, mora biti vrědan i dostojan mudrovanja.

Vrědnost ota ipak nemože mu biti vanjska ili stvarna, n. pr. dobitak, ugled, slava itd., nego nutèrnja ćudoredna, jer mudrovanjem nailazimo na istine, uz koje je lasnje poći k savèršenosti.

Tko n. pr. razmišlja o sili kojoj prirode, kako bi tom silom izobreo novo orudje, nastroj, tvorulju, taj nemudruje; ali mudruje onaj, koj razmišljajuć sile prirode misli i prispodoblja ih sa silami duha i duše, te tim promiče umni i ćudoredni napredak ljudski; a upravo to i značijaše pèrvi znamen rěči filozof, t. j. prijatelj mudrosti, te tim i mudroslov; nu razuměva se samo sobom, da se je, kano i inim rěčim, pèrvotni znamen toj rěči vèrlo proměnio, kao što se znamen i inim rěčim i pojmom još i danas sveudilj měnja, dočim opet někih rěčih nestaje, pače im i znamen u narodu posve izčezla.

§. 14.

Pojam mudroslovja.

Kano što prědmet mudrovanja nije stvar, shvatna za naša osěćala, tako mu nemožemo našimi osěćali niti uzroka shvatiti;

nego su prědmetom mudrovanja cigle pómisli, kojeno nisu nas obuzele izkustvom, nego samim duhom, t. j. jesu pojmi.

Mudrovanje je daklě razmišljanje, štono mu je prědmet vazda samo pojam, a

Mudroslovje*) jest znanost o pojmih; jer

a) po svom bivstvu mudrovanje je razmišljanje, što teži pojmiti pèrve uzroke i razloge, ali tako, da tim razmišljanjem izadjemo ćudoredniji i savèršeniji; a

b) po svom načinu mudrovanje je razmišljanje, što tumači pojme.

Tko oboje vèrši, jest mudroslov, a mudroslovje ili znanost o pojmih jest smisao pojmnovih spoznajah, stečenih na ovaj način.)

§. 15.

Česti mudroslovja.

Prividnoj razlici, što je izmedju tumačenjah razlikih, naznačenih u pazci, i množini im razlog je u tom, što su mudroslovju mnoge česti i prevelik obseg davali mudroslovi.

Česti ukupnoga mudroslovja jesu:

1. Enkiklopedija ili propedevtika,
2. Logika,
3. Psihologija,
4. Metafizika,
5. Estetika,
6. Aretologija,
7. Dikeologija i
8. Evzebiologija.

---

*) Što je mudroslovje, tumači prema svojemu smatralištu ovako
Wolf: znanost ob onom, što je možno i koliko može biti možno;
Kant: spoznavanje uma iz pojmovah;
Reinhald: znanost ob onom, što odredi puka pomišljivost;
Fichte: nauka o znanosti;
Tennemann: znanost o zadnjih razlozih i zakonih prirode i slobode, i o medjusobnom im poměru;
Herbart: obradjivanje pojmovah;
Drobisch, Zimmermann i svi novi: znanost o pojmih.

MeteLwinDigitalLibrary

U povĕsti se pako javiše ovako:

metafizika (prije: gnoseologia) uči, kako postadoše i kako bistvuju stvari;

psihologija uči, što je duh i duša, koji im ukoni, ona je fizika duha;

filozofija prirode, fizika, prirodoslovje, tumači pojave prirode;

filozofija věre;

etika (prije: aretologia i ethicoteologia ili eusebiologia) praktična filozofija, s ogranci:

prirodno pravo ili filozofija práva (prije: dicaeologia),

moral, ćudoredje,

pedagogika, i

politika;

estetika (kallologia), krasoslovje;

logika, misloslovje, ona je matematika duha (prije: theoretica formalis, diaenaeologia).

§. 16.

Mudroslovje objektivno i subjektivno.

Radi razlikosti, a jošte većma radi nesavèršenosti, prirodjene čověku i rad omedjašenosti duha nemože biti pravo i istinito sve ono, šta pojedinac mudroslov svojim mudrovanjem kano uzrok ili razlog pojedincu prědmetu nadje; jer kada bi se pravi uzrok ili razlog naći mogao, to bi se uz složnu radnju mnogih i premnogih za toliko věkovah morali naći svi uzroci svim prědmetom pomišljivim, te bi i savèršenost ljudska bila jur gotova.

Nu pojedinim istinam mudroslovja može pojedinac tražiti i naći něke uzroke i razloge: do pèrvih nemože se doviti nikada, ako i priznajemo, da ih zbilja ima.

Odatlje slědi, da mudroslovje mora biti dvojako:

a) jedno, mudroslovje samo sobom, objektivno,

b) a drugo mudroslovje pojedinca mudroslova (osebno), subjektivno, negovoreć ovdě o sustavih raznih, niti o tom, da subjektivno nemože imati ni iz daleka zanimivosti mudroslovja objektivnoga.

Osim pomenutih v è r s t i h mudroslovja, i osim mudroslovja svake pojedine znanosti ima jošte i n a r o d n o mudroslovje, izraženo u narodnoj književnosti, i to u tragovih predkèrščanske nabožnosti (t. j. u bajoslovju) i u živom govoru (t. j. u pěsmah, u poslovicah, u pripověstih, u zagonetkah, u običajih, u ćudorednosti, u nazorih i u činih pojedinca, obitelji, plemena, pokrajine, itd.).

§. 17.

Zadaća mudrovanju.

Iza navedene razluke izmedju mudroslovja objektivnoga i subjektivnoga mora biti i zadaća mudrovanju ota, da mudroslov mudruje što bliže ako li ne istovětno s mudrovanjem objektivnim, t. j. da su uzroci istine i sama stvar (ili tvar istine) ono isto, što je i stvar u istinu t. j. zbilja; po tom je očita i glavna zadaća subjektivnomu mudrovanju: tražiti i naći istinu (sr. §§. 26. i 27.).

I narodne hèrvatske poslovice ob istini i o mudrosti dokazivaju dosta obću svěst o tih pojmih: Sama je istina najveća mudrost. — Bog ili um najveća je istina. — Nije mudrosti do istine. — Istina je mudrost, drugo neima, — Istinom ćeš sve nadmudriti. — Istina, ako se i nereče, ostaje istina; ali je samo rečena mudrost. - - Samo mudri živi. — Mudrost je žitak, a bitak je i živini svakoj (ili nesvěstnoj). — Tko je mudar, taj je sve. — Od cigle neistine sve zlo na světu. — Lud se nada svačemu, mudar samo umu (pametan samo pameti).

§. 18.

Vrědnost i korist mudrovanja.

Mudrovanju je vrědnost b e z u v ě t n a (posvemna, absolutna), jer nas vabi i sili na iztraživanja i jer nam odkriva tajnosti, jer nam kaže njihovo bivstvo, i jer nam dokaživa poslědice izmedju uzrokah i ukonah, a tim i savez izmedju samih uzrokah ili samih ukonah, ili poslědicah.

Ali je mudrovanju i vrědnost u v ě t n a (odnosna, relativna) onim, čim služi. Obojaka je ova vrědnost takova, da bez mudrovanja, daklě niti bez mudroslovja neima znanosti nikakove, pače neima ni znanja.

METELWIN Digital LIBRARY

Ako jur u običnom životu nami upravlja obična mudrost, štono se pravije zove ùmêća (ùmića), to valja znanstvena mudrost tim više od obične, što ona može lučiti istinu od neistine, što odkriva uzroke, razloge, povode, ukone, poslědice itd., čega obična mudrost nemože, t. j. ona nam kaže sustavnost istinitosti.

Nu valja i to na um uzeti, da mudrost i najučenija bez znanja inoga nemože sama sobom ništa, čim ju kaniš uporabiti na koju znanstvenu struku, neznajuć ove; ali obratno nemože ni ova vrěditi bez one — savez je taj očit.

§. 19.

Mudroslovje uzor znanostim.

Sětiv se na česti mudroslovju, na znatan im sadèržaj, na golem im obseg, na oblik veličanstven im radi toga, što se njim jedinim mogaše razvijati svaka znanost, svako znanje i svaka nauka, te što se njim jedinim luči istina od neistine (a to je našemu bitku ponajglavnija zadaća): valja priznati, da je mudroslovje uzor svakomu znanju, daklě i svakoj znanosti, i da se tom jedinom znanostju, savěstno uporabljenom, čověk približava svojemu zvanju t. j. savèršenosti.

§. 20.

Propedevtika mudroslovju.

Prije ipak, nego li tko uzmože posvetiti se bilo kojoj grani pomenutih mudroslovnih znanostih, bilo ma kojoj inoj znanosti, štono se svaka osniva svojom sustavnostju na kojoj česti mudroslovja, valja posvojiti one dvě grane mudroslovja, kojima je istom pojedina svaka znanost, i svaka grana mudroslovja pristupna, a to jest propedevtika (priprava) mudroslovju.

Propedevtika filozofijska (priprava mudroslovju) znači daklě ono, što valja prije znati, nego li se uzuči dublje tako zvana prava filozofija, ili koj sustav mudroslovni (sistem filozofijski). Zadaća je gimnaziji pripraviti u duhu učenika one pojme glede mudroslovja, što trebaju i za mudroslovje ukupno i za sveučilištne nauke.

§. 21.

Pobliža svèrha filozofijske propedevtike.

Mudrovanje je pojav prirodan, jer je mudrovanje isto, što i umovanje, t. j. poraba ljudskoga uma, i jer je um umom istom s umovanja. Um, koj neumuje, mora otupěti, jer netraži istine; um, koj umuje, svědoči tekar umovanjem našemu čověčanstvu, da je čest božanstva; jer razuma i razbora ima i u životinje, dakako vèrlo malo, sravniv životinju s čověkom.

Umovanjě dokaživa čověk tim, što iztraživa razloge i poslědice neizměrnomu broju onih pojavah, s kojimi i s kojih čověk život svoj životuje.

Nu kano što svaka ina moć ili pojav ljudski, tako se može i umovanje, daklě i mudrovanje povećati, razbistriti i usavèršiti, te onda postaje umětno. Tomu se hoće zakoni i pravila, postali što izkustvom, što pako izvedeni iz istoga umovanja. — Umovanjem imadu se věžbati osobito oni, kojim su darovi duha slabi ili manji ili nerazvijeni, jer je tomu jedina pomoć u mudroslovju, buduć ovo osnov svakomu znanju.

Da se pako ota pravila i oti zakoni uvěšte, valja ih prije učiti i osim toga duh i dušu spoznavati, kako bi se iz oboje nauke izvela prava poraba u životu — a upravo to oboje uči filozofijska propedevtika.

§. 22.

Česti filozofijske propedevtike.

Ako se po sadanjem stanju svega mudroslovja smije reći, da je mudroslovje uzor sve sustavnosti i svakoj sustavnosti i svim sustavnostim, da se mudroslovjem jedinim valjali i pravi pojmi valjalo i pràvo vežu jedan o drugoga, t. j. da je mudroslovje uzor svega znanja u pojedincu i u pojedincih, te tim i uzor svoj znanosti i znanstvenosti;

ako se dalje smije reći, da do sada jošte neima jednoga jeditoga obće valjaloga sustava mudroslovju, pa da ga i ima, da mu u propedevtici nemože biti města, što se ovdě izrěkom napomenuti mora:

METELWIN Digital LIBRARY

to se ipak děli propedevtika radi dvojakoga pomenutoga uzorstva, osnovanoga na samoj stvari, na dvě bitne česti:

a) valja naime najprije znati uvěte, kako postaju pojmi i kako se vežu medju sobom, ogledom na valjalost i na pravost — a to uči logika, misloslovje;

b) onda valja znati, tko, što li veže, čim ili gdě se vežu pojmi medju sobom tako, da budu pojmi valjali i pravi, a to uči psihologija, duhoslovje i dušoslovje.

Govoreć o logici i o psihologiji, da su to dvě česti filozofije, nevalja misliti, da se ote dvě česti mogu uzeti kano ine kakve česti, razdružive ili razstavive, od kojih svaka o sebi kano da je šta cěla ili samostalna; jer je ovdě ì jedna ì druga uvět mudrovanju, t. j. nemožeš mudrovati samo jednom bez obzira na drugu, jer im je savez nerazdruživ, pače nemožan.

Logika uči, kako valja misliti; psihologija tko ili što misli, gdě ili čim misli. I jednoj i drugoj prědmet je mišljenje, ali svakoj s inoga vidika; sredstvo je logici ono, čim spoznajemo istinu, psihologiji je pojav; logika je zakonik (matematika), psihologija je prirodopis (prirodoslovje) našim mislim i ukupnomu našemu mišljenju; logika se nebavi zbiljom, nego tim, kako misli misleći stvor, te ako misli da mora ovako misliti a ne inako — psihologija se bavi tim, da se misli, traži uvěte, s kojih se duh javlja, a duša čuvstvuje i želi; logika tumači savez izmedju mislih glede stvarih, a psihologija savez dělovanja im: zajednični jim je prědmet duh i pojavi mu.

Logika, misloslovje.

§. 23.

Pojam logike.

Logika ili misloslovje jest znanost, kojom se tumače i uče zakoni, po kojih mislimo, pače po kojih moramo misliti, ako nam je do pravoga mišljenja; ovimi zakoni udešivano mišljenje postane znanost, t. j. njom možemo spoznati istinu, naći nove istine i našaste razrediti po medjusobnoj suvisnosti.

Ako se oti zakoni tiču něke vèrsti mislih a ne samo jedne misli, to se oni nemogu baviti okolo tvari misli (šta mislimo), nego samo okolo lika — kako mislimo: zato i jest logika znanost obća glede onoga, čega ima u svake misli, i lična (ili formalna) glede onoga, čega ima u někoj vèrsti mislih.

Logikom pronašao je ljudski um glavne i stalne zakone dělovanju duha i duše, kojino po ovih zakonih ravnaju dělovanje, kako bi se uzpeli do znanja, a ovim do znanosti. Znanost luči istine, razredjiva ih i tumači, da se njimi čim prije uzrazumijemo, osvědočimo, valjalost im dokažemo, te tim i tako ine za istinom potaknemo.

Tvar je prema liku ono, što je stvar prema povèršini cěloj, u kojoj je stvar, ili kano usebina prema posudi, u kojoj je.

Logika od gèrčkoga *λόγος* rěč, t. j. misao izgovorena, izrečena; *λογική ἐπιστήμη* ili *τέχνη*, t. j. uměća za mišljenje; *διαλεκτική* uměća za prepiranje, pravdanje. — Ovi i ovim podobni mnogi ini nazovi postadoše vremenom prema bivšim svèrham, kano što se i dan danas nazovi pojedinim strukam i njihovim čestim stvaraju, i to najobičnije iz gèrčtine pozajmljeni — kano tobože obćenitije

METELWIN Digital LIBRARY

znani, premda se vèrlo težko nazov nadje, što bi jednom rěči označio mnogostručan sadèržaj i obseg pojma, bio ovaj ma kako stěšnjen.

§. 24.

Prědmet logici.

Jer se logika bavi mišljenjem, t. j. iztraživa i uči zakone, po kojih valja misliti (pravilno, da bude od mišljenja koristi), to je daklě i prědmet logici mišljenje, t. j. zakoni za pravilno mišljenje.

Zakoni oti za mišljenje nemogu se izvesti iz samoga mišljenja, nego iz naravi onoga, što se misli; ali ovo, što se misli, mora biti istinito; moraju se daklě osnivati na objektivnoj istini — inom rěči:

Oblik pravomu mišljenju nemože biti onaj oblik, po kojem tko pojedinac, ili mnogi pojedinci, ili svi ljudi misle; jer ima dosta priměra, da čitava koléna i čitavi věkovi něšta zlo, ili krivo, ili pristrano misle — nego osnov pravomu mišljenju može biti sama i cigla istina, a na tom osnovu ima biti osnovano subjektivno mišljenje.

§. 25.

Česti logike.

Logika je daklě

a) Čista ili objektivna po nutèrnjoj zakonosti glede na prědmet samoga mišljenja, ali bez obzira na ono, što se misli, t. j. bez obzira na sadèržaj misli, šta naime misao izriče; ova bezobzirnost na sadèržaj misli smatra mišljenje čisto ili objektivno, pa odatlě i logici ime čista ili objektivna.

b) Uporabna ili subjektivna (nepravo ju něki zovu empiričnom, izkustvenom) po zakonosti mišljenoga, t. j. onoga, što se misli, obzirom daklě na to, kako se sadèržaj mišljenja rabi. — Uporabna zove se obzirom na bivstvo, t. j. tim, da mišljenje u duhu kano pojav bivstvuje, i obzirom na sadèržaj misli — ili inimi rěčmi tim, što i kakov da je izvor, uvět i medja, t. j. način našim spoznajam, našim obretom i našemu naučanju.

Poměr izmedju objektivne i subjektivne logike nalik je poměru izmedju matematike čiste i uporabne.

Razuměva se samo sobom, da kano ina koja znanost, može biti i logika prirodna i umětna, teoretička i praktička, analitička i dialektička itd. — ali niti su ova gledišta toli znatna, niti koristna, niti se mogu ovdě pobliže tumačiti; jedino valja se čim prije uvěžbati u razluci izmedju objektivnosti i subjektivnosti.

§. 26.

Svèrha logici istina.

Svèrha svemu i svakomu mišljenju, daklě i logici, jest istina, t. j. da se istina traži i nadje.

Istina pako jest ili biva,

a) ako se slaže misao s mišljenjem, t. j. sa zakoni mišljenja; ovo se zove istina formalna (lična), istinitost;

b) ako se slaže misao s mišljenim, t. j. upravo s bivstvom svojim; ovo se zove istina materijalna (tvarna), živa istina, istota.

Kada se pominje bivstvo kano prědmet mišljenja, valja ga uzeti u obće, a ne kano šta posebna, n. pr. kano bitje kamena, stabra, živine itd., jer ovo patri u posebne znanosti, kamen u rudoslovje , stabar u biljoslovje, a živina u živinoslovje.

Odatlě slědi, da se valjalost i omedjašenost ljudskoga mišljenja osniva na ovih zakonih, sobom očitih:

1. Zakoni mišljenja i bivstva moraju se slagati, ili: nesmiju si protiviti; zato je materijalna istina vazda podredjena formalnoj, jer što se protivi zakonom formalne istine, nemože biti objektivno istinito, nemože bivstvovati, n. pr. rogat čověk; a što se slaže sa zakoni formalne istine, nemože biti objektivno neistinito, krivo, n. pr. rogat vol — premda jih ima i šušatih.

2. Ali u formalnoj istini nije jur razloga i materijalnoj, t. j. što se slaže sa zakoni formalne istine, nemora biti jur radi toga i objektivno istinito, n. pr. Ivan Franjin Gundulić biskup — premda nije bio biskupom.

MeteLink Digital Library

§. 27.

Pojam istine.

Kano što se svakomu znanju, doslědno i znanosti, hoće dvoje, naime něšto što se ima znati, i nětko tko to ima znati: tako se hoće i istini, jer je ona osnov znanju, takodjer oto dvoje; po tom je i istina objektivna (ontologijska), što se tiče bivstva istine, i subjektivna (psihologijska), što se tiče mišljenja istine. Objektivna je bila istina, da para silno děluje u životu prirode, i to prije nego li se ljudi parom začeše služiti kano kretalom; nu objektivnom istinom postade to istom našega věka; tako to biva s mnogimi pojavi okolo razvitka ljudskoga, n. pr. sloboda, narodnost, književnost itd.

Da na světu nebi bilo nikakve istine, nebi bilo ni nikakva znanja; da nebi mogli spoznati istinu, ili svu ili od česti, to (barem mi) nebi mogli ni znati išta.

Izreka: neima istine, kriva je sama sobom — jer to nemože biti niti ota izreka istinita; odatlě slědi, da ima istina, i to ne cigla jedna. Ako i nemožemo sve znati (sve istine doznati), to možemo ipak několiko istinah doznati; evo dokaza:

Tko rekne ili uztvèrdi, da nespoznaje (ili nepriznaje) nijedne istine, tvèrdi upravo tom izrekom, da spoznaje i priznaje otu pomenutu izreku: nespoznajem ili nepriznajem nijedne istine — t. j. u isti par dosudio si sposobnost spoznavanja ili priznavanja i nesposobnost spoznavanja ili priznavanja — a to je očito protuslovje.

Tko pako uztvèrdi, da istinu niti spoznaje niti nepriznaje, mora priznati, da si pomišlja istinu i nerekav ništa o njoj, te tim priznaje istinu, jednu barem, da može pomisliti šta, naime nereći o njoj ništa. Ovakova uztvèrda zove se sumljarstvo.

Sumljarstvo je absolutno (posvemno), kada se veli: neima istine nikakove; sumljarstvo je partikularno (od česti), kada se veli: čověk nemože spoznati nikakovu istinu.

§. 28.

Čemu je logika.

Radi toga, što logika osniva zakonost ljudskomu mišljenju i spoznavanju, te tim odredjuje, što je istinito, što li nije, logika je

a) pèrvi dĕl mudroslovja kano znanosti, kojim se razlažu krajni razlozi svakoj stvari i pojavu njenomu;

b) nuždna priprava (propedevtika) svakoj znanosti posebice, jer se ova svaka osniva na formalnoj istini.

Jur radi same istine, to formalne to materijalne, vrĕdnost je logici jasna; jer u nas svĕsti zakone mišljenju, kako se lasnije ukloniti bludnji, kako li razpoznavati, što je pravo, što li krivo: ovim je logika osnov svakomu znanju — ars omnium artium maxima. Cic.

Prema tomu je logika kanon (formalni katarktikon) t. j. pravac, proti kojemu nesmije grĕšiti nijedno mišljenje, ima li biti pràvo; dalje je logika takodjer organon, kojim se iz znana izvodi neznano. — Kano kanon kaže logika, što krivo biti mora, a kano organon, što pravo biti mora, ako li je pravo ono, odaklĕ se izvadja.

S logike je daklĕ korist dvojaka:

1. negativna (niječna), jer nas uči, kako ćemo spoznati bludnju i uklanjati joj se;

2. positivna (jestna), jer nas uči, kako ćemo iz znana izvesti neznano putem formalno pravim, te tako iz materijalne jedne istine izvesti opet nove materijalne istine.

O koristi logike veli Leibnitz: „Logika kano umĕća za mišljenje služi redu; ali nevalja joj zakone niti na zlo rabiti, niti krivo rabiti. — Neslože li se dvojica dokazivanjem, to je znak, da jedan od njih jamačno grĕši ili formalno ili materijalno proti zakonom logike. — Istina, da je svĕt mnogo izobreo i u umĕtnostih i u znanostih i u obĕrtu ciglom prirodnom logikom; ali je logika (ma i prirodna) opet logika, pa bila ona umĕtno posvojena ili priro-

MeteLwinDigitalLibrary

dom darovana; nego čega tko neima a treba mu, mora si nabaviti, tako n. pr. naučiti i logiku kano i matematiku, tudje jezike itd — Tko zna zakone logike, točnije će i lasnije razpoznati istinu, nego li da jih nezna. — Ima vazda ljudih umnih, neučivših nikada logike, kano što mnogi umije pěvati, neučiv se pěvanju: ali da se ljudi toliko uče logike, koliko trate vremena na nelogičke bezposlice, doista bi do sada počinili bili više čudesah, nego li si mnogi i pomisliti mogne.“

Objektivna (čista) logika.

§. 29.

Zadaća joj i česti.

Iz onoga, što rekosmo u §§. 20. do 23. slědi ovo:

U psihologiji nesmatra se istinitost ili neistinitost misli, nego zakoni prirode glede duha i duše; a u logici razmatraju se glavni zakoni o dělovanju duha i duše tako, kako da bude od tih zakonah znanje i znanost, osnovana na istinitosti misli.

Psihologiji je prědmet misao kano pojam duha, a logici čista misao bez obzira na izvor ili na pojav.

Zadaća je daklě čistoj logici:

a) Razviti i protumačiti pojedina počela mišljenju; ova su počela jedna i to pèrva čest logike, počeloslovje;

b) Pokazati način, kako se ota počela u sustavnu jednost ili cělost spajaju; ovo je druga čest logike, načinoslovje (metodika).

Počela su mišljenju:

1. Glavni zakoni mišljenja,
2. pojam,
3. sud,
4. izum.

Načinoslovju ovo su česti:

1. Metodika obća: oznaka, razredba, dokaz,
2. metodika posebna: obuka, prěgovor, čitanje, razmatranje.

METELWIN Digital LIBRARY

Čest I.

Počeloslovje.

§. 30.

Zadaća i sadèržaj počeloslovju.

Počeloslovje ima:

a) Razviti i protumačiti glavne zakone mišljenju,
b) uporabiti ove glavne zakone na glavne ukone (operationes) mišljenja.

Ukoni oti jesu: pojam (conceptus, concetto, Begriff),
sud (judicium, giudizio, Urtheil),
izum (ratiocinium, raggionamento, Schluss).

Počeloslovja glava I.

Glavni zakoni mišljenju.

§. 31.

Osnov glavnim zakonom za mišljenje.

Glavni zakoni mišljenju, što ih kano istine neposredne vadimo iz svèsti, i na kojih se zakonost našemu mišljenju osniva, mogu se osnivati samo na objektivnoj istini, t. j. na uvětih istine, kojino su u svakoga mislitelja, rek bi, gotovi i o svèst mu spojeni, bez kojih se daklě svèst nemože ni pomisliti; s toga i velimo: Zakoni za istinitost koje misli jesu i zakoni za mišljenje. Oti zakoni jesu:

zakon istovětnosti (identitatis),
zakon protuslovja (contradictionis),
zakon izključenoga trećega (exclusi medii, tertii),
zakon razloga (rationis).

§. 32.

Istovětnost.

Zakon istovětnosti izgovara se oblikom

A jest A, ili $A = A$.

Ovaj A može značiti prědmet mišljenja ili logičnu stvar. Smisao je ovomu obliku ovaj:

1. Zamisliv A nesmiješ misliti na što ino, nego upravo na A. — Ovo se načelo zove načelo jestnoga nutèrnjega poměra, načelo jestno (principium affirmans, Pr. der bejahenden Thesis); n. pr. Ja sam ja (a ne Ti); ja = ja (a ne ja = ti).

2. A je ravan samomu sebi, ravan takodjer svoti svega onoga, što je u njem. — Ovo se zove načelo suglasja (pr. concordantiae, Pr. der Uebereinstimmung). — Ako u prědmetu mišljenja A imadu biljezi: $a + b + c$, to je kano cělost A ravan svim svojim biljegom (a ne svakomu svojemu biljegu); n. pr. čověk (A) je stvor (a) osětan (b) i uman (c); to se daklě može izraziti: $A = a + b + c$.

Zakon istovětnosti nije samo zakon mišljenju, nego i bivstvovanju (biću, bivstvu, suću, sućanstvu, súćtvu); on razvija i umnaža spoznaje i spoznavanja, s toga mu toli obćenita svagdanja poraba u običnom životu.

Iz ovoga zakona istovětnosti slědе ova načela:

a) Cělak je isto, što su mu i sve česti (děli, člani, uda, sastavine, pojedinice itd.) zajedno; n. pr. zdravo tělo = sva uda zdrava; obitelj = roditelji, braća, sestre itd.; narod = ja, ti, on, svi naši rodjaci, i njihovi rodjaci istoga jezika itd.

b) Prědmet je isto, što su mu i sva svojstva zajedno, n. pr. sněg = vodena para u sitne, běle i smèrzle ledce složena.

c) Pojam je isto, što su mu i svi biljezi zajedno, n. pr. Suton je vrěme, kada sunce sěda.

d) Rod je isto, što su mu i sve vèrsti zajedno; n. p. jabuke = sèrdčike, tèrpike, zlatike itd., sve do divljake.

MeteLwinDigitalLibrary

Pazi: Nepomèrsi prědmet pomišljen s prědmetom samim ili sa stvarju istom; n. pr. 100 for. pomišljenih (u misli) nije sbilja 100 for. u žepu, ma ih i mislio u žepu, jer upravo logika razlikuje pomisao od stvari, i to svom strogosti tja do krajne krajnosti.

§. 33.

Protuslovje.

Zakon protuslovja izraživa se oblikom:

A nije *ne-A*; n. pr. čověk nije nečověk.

Zakon ovaj znači isto, što i zakon istovětnosti, ali niječnim načinom, te iz njega slědi načelo: Nemisli protuslovno. — Ovo se načelo zove načelo niječnoga nutèrnjega poměra (pr. negans, Pr. der verneinenden Thesis); načelo ovo označiva istinitost mišljenja nijekanjem, t. j. protuslovna sprotnost onoga, što je razlogom istinito, mora biti neistinito, t. j. krivo.

Iz istinitosti misli moramo izvoditi, da je protuslovna sprotnost neistinita, kriva, n. pr. brat nije nebrat (razluči ipak, što se u običnom govoru zove nebrat, t. j. brat zao, opak).

§. 34.

Izključeno treće.

Zakon izključenoga trećega izraživa se oblikom:

Ili jest *A* ili nije; n. pr. on mi je rod, ili nije.

Zakon ovaj znači: kaniš li šta misliti, to moraš reći: ili da *A* jest (*A* pojestiti), ili da *A* nije (*A* zanijekati); jer treće nemože biti (tertium non datur, excluditur), t. j. nevalja n. pr.: on niti je pošten, niti nepošten, govoreć u obće i neodlučno, nego valja ili: on je pošten, ili: on nije pošten; izreka: on je něšto (malo) pošten, i něšto (malo) nepošten, može valjati samo glede čega je tko pošten, a glede čega je nepošten: o poštenju obćem čijem tu već stoji sumlja, pače rěč něšto (malo) znači, da nije dosta ili posve pošten, daklě je nepošten.

Valja ipak razlučiti stanje (svojstvo itd.) misli od misli same, t. j. razlikuj n. pr. poštenje, samo kano pojav, od poštenja koje osobe.

U zakonu izključenoga trećega sjedinjena su oba prijašnja zakona, t. j. ovim se zakonom odredio oblik svemu mišljenju dvojim oblikom: jestnim i niječnim, kojino jedini mogu biti (bivstvovati), pače jedan ili drugi mora bivstvovati.

Zakonom izključenoga trećega može se iz istinitosti něke izreke izvoditi neistinitost (krivost) protuslovno sprotne izreke; n. pr.: on je pošten, daklě on nije nepošten; danas nije zima, daklě je danas toplo (premda može biti i vruće — nu nezabudi, da je vrućina = mnoga toplina, ni to, da je jednomu vruće, što je drugomu istom toplo itd.).

§. 35.

Razlog.

Zakon razloga osniva se na zakonu ovom: svěst se sva luči na subjekt i na objekt; pomisli su objekti subjekta, a svi objekti jesu naše pomisli; izraziva se oblikom:

Jer je *A*, to mora biti *B*, uzev da je *A* razlog, a *B* da je poslědica.

Razlog je ono, čemu se razum neprotivi ili protivi, što daklě razum pojestjiva ili zanijekava; onakov se zakon zove jestan, ovakov niječan.

Inom rěči: Razlog je ono, što razum naznači, da se mora metnuti u misao, ili: razlog jest ono, radi čega razum priznaje, da što jest ili nije, ili: radi čega jest ino (inako), drugo (drugako, drugojako).

Ovo ino (inako, drugo, drugako) jest poslědica, a poměr izmedju razloga i poslědice zove se logični savez ili doslědnost (consequentia); n. pr.: ako odapnem zapelicu na puški (razlog), puška pukne (poslědica, ili: doslědno mora puška puknuti).

Pamti: 1. Razlog (ratio, cagione, Grund, Erkenntniss gr., pr. cognoscendi), kojim se spoznaje (doznaje); uzrok (causa, ragione, Ursache = Realgr., pr. essendi), za što što jest (bude, biva, bivstvuje, bitiše).

razum = radi čega mišto stavlja Da je ovako, a...

MeteLink Digital Library

2. Razlog, razložiti prema razleći; uzrok, uzročiti prema uzreći (rek rok, Sagen Sache).

3. Kada razlogu někomu neima dalje razloga, to se ovaj (zadnji ili pèrvi) zove uzrok (pr. cognoscendi prema pr. essendi, ili obratno). — Povod (causa proxima, cagione, Anlass = Veranlassung)jest razlog najbliži, ali ne najzadnji (ili najpèrvi, prema početku, izvoru itd.).

4. Razlog ovaj logični zove se dostatni, r. sufficiens; potanje razglobljen, ima ga četiri vèrsti: postanka (r. fiendi), spoznanosti (r. cognoscendi), sućtva (bivstva, bića, r. essendi) i dělovanja (r. agendi).

Počeloslovja glava II.

Pojam (pojmoslovje).

§. 36.

Pojam prema zoru i pomisli.

Razum tvori pojme ili zorom ili pomišlju.

Zòr je postao iz zamětbe, pomisao je postala bez zamětbe, ciglim dělovanjem duha (pametju ili razmnivom); jasna slika ili zora ili pomisli zove se pojam.

Zor se osniva na vanjskom prědmetu, pomisao na nutèrnjem.

Zor postane sětilom, pomisao duhom.

Zor postane s prědmeta neposredno, pomisao s duha neposredno: pojam posredno ili s jednoga ili s drugoga.

Zor i pomisao postanu prije pojma, jer je i jedno i drugo pojmu uvět.

Zoru i pomisli biljezi su mnogi, pojmu samo něki; nu to se može istom u psihologiji pobliže protumačiti.

Po vremenu redaju se ovako: prědmet vanjski ili nutèrnji kano povod zamětbi i zoru, pomisao, pojam.

Zor (intuitio, intuitus, Anschauung), a ne zrenje (od zèrti), niti zrěnje (od zrěti), jer je zor jedan čin, a zrenje ili zrěnje trajanje zora kano čina ili pojava. — Pojava ili pomisao (repraesentatio, idea, Vorstellung) a ne prědstava niti prědstavka, što je prevedeno s

tudjih jezikah i znači nĕšta tvarna, što pomisao (kano repraesentatio) nesmije značiti u logici. — Pojam i pomisao u logici znače doněklě isto, al im je psihologijska razlika velika, jer se pojam tiče svĕsti, a pomisao samo razuma.

§. 37.

Pojam, kako postane.

Razum pako tvori pojam tako, da zorove, postale sĕtilom ili duhom prispodablja (comparatio), izlučuje (abstractio), slučuje (conceptio), t. j. razum prispodablja red zorovah, izlučuje ih po čestih (ili po sastavinah) i po biljezih (i to zajedničkih, posebnih, slučajnih), te slučuje bitne i stalne u jedno cělo, u jednost (cělak, cělost), a to jedno (ili ujedinjeno) zovemo pojam.

Biljeg (nota) je pojam o česti ili sastavini kojega pojma.

Prispodobiv više ljudih, koje ili zbilja gledamo ili u duhu zrijemo, o kojih su nam daklě svakako zorovi u duhu, možemo izlučiti zajedničke biljege (ustrojno tělo, umnu dušu) od posebnih biljegah, kojimi se pojedinac od pojedinca luči (stas, visinu, staléž, sposobnosti, dostojanstvo itd.), te slučiti bitne biljege u jednost, t. j. u pojam o čověku.

Priměri čověk, dèrvo itd., što ih ovdě rabimo, nisu pravi priměri mudroslovni, nego se u pripravi k mudroslovju uzimlju iz običnoga života za nevolju, kako bi se njimi lasnije tumačilo načelo ili pravilo, ili zakon mudroslovni.

§. 38.

Pojam, što je.

Pojam, kano puki proizvod razuma, jest jednost ili svota bitnih biljegah na stvari (na prědmetu tvarnom ili pojmovnom *). — Sravni što je sud, što li izum.

---

*) Pojam se definuje i ovako:

Pojam je pomisao o bitnosti (biću, bivstvu) stvari (ili prědmeta); ili:

METELWIN Digital LIBRARY

Ali nada sve valja pamtiti ovo: Kada razum tvori pojam, tada si valja misliti razum posve samostalan, t. j. neodvisan od ćudi ili od sèrdca; nebi valjala uzanj primisao kakva, n. pr. stabar ili dèrvo, hrastovo, pa uza to željeti, da hrast stoji vèrhom na zemlji a korenjem u visu, zlatnim lišćem, grožđjem mèsto žira itd. — ili: da komu opišem kakva sam značaja, pa da se opišem, kakov bih rad biti, a ne kakov sam u istinu; jer taj upliv želje (ćudi, sèrdca, težnje, žudnje itd.) ponajviše je razlog i povod, te su nam pojmi o čem bud posve inakovi, nego li bi imali biti.

Radi toga usamljenoga dělovanja razuma kada tvori pojme, i radi toga, što je pojam osnov ostaloj nauci u misloslovju, zove se logika takodjer znanost razuma, znanost razumova.

Nu nebi valjalo misliti, da je misloslovju zadaća: izvadjati, pače samo i pominjati zakone, po kojih čověk šta stanovita misli ili tvori; to bo tumači duhoslovje.

Pojam je tim istinitiji, čim više nâs, čim više razumôvah misli isto ob istoj stvari (prědmetu); nu i ovdě valja dodati, da su oti razumi, koji što ponjaju, zdravi prema pravilom mišljenja — premda se mora priznati i to, da radi razlikosti u sili razuma i pojmi su obično različni, ali ne toliko može biti glede jezgre pojma, nego glede stanovišta, ili glede posebnosti, manje ili više prave ili razvijene. Ovo i ono, što pomenusmo ob uplivu ćudi (želje itd.), tumači razlogom poslovicu: koliko ljudih, toliko ćudih — uzev ovdě ćud město pojma.

Pojam treba u sudu ili kano subjekt ili kano predikat; odatlě je znamenitost pojma o pojmu, i što je pojam osnov mišljenju.

Pojam čine (jesu) svedeni u jedno svi oni biljezi, kojimi se stvar od stvari tako luči, da bez njih stvar nije, što jest (ili čim jest); ili:

Pojam je pomisao o stvari, postala sětilom ili povodom duha. — Nu ove su definicije parafraze one goro pomenute oznake; ima ih i više, ali ove su tri najbolje prema spomenutoj i prema ostalim. Na pojam pojma vratiti ćemo se jošte u psihologiji.

§. 39.

Pojam i pojmi.

Uzev na oko samo jedan pojam, bud koj, nehotice nam se nameću i ini pojmi, dakako najviše oni, što su mu najbliže ili srodstvom ili inim kojim poměrom (savezom, odnošajem); n. pr. uz pojam dèrvo redaju se stabri svake vèrsti od jelve sve do hrasta itd.; ali nam se nudi sěćanjem i stabar onaj, kojemu u hladu někada počivasmo, ili s kojega voće brasmo itd. Zato se i mora smatrati pojam

A) sam o sebi, i
B) prispodobljen s inimi pojmi.

A) Pojam sam o sebi.

§. 40.

Što je u pojmu.

Svaki je pojam jur sam sobom něka kolicina (quantitas); jer u svakom pojmu ima několiko medju sobom različnih znakovah, što ih zovemo biljezi, i jer svaki pojam sam sobom obsiže několiko medju sobom različnih prědmetah (sastavinah, čestih itd.).

Biljezi čine pojmu sadèržaj, a prědmeti obseg.

Ovo dvoje treba točno razlikovati, jer se s ovoga dvojega razmatra pojam.

I. po sadèržaju ili po kakvoći,
II. po obsegu ili po kolikoći, i
III. po sadèržaju i po obsegu zajedno.

I. Pojam po sadèržaju.

§. 41.

Sadèržaj pojma, što je.

Sadèržaj (complexus) pojma jest ono, čim je on pojam (ili pomisao o prědmetu, stvari itd.); a to čini svota svih biljegah,

METELWIN Digital LIBRARY

spoznanih izlučivanjem, ili inom rěči: pómisli o njem; jer pojam ili pomisao postaje u razumu opet samo takovimi pomisli, štono su u razumu postale biljezî, svojstvi, naravju, stanjem, položajem prědmetovim, daklě kakvoćom.

Tako su pojmu stvar biljezi: prostor, težina, pruživost itd.; pojmu stvor isti biljezi, ali i někakov život, bivši, ili sadanji, ili budući; pojmu brat isti roditelji; pojmu polubrat il isti otac il ista mati; pojmu knjiga lěpenka (hartija, papir) iste veličine, vezana i tiskana; pojmu pisanka (theka, quaderna) samo vezana, te ili popisana ili nepopisana.

§. 42.

Biljezi različni.

Po tom, da li su biljezi pojmu potrebni ili nisu, jesu i biljezi:

a) Bitni (notae essentiales), bez kojih se pojam nemože zamisliti kano stanovita cělost (ili jednost); pojmu n. pr. čověk bitni su biljezi tělo i duh, ili s inoga stanovišta osětljivost i um; ostale biljege itd., pravo govoreć, razlike izmedju čověka i ine koje životinje uči živinoslovje i čověkoslovje (antropologija).

b) Slučajni (n. accidentales = modi), bez kojih se pojam može zamisliti kano stanovita cělost; pojmu n. pr. čověk slučajni su biljezi učen, bogat, bolestan, hrom, vojnik itd.

Po tom, da li se izluče svi bitni biljezi, koliko ih zbilja u pojmu ima od slučajnih, bude i pojam točan ili netočan; jer dopitav pojmu biljeg slučajan, pojam bude preuzak (stegnut); n. pr. čověku um, osětljivost, bogatstvo, t. j. bogat čověk, dakle ne svaki čověk. Ili nedopitan pojmu biljeg bitan, pojam bude prešírok; n. pr. stvor ustrojan neznači samo čověka, jer je i svaka biljka stvor ustrojan.

Po tom, da li je biljeg u pojmu ili na pojmu, da li je biljeg na svakom tom pojmu ili samo na někom, da li pojmu dolikuje ili nedolikuje itd., jesu i pojmi nutèrnji i vanjski, obći i posebni, jestni i niječni itd.

Valja ipak strogo razlikovati biljeg od onoga, čim je biljeg o biljeg spojen; jer n. pr. pojam stabra jest ustrojan stvor, što je na njem koren, stablo, kora, likovina, dèrvo, granje, cvět, lišće, plod, sěme itd. — ovdě se vežu biljezi rěčmi: što je na njem — a ove rěči jesu biljezi.

§. 43.

Pojam glede samo na sadèržaj, jest

a) Jednovit (simplex), ako se nemogu razlikovati mnogovèrstni biljezi; n. pr. biće ili bivstvo, ništa, stvar (ali samo neizvěstna), tmina, jedan itd.

b) Sastavljen (composita), ako se mogu razlikovati mnogovèrstni biljezi; n. pr.; dèrvo, išta (ali izvěstna), deset, světlost itd.

Sastavine sastavljena pojma nisu vazda pojam pomišljenoga prědmeta; jer i pojam o prědmetu može biti sastavljen, n. pr. ništa = ne něšta = ni išta = ni šta; i jer, ako nije prědmeta, to mu ni sastavine nemogu biti pojam o biljezih.

Valja paziti, da nezaměniš sastavinu pojma niti sa sastavinom rěči (imena, naziva, izreke), kojom se izriče (imenuje, zove), niti sa sastavinom samoga prědmeta.

Zaměniv sastavinu pojma sa sastavinom rěči, što se lasno sbude, jer se sastavljen pojam često izriče jednom rěči, a često i s više njih, pojam postane ili nejasan ili kriv; n. pr. pojmu naslikana riba glavna je logična sastavina priděv naslikana. Razlog je tomu duh jezika svakoga i najobrazovanijega, što se on nije razvijao prema logici, nego prema potrebi, i jer bi se prema tomu morale i sastavljene izreke izricati jednom jedinom rěči, a takov jezik bio bi najveća zapreka razvitku.

Zaměniv sastavinu pojma sa sastavinom samoga prědmeta, izadje često nesmisao; n. pr. da je pojmu oko ljudsko priděv ljudsko sastavina, to bi čověk bio sastavina oka.

Sastavine sastavljena pojma mogu se ipak često spojiti bez inih rěčih ili pojmovah; n. pr. ništa = ni šta, nesmèrtan = ne smèrtan itd., ali takovi su priměri dosta rědki i ponajviše samo niječnoga smisla.

II. Pojam po obsegu.

§. 44.

Obseg, što je.

Pojam predočuje nèšta razumu, što je različno od samoga pojma; ovo različno od pojma predočuje se razumu nèčim; ono pèrvo zove se tvar pojma, a ovo drugo oblik mu.

Ono nèšto, što se razumu predočuje pojmom ili pomišlju, jest ili prèdmet, i to zbiljan ili nezbiljan, ili je nèko svojstvo, ili poměr nèkakov itd.

Po tom može biti pojam:

a) o prèdmetu zbiljnu, n. pr. kuća;

b) o prèdmetu nezbiljnu, ali možnu; n. pr. zlatno bèrdo — ili nemožnu, n. pr. bèla cèrnina;

c) o svojstvu; n. pr. mudrost, krèpost;

d) o poměru, odnošaju, savezu; n. pr. i, sada, za, poslje, dočim, itd.

Ono, šta pojam sobom obsiže, t. j. svih prèdmetah, svojstavah, odnošajah, daklè sve ono, što se pojmom misli, zove se njegov obseg (ambitus, peripheria); tako n. pr. pojam čovèk obsiže sve ljude, što ikada živèše, što žive, i što će živèti.

Rèč obseg znači jur samo sobom nèku kolicinu, kolikoću, te može biti obseg ili veći ili manji po pojmu. O samo jednom prèdmetu može biti samo jedan pojam; pojam o sinovih Jakubovih je dospètan (broj 12.); pojam o broju cèlu jest bez kraja i konca, nedospètan (∞).

Pojam o neprèdmetu jest bez obsega, jer je bez prèdmeta.

Prèdmeti, svojstva, poměri, ili pravo govoreć, pojmi o njih, podredjeni su pojmu samomu, štono su mu u obsegu; pojmu stvor ustrojan podredjeni su pojmi biljka, živina; pojmu biljka podredjeni su: dèrvo, trava, cvèt, plod, itd.

Pojme podredjene valja razlikovati od sporedjenih, bili ovi ma i sinonimi.

§. 45.

Pojam po obsegu, kakov je.

Po tom, da li je obseg pojmu veći ili manji, jest i obseg:

a) O b ć e n i t, rod, red (genus), ako su ovomu pojmu podredjeni ini pojmi, t. j. ako ovaj pojam obsiže posredno jošte koj pojam (prědmet, svojstvo, odnošaj itd., ili pomisli o kojem od ovih pojamah); n. pr. kamen, dèrvo, životinja itd.;

b) č e s t a n (vèrsti, razreda, pasmine, sojte, species), ako ovomu pojmu nisu podredjeni ini pojmi, t. j. ako pojam neobsiže neposredno jošte koj pojam (prědmet, svojstvo, odnošaj, ili pomisli o kojem ovih); n. pr. vapnenac-kamen, jelva, konj itd.;

c) p o j e d i n pojam (ili pomisao o prědmetu) jest zor, ili prědmet sam p o j e d i n a c (pojedinče, individuum); nu jer se pojam pojedinčeta stěče upravo s prědmetom samim, to u ovom smislu i neima pojma pojedinca glede na pojam občenit ili čestan (ili glede reda i razreda); n. pr. o v a j stanac-kamen, o v a jelva, o v a j konj; ovakov pojam može valjati samo toliko, koliko je točan po razumu ponjajućega prema pravilom logike.

III. Pojam po sadèržaju i po obsegu zajedno.

§. 46.

Poměr izmedju sadèržaja i obsega.

Po sadèržaju je pojam ili jednovit ili sastavljen; po obsegu je ili občenit ili čestan; razlikovasmo pako, da pojam može bivati o prědmetu ili o neprědmetu; razrediv pojme po navedenih valja ih metnuti u ove poměre:

A. O prědmetu, i to		*B.* O neprědmetu:
po sadèržaju:	*po obsegu:*	
a. jednovit,	*a'* čestan,	*α* jednovit,
b. sastavljen.	*b'* občenit.	*β* sastavljen.

S ove razgodbe mogu nastati ovi poměri:

aa': jednovit čestan pojam o prědmetu,
ab': jednovit obćenit pojam o prědmetu,
ba': sastavljen čestan pojam o prědmetu,
bb': sastavljen obćenit pojam o prědmetu, te
α: jednovit pojam o neprědmetu,
β: sastavljen pojam o neprědmetu.

Pèrve (*aa'* i *ab'*) jednovite pojme o prědmetu zovu něki samo zore ili zamětbe, sve ostale pako samo pojme, obě zajedno pomisli. Nu i tu valja dodati, da se rěč zor ili zamětba odnosi samo na svojstva logike, a ne i na ona psihologije, jer se logika nebavi tim, kako zor ili zamětba postade u duhu sětilom.

Razuměva se samo sobom, da pojam o neprědmetu nemože se staviti u poměr nikakov; pa da se i stavi, uništi se svojom neprědmetnostju.

§. 47.

Pravilo s poměra izmedju sadèržaja i obsega.

Uzev na oko sadèržaj i obseg pojma zajedno, bez obzira na razgodbu pojedinoga sadèržaja il obsega, nailazimo nuždno na poměr i to radi toga, jer se inako sadèržaj s obsegom (ili obratno) nemogu prispodobiti, ili u savez, odnošaj metnuti.

Poměr izražava se ovimi pravili:

što veći sadèržaj, to manji obseg — i obratno:
što manji sadèržaj, to veći obseg, ili
što veći obseg, to manji sadèržaj — i obratno:
što manji obseg, to veći sadèržaj.

Razlog je tomu ovaj: što je više različnih prědmetah pred očima nam ili u duhu, tim je manje zajedničkih biljegah; a što manje različnih prědmetah, tim im je više zajedničkih biljegah; n. pr. sukno; dodanim biljegom cèrno pojmu sukno, t. j. povećanim sadèržajem (sukno + cèrno) obseg postane manji, naime ne svako sukno, nego samo cèrno; a oduzetim biljegom obseg postane veći, n. pr. tiskana knjiga; oduzev tiskana ostane pojam knjiga, daklě ne samo tiskana, nego svaka knjiga, to tiskana, to pisana, to slikana, to prazna, itd.

§. 48.

Kakvoća i kolikoća pojma.

Koliko razum posvoji pojma, ili koliko ga je u svĕsti po sadèržaju i po obsegu zajedno, toliko nam je pojam jasan i razgovĕtan.

+ Jasan nam je pojam, ako mu znamo u obće o sadèržaju i ob obsegu toliko, da ga možemo kano cĕlak ili osebinu razlikovati od inih pojmovah.

+ Razgovĕtan nam je pojam, ako mu znamo pojedinosti u sadèržaju i u obsegu. — Na ovom obom osniva se podpuno znanje.

Tko neumije razlikovati dosta jasno ili dosta razgovĕtno, u toga je pojam taman i zamèršen; na tom se osniva nepodpuno znanje.

Pojam je razgovĕtan, ako mu

glede sadèržaja razlučimo biljege oznakom (definicijom), to je razgovĕtnost po kakvoći (intensivitas), i ako mu

glede obsega razlučimo obćenitost i česti (rede i razrede) razredbom (klasifikacijom), to je razgovĕtnost po kolikoći (extensivitas).

Jednoviti pojam nemože se razgovĕstiti po kakvoći, ali može po kolikoći.

B. Pojam prispodobljen s inimi pojmi.

§. 49.

Čim se prispodabljaju pojmi.

Dva pojma, ili njih više, mogu se medju sobom prispodobiti glede sadèržaja i glede obsega, i to

I. Glede sadèržaja: svojom istovĕtnostju i raznovĕtnostju.

II. Glede obsega: a) svojom skladnostju i sprotnostju,
b) svojim objemom i spregom,
c) svojom podredjenostju i sporedjenostju.

METELWIN Digital LIBRARY

I. Glede sadèržaja:

istovětnost i raznovětnost pojmovah.

§. 50.

Pojmi istovětni, raznovětni.

Sadèržaj pojma čine tvar i oblik; odatlě može biti, da su dva pojma iste tvari i istoga oblika, ili iste tvari a raznoga oblika, ili istoga oblika a razne tvari.

U pèrvom slučaju pojmi su jednaki, pače, oduzev abstrakcijom psihična im svojstva, neostaje ništa do sadèržaja; može se daklě reći, ne samo da su jednaki, nego i isti, istovětni. Inom rěči: pojmi su istovětni, kojim su po sadèržaju isti biljezi; ako je n. pr.

pojam $A = a + b + c$ (biljezi mu),
a pojam $B = a + b + c$ (biljezi mu),
to su i pojmi A i B istovětni.

Pojmi drugoga i trećega slučaja (ista tvar uz razni oblik, i isti oblik uz raznu tvar) zovu se raznovětni.

§. 51.

Raznovětni pojmi dvoji.

Ako po sadèržaju dva pojma (ili njih više) nisu istovětna (po drugom i trećem slučaju), to su oni

Srodni, ako im je barem jedan biljeg zajedničan; n. pr. platno i sněg (bělota), ulje i voda (židkost), zlato i željezo (kovnost).

Srodni pojmi mogu biti: naliki, ako je više jednakih biljegah nego li razlikih; n. pr. trokut i okrug. — Istorodi, ako su istoga roda; n. pr. lav i mačka. — Raznorodi, ako su raznoga roda; n. pr. jabuka i šljiva. — Srodstveni, ako im je zajednica u bitnih biljezih; n. pr. čověk i živina. — Nesrodstveni, ako im je zajednica u slučajnih biljezih; n. pr. jabuka od voska i jabuka od porcelana.

Pojmi su raznovětni, ako im nije zajednice niti u jednom biljegu; n. pr. konj i rěka.

Pojmi iste tvari uz razni oblik jesu: učen otac neučena sina (ili obratno).

Pojmi istoga oblika uz raznu tvar jesu: a^2y^3 i b^2x^3.

Na razlikosti sadržaja osniva se tvorba novih pojmovah izlučivanjem zajedničkih sastavinah; n. pr. trokut, četvorkut itd., t. j. slika uglasta i plosna. — Ovaj se način zove abstrakcija; ovomu je sprotan način determinacija, kada postanu novi pojmi dodavanjem posebnih sastavinah; tako n. pr. ptica (kano biljeg zajedničan); ali ptice živu na vodi, na močvari, na obali, itd., tim postanu i razlikujemo ptice vodarice, močvarice, obalarice itd.

II. Glede obsega:

skladnost i sprotnost pojmovah.

§. 52.

Pojmi skladni, sprotni.

Pojmi su skladni, ako se mogu pomisliti na istom prědmetu, ili, kojim je prědmet zajedničan; n. pr. staklo je bělo, gladko, prozirno, kèrhko, veliko, široko, debelo, oblo itd. — Čověk je mudar, dobar, uman, bogat, krěpostan, itd.; ptica i orao; čověk i Evropljan; itd.

Pojmi su sprotni, ako se nemogu pomisliti na istom prědmetu, ili, kojim nije prědmet zajedničan; n. pr. čověk zdrav i bolestan (u isti čas), bogat i siromah, pošten i nepošten itd.; čověk i životinja; riba i ptica; itd.

§. 53.

Pojmi protuslovni, protivni.

Pojmi si mogu biti dvojako sprotni:

a) Protuslovni, kojim svi prědmeti, što nespadaju pod jedan pojam, moraju spadati pod drugi pojam; jedan je daklě jestan, a drugi niječan; n. pr. běl i neběl, ja i neja, hóćo (koj veli da hoće) i néćo (da neće), jéšo (veli da jest) i neješo (da nije), sreća i nesreća, volja i nevolja, zgoda i nezgoda, zdrav i nezdrav itd.

b) Protivni, kojim svi prědmeti, što nespadaju pod jedan, mogu spadati pod drugi pojam; jedan je daklě jestan, a drugi

ne samo niječan, nego i jestno sprotan; n. pr. běl i cèrn, bogat i ubog, dobrota i zlota, dan i noć, světlina i tmina, krěpost i opakost, lěto i zima, vrućina i studen itd.

§. 54.

Pojmi skladni i neskladni.

Dva pojma (ili njih više) mogu biti i glede obsega, kano i glede sadèržaja, ili sasvim ili od česti jednaka ili razlika.

U pèrvom su slučaju prědmeti svi zajednični, u drugom su něki zajednični, u trećem neima zajednice u ničem.

Pèrva su dva slučaja skladna, treći je neskladan; tako su skladni pojmovi: kralj ugarski i kralj hèrvatski; ban dalmatinski, hèrvatski i slavonski; kralj macedonski i vladar perzijski; jer je tim pojedinim pojmom zajednica u jednom prědmetu (u pojedinčetu). — Sinovi Jakubovi i pradědi dvanaest izraelskih plemenah: tu je zajednica u svih prědmetih. — Ali: ploha i stvar pojmi su neskladni, jer ima plohe bez stvari i stvari bez plohe.

§. 55.

Pojmi širi, uži.

Ako se prispodobe dva pojma (ili njih više) bez obzira na podpunu ili nepodpunu istovětnost (ili raznovětnost) samo glede veličine obsega, to je onaj širi (veći), u kojem je više prědmetah, a onaj uži (manji), u kojem ih je manje; n. pr. 100 for. pojam je širi, nego li 3 for.

Ako je jednomu neizměrno mnogo, a drugomu samo několiko prědmetah, tada se dakako nemogu ni prispodobiti; n. pr. něšto cèrvena i něšto necèrvena.

Pojmi 12 apostolah i 12 satih jednaki su glede kolikoće, ali nisu jednaki inako ni u čem.

§. 56.

Pojmi skladni po objemu, po sprezi.

Jer su pojmi skladni, ako su im obsezi jednaki, bilo sa svim, bilo od česti, to im je i skladnost dvojaka:

a) Ili su svi prědmeti jednoga pojma takodjer prědmeti drugomu, i taj se poměr zove po objemu skladan.

b) Ili svaki pojam ima osim zajedničnih prědmetah oseb jošte někih inih, ali nezajedničnih, i taj se poměr zove po sprezi skladan.

U poměru po objemu jesu obsezi pojmovah: čověk (kano pojam objet) i stanovnik zemlje (kano pojam obimljući); u poměru po sprezi jesu obsezi pojmovah: rodom Hèrvat i kralj hèrvatski, jer su zbilja něki hèrvatski kralji bili rodom Hèrvati, ali niti su svi Hèrvati kralji, niti su svi hèrvatski kralji bili rodom Hèrvati. Takovi su pojmi dèrvo i stolac, sisavac i riba itd.

§. 57.

Pojmi zaměniti, istovrědni.

Poměr po objemu jest zaměnit, ako su svi prědmeti jednoga pojma takodjer prědmeti drugomu pojmu, daklě su i pojmi zaměniti; n. pr. roditelj i otac, stvor ustrojni i stvor živući itd.

Ovakovi se pojmi zovu i istovrědni (aequipollentes), jer vrěde isto i jer se mogu zaměniti; n. pr. dvě nove knjige istoga sadèržaja, istoga pisca, iste štampe, istoga veza itd.; nu ako sam šta zabilježio u jednoj, te mi je do tih bilježakah, to ona vrědi za me više, nego li posve nova nečitana, niti bih ju zaměnio za takovu.

Ovakove pojme nevalja pomèrsiti s istovětnimi, jer ovakovih nemože biti radi toga, što bi im bilo protuslovje svaka ina rěč, ili barem ona, kojom se zovu; nego ih može biti zaměnitih ili glede prědmeta, n. pr. dukat jedan kano i drugi, ako isto vrěde; ili glede oznake, n. pr. čověk i stvor uman, osětan; ili kano sinonimi, n. pr. zvězda, svět, zemlja; sila, snaga, krěpost, jakost itd.; ili kano izonimi, n. pr. klobuk, kriljak, šešir; ili kano varianti: navist, zavist, nenavišćina, zavidnost; ili kano homonimi: glava (šećera, kupusa, igle, bèrda, družtva, dèržave, vojske itd.). — Nu i tu valja paziti, da li su i kakovi su sinonimi, izonimi, homonimi i varianti po obsegu i sadèržaju, po porabi i pokrajini, po razvitku i pověsti itd., t. j. na naréčja i razréčja.

METELWIN Digital LIBRARY

§. 58.

Pojmi podredjeni, sporedjeni, dopuniteljni.

Ako su protivni pojmi takovi, da se svote sprotnih obsegah glede pojma n ě š t o ili o n ě č e m posve dižu, t. j. ako su jednake: to im je sprotnost podpuna; inako nije podpuna; n. pr. pojam n ě š t o i pojmi n ě š t o m o d r a, n ě š t o ž u t a, n ě š t o c è r v e n a, n ě š t o l j u b i č a s t a, n ě š t o z e l e n a, n ě š t o n a r a n č a s t a, n ě š t o n e š a r a (bez ikakva šara) dižu se podpunoma; jer bilo ma što, to ono mora biti ma kojega ovdě pomenutoga šara, a ipak nemože biti u isti čas dvojega šara — ovdě je daklě protivna sprotnost podpuna. Odatlě slědi, da jer su obsezi svih ovih pojmovah u objemu pojma n ě š t o, to i s v a k i prědmet mora biti u obsegu pojma n ě š t o; ali nebi valjalo reći, da je svaki prědmet toga n ě š t a u obsegu pojmovah njih više, bud' kojih, t. j. svi ovi pojmi podredjeni su pojmu n ě š t o, a jer im se obsezi dižu (isključuju), to su si oni medju sobom s p o r e d j e n i; jer su pako svi oni pojmi takovi, da ih drugakih biti nemože, to su oni s v i z a j e d n o prema obsegu d o p u n i t e l j n i.

Tako su pojmi: Evropljan, Azijanac, Amerikanac, Afrikanac, Australac, pojmu č o v ě k podredjeni; jer im je obseg jedan prema drugomu podpun (t. j. jer se izključuju), to su si oni sporedjeni; a jer oni svi zajedno podpunjivaju pojam č o v ě k a, to su oni svi zajedno d o p u n i t e l j n i; protivna im je sprotnost podpuna.

Evropljan i neevropljan, Azijanac i neazijanac itd., to su samo protuslovne sprotnosti.

Pojam je p o d r e d j e n, ako je čest obsega ili u obsegu inoga kojega pojma; ovaj je pojam v i š i, onaj je n i ž i; n. pr. stabar (strom, dèrvo — dèrveta) jest bukva i jelva, ali je stabar pojam viši, bukva i jelva pojam niži ili podredjen, jer je svaka bukva ili jelva stabar, a nije svaki stabar bukva ili jelva, nego može biti hrast, trešnja, kostanj itd.

Pojmi su s p o r e d j e n i, ako su jednako niži, t. j. ako su prema višemu pojmu tako izmedju sebe, da su im prema višemu biljezi zajednični; n. pr. hrast, bukva, jelva, trešnja, kostanj itd. jesu pojmi sporedjeni prema pojmu stabar, kojemu su podredjeni. — Pojmi hrast i vol nisu medju sobom sporedjeni, ako i jesu stvori ustrojni, te podredjeni pojmu u s t r o j s t v o, i to nižim stupnjem.

Premda pojmi sporedjeni nisu isto, to ipak mogu biti razstavni (disjunctiv); n. pr. trokut i okrug, jer se mogu pomisliti u jednoj te istoj slici, tako i děd i děte u pojmu čověk.

Pojmi su nejednaki, ako se nemogu zajedno kano dvoje (svojstvo, znak itd.) pomisliti na prědmetu; n. pr. umnost i živinost u pojmu čověk, uglatost i okruglost na kruglji itd.)

§. 59.

Podredjenost i sporedjenost čemu su.

Pojam niži može biti prema jošte nižemu pojam viši, ovaj opet viši prema jošte nižemu itd. Na ovoj podredjenosti i sporedjenosti osniva se svaka razredba i sustavnost kano najlasnji način, da razum neizmĕrnu množinu onoga mora spoznati i spoznavati, i uzmogne čim lasnje ponjati; n. pr. Slovnica se glede oblîkah luči na sklone (za samostav, priděv, zaimenicu, broje i pričestja), i na sprege (za glagol glede vremênah, načînah itd.); rude se sve dĕle na 16 redovah, svaki red na razrede, razredi na vèrste, itd.

Tako se dĕle svi prědmeti ukupne prirode na tri grane (tako zvana carstva): rudstvo, bilinstvo, živinstvo; tako i razlučivanje na red, razred, rod, pleme, vèrst, felu, pasma itd.

Pojam viši zove se prema nižemu nadredjen.

§. 60.

Pojam najširi, najuži, najviši, najniži.

Medju najšire pojme broje se oni, kojim ima bezkrajna množina prědmetah ili pojamah; n. pr. broj, tvar, prostor, vrĕme itd. — Medju najuže broje se oni pojmi, kojim nije nego po jedan prědmet; n. pr. svemir, Bog, osam itd.

Najviši pojam, što mu je u obsegu svaki obseg svakoga prědmeta, jest pojam nĕšto; jer što godj jest, mora biti nĕšto. — Najniži je pojam svaki pojam-pojedinac, jer neima pojma, a da mu je obseg samo někom svojom česti u obsegu pojma pojedinca.

Ovo razredjivanje pojmovah sa svimi podredjenostmi i nadredjenostmi zanimaše jur za početka logike svakoga mudroslova.

Tim bi se dakako mogla sagraditi posebna nauka, što bi imala začeti pojmom n ě š t o i snilaziti do pojamah pojedinacah.

Glavnih pojmovah, kojimi se tumačiše svi ostali, ustanovi najprije Aristotel u nauci, što ju nazva t o p i k a, deset, tako zvanih kategorijah; evo ih:

1. *οὐσία, τί ἐστι*, substantia, quiditas, tvarnost;
2. *πόσον*, quantum, quantitas, kolikoća;
3. *ποῖον*, quale, qualitas, kakvoća;
4. *πρὸς τί*, relatio, poměrnost;
5. *πότε*, quando, vrěme;
6. *ποῦ*, ubi, prostornost;
7. *κεῖσθαι*, situm esse, město;
8. *ἔχειν*, habere, šta ima;
9. *ποιεῖν*, facere, kako děluje;
10. *πάσχειν*, pati, šta ili kako tèrpi.

Ovim dodaše kasniji filozofi jošte pet:

1. *ἀντικείμενον*, oppositum, sprotnost;
2. *πρότερον*, prius, povod, odaklě je;
3. *ὕστερον*, posterius, što slědi odatlě;
4. *ἅμα*, simul, zajedno sa čim;
5. *κίνησις*, motus, kretanje.

Pèrvih deset postade radi samoga broja, kano svetoga i posvećenoga u Pitagorovoj filozofijskoj školi; pače i srednjega věka školastici smatrahu ove kategorije kano s u m m a r e r u m g e n e r a; i Leibnitz njimi tumači glavna načela svakomu bivstvu; — istom Kant prepozna, da su to razumu samo oblici za mišljenje i za sudovanje, a da nisu g l a v n i p o j m i o v è r s t i s v a k e s t v a r i itd.; pa jer ima dvanaest oblikah sudovanju, to ih je razredio na četir razgodbe, kano i sudove:

a) po kolikoći (sve, mnogo, jedno);
b) po kakvoći (jest, nije, razstavno);
c) po odnosnosti (što, zašto, kako);
d) po načinu (zbilja, može, mora biti).

§. 61.

Pojam prav, kriv.

Pojam je o prědmetu někom:

a) ili upravo onakov, kakov je i prědmet, i takov je pojam p r a v*);

b) ili je različan od prědmeta, i tada je k r i v; n. pr. něšto uglasta pravi je pojam o kocki, a kriv o kruglji; tako su pravi ovi pojmi: trokut je sustav od tri piknje, što nisu u ravnu potezu; kruglja je sustav takovih městacah, što su sva jednako daleko od središta. — Krivi su pojmi: trokut je ravna slika (jer to nestoji o trokutu na kruglji, o sferičkom); ili: okrug je cèrta, postala s jedne piknje, produljena dok se vrati k svomu početku.

§. 62.

Pojam podpun, nepodpun.

Pojam, iz koga se mogu sva svojstva prědmetova izvoditi, kano ti poslědice iz razloga, jest pojam podpun — inako je nepodpun; n. pr. pojam o bogu: b i v s t v o s v e m o g o, jest podpun; pojam pako g r a d i t e l j s v e m i r a jest nepodpun, jer se odatlě nemože dovoditi svojstvo, kojim bog svemir s t v o r i. Tako je podpun takodjer pojam o trokutu: slika ravna, što joj je svota svih kutah 180 stepenah; nepodpun: slika od tri kuta.

Premda se iz podpuna pojma moraju izvoditi sva svojstva prědmetova, to valja ipak razlikovati i nepomèrsiti svojstva i sastavine; jer na někih prědmetih ima množina svojstavah, te bi onda i pojmi o njih morali imati množinu sastavinah — a to je očevidno krivo.

§. 63.

Svojstva bitna, nebitna.

Po tom, da li je pojam jednovit ili sastavljen od inih pojmovah, zove se on č i s t; a m ě š o v i t, ako je od pojmovah i zamětabah.

Čist je pojam jednovit, zor i pojam u užem smislu; n. pr. biti, morati, něšto itd.

Čista je zamětba, n. pr. o v a rumen (ruže itd.), o v a modrina (neba itd.).

---

*) Dakako govoreć logički; a ne da tko pomisli: pojam o dèrvu = dèrven pojam itd.

Čist sastavljen pojam: okrug, povèršina, svemir itd.

Měšovit pojam: čověk, kuća itd.

Ako je prema ovomu svaki pojam čist, te ako su svojstva na prědmetu jur po samom pojmu o prědmetu, to se ovakova svojstva zovu bitna (nuždna, stajaća) — inače nebitna (slučajna, mimogredna); biljka je stvor ustrojan, ustrojnost je svojstvo bitno, cvět, voće, list itd. jesu svojstva nebitna.

Na stvari zbiljnoj razlikuju se svojstva nuždna i slučajna; na zbiljnoj ali proměnljivoj stajaća i mimogredna; na nestvari, na neprědmetu, t. j. na pomisli bitna i nebitna. U ovom smislu valja razuměti, kada se veli, da je jednoviti sadèržaj bitno svojstvo logičke zamětbe.

Svojstva prědmetova, kojim je pojam o sastavinah jur u pojmu o prědmetu, zovu se izvorna (constitutiva), a štono se odatlě izvesti mogu, zovu se izvedna (consecutiva); tako su 4 jednaka traka u pravilnom četvorkutu svojstvo izvorno, a 4 jednaka kuta svojstvo izvedno.

§. 64.

Biljezi svojstva; dostatni, nedostatni.

Svojstva na prědmetu rabe, da se njimi razpozna prědmet od prědmeta; tu se sudara znamen svojstva i znamen biljega.

Ako je svojstvo samo prědmetov biljeg, to se zove dostatan; ako li nije samo ovoga prědmeta, nego i jošte kojega, zove se nedostatan; pèrvomu netreba inih biljegah, drugomu treba. Tako se umnostju čověk razpoznaje od svakoga inoga stvora — to je daklě umnost biljeg dostatan; osětnost nije dostatan, jer to imadu i životinje, pače i biljke.

Kakovih ima svojstavah, takovih ima i biljegah.

§. 65.

Biljezi jestni, niječni.

Ako je biljeg takov, da ga ima samo na někih prědmetih, te ja mogu znati, gdě su ovi prědmeti, da je i onih biljegah, to se takov biljeg zove jestan; ako li ih pako ima ne samo na ovih někih prědmetih, nego i na inih, tako da mogu znati, gdě

nije tih biljegah, tu nije ni jednih ni drugih prědmetah, to se takov biljeg zove n i j e č a n. Tako je g o v o r jedan biljeg na čověku, t o p l a k è r v niečan mu je biljeg; gdě se govori, tu ima ljudih; ali nebi valjalo reći: gdě se negovori, ili: gdě je tople kèrvi, tu da ima ljudih. — Gdě je dima, tu je i ognja — ali nevalja: gdě nije dima, nije ni ognja; jer je dim jestni biljeg ognju; toplina mu je pako niječni biljeg, jer gdě nije toplina, da nije ni ognja — a toga ima upravo dosta.

Radi navedenoga zove se niječni biljeg takodjer u v ě t.

Biljeg jedin, ali zajedničan mnogim prědmetom, jest jestan ili niječan, t. j. možemo reći: gdě je biljeg (b), tu je jedan od prědmetah (P_1, P_2, P_3 itd.); a gdě toga biljega (b) nije, tu nije niti jednoga od tih biljegah.

§. 66.

Pojam pojmovan, stvaran.

Ako je prědmet pojmu (pomisli) samo něko svojstvo, to je taj pojam p o j m o v a n (abstraktan); n. pr. rumen, krěpost, umnost, dobrota itd.; ako je pako prědmet pojmu něšto, na čem ima svojstavah, ili inom rěči, ako je prědmet pojmu prědmet osětan, t. j. stvar, to je taj pojam s t v a r a n (konkretan); n. pr. rumenilo, kamen itd. Ovamo se broje i pojavi, jer ih bez osěta nebi mogli ponjati, premda o někih neznamo ništa do poslědice jim.

Počeloslovja glava III.

S u d (s u d o s l o v j e).

§. 67.

Pojam o sudu.

Kano što se može misao smatrati s gledišta psihologijskoga i s logičkoga, tako se može i spajanje mislih. S p s i h o l o g i j s k o g a gledišta nepita se, zašto se mogu misli spojiti, uz koje li uvěte, niti da li je to spajanje prema istini ili nije; jer su misli

proizvodi prirodni, podložni prirodnim zakonom psihologijskoga života, bez ogleda na možno ili nemožno. — Da je tomu tako, dokaza eno u uzhitu pěsničkom, ili za bolesti duha, u snu — kadano snijemo, da letimo, ili za tili čas predjemo na razdaleka města: tu se spajaju misli bez razmišljanja, měnjaju se hitro, susretaju, dostižu — kano munja, a misao je i hitrija od munje — i tu se spoje, proplode nove misli itd. Osim svega ovoga ima dokaza i na javi, kada je duh i malo razigraniji, osobito za radosti, za jarosti itd.

Da se tako nespajaju misli suviše bez ogleda na valjalost i na istinu, tomu se opire logično mišljenje i u običnom mišljenju i u znanostih, nebi li se tim okanio čověk neprava i nedozvoljena mišljenja; to pako biva tim, što se logičnim mišljenjem pojmi, postali u svěsti, svaki posebice uspregu, da se umah nespoje, nego da se prije razborom odluči, mogu li se oti pojmi spojiti, nemogu li? Na to odgovori razbor sudom. — Tko proti ovomu razboru spaja i nespojljiva, niti spajanju pita za razlog, toga právom zovemo nerazborna (nerazborita).

Da li se pako dvě misli, ili njih više, spojiti smiju, to jim stoji o sadèržaju, a o tom ima odlučiti logika; valja daklě i sud, kano pojav logike, strogo odlučit od svakoga spajanja psihologijskoga, t. j. od razmnive, od zadruživanja misli itd. — Tko može okanjivati se spajanja mislih ili pojmovah, postalih u duhu slučajno, te jih spaja samo prema uvětom možnosti, věrojatnosti a najpače istine, toga pravom zovemo razborna (razborita). — Ob obsegu suda niže.

§. 68.

Pojam o sudu logičnom.

Spojiti to najmanje dvě pomisli, što su u isto doba u duhu, od kojih je jedna pomisao o pravu prědmetu (ili o neprědmetu), a druga je pomisao o svojstvu, i to spojiti ih kopulom biti (ili zaměnikom imati), tako da se prědmetu pravomu ili namišljenomu kano subjektu (podmetu) dopita svojstvo kano predikat (prirok, pogovor, što mu se pririče, što se o njem pogovara, dakako kano istina): to znači suditi. — Sud je daklě svakako poslědak iza razmišljanja, razabiranja u sudeća, kojno, dok razmišlja, nesudi, nego istom razabire. Odluka, da li se pomisli spojiti smiju

i nesmiju, dovèrši sud, s kojega se duša oveseli, pogodiv istinu, ili oneveseli, nemogavša se jasno odlučiti. Razmišljanje može trajati i vèrlo dugo, jer znamo da je mnogi sud, najpače u znanostih postao istom iza mnogo i mnogo godištah: tako se bavljaše Kopernik od davna razmišljanjem, da se sunce nemiče okolo zemlje, nego zemlja okolo sunca, dok napokon sud o tom izreče.

Pomisao daklè, odredjena ili ustanovljena neposredno inom kojom pomišlju, jest sud; ili izraz poměra (saveza, odnošaja) izmedju dva pojma (ili pomisli) po medjusobnoj spojivosti, jest sud. — Sravni sud s pojmom i s izumkom.

Razmišljanje može začeti bud na kojem pojmu — to je sve jedno, jer ako je pèrvi spojiv s drugim, to je i drugi s pèrvim, a na tom se osniva logički uzvrat, o čem niže. — Što spomenusmo rèči subjekt i predikat, to se tiče samo oblika; jer samo sobom, logično, nemože biti govora o subjektu il o predikatu, kada se pominju pojmi; ali govoreć o medjusobnom poměru moraju se tako nazvati, te valja pravilo slovničko: bez subjekta nije predikata, a bez predikata nije subjekta.

Da li se dvè pomisli medju sobom slažu, odlučuje sud u užem smislu, t. j. logički, a u širem, t. j. filozofijskom razsud ili razbor. — Sudu se hoće najprije dvè pomisli, što ih razum i razbor po poměru medjusobnom spozna, i taj spoznan poměr izreče, t. j. po poměru sudi. — Što točnije razbor pronadje i odměri poměre, odnošaje i saveze izmedju bistva i njegovih pojedinostih, izmedju razloga i učina, izmedju povoda i čina, izmedju čina i poslèdice, izmedju radnje i uspèha, izmedju svèrhe i kraja, izmedju sredstva i načina, izmedju cèlka i njegovih sastavinah ili čestih, t. j. što točnije razbor razabire sveze izmedju pomislih (mislih ili pojmovah): to je i sud savèršeniji, a razbor bistriji, oštriji.

§. 69.

Sud izreka.

Sud, iza razmišljanja gotov, ili rèčmi izražen, t. j. sud izrečen, jest svakako izreka. Sud, kano izreku, valja uzeti dvojako na oko.

a) Bez obzira na to, da niti ja, niti tko sud kakov ne samo da neizreče, nego da ga nitko ni nezamisli — ali obzirom na sa-

vez izmedju logičkih pojmovah (ili pomislih), od kojih je svaki sud psihično (u duhu) sastavljen: obzirom velju na ova dva uvěta sud je izreka logična.

Odatlě slědi: sud je logična izreka, pomišljena, bez obzira na to, da li je izrečena, napisana, natiskana, il inako kako oku il uhu pristupna, ili komu priobćena ili razobćena; a obratno: logična izreka jest sud, jošte niti pomišljen.

b) Jer je izreka logična pomisao (pojam), to se ona u pomenutom smislu zove takodjer objektivni sud, kano něšto što biva ili jest, bez obzira na vrěme ili na trajanje. — Prema ovomu je sprotnost subjektivni sud, kano něšto, što može biti ili bivati mnogo putih u duhu kano pomisao, n. pr. usred zime vas svět u cvětu itd.

Osim onoga što pomenusmo, da je razlika izmedju suda logična i psihična, valja pamtiti i to, da se logičnomu sudu negleda na silu, na živost, na věrojatnost ili na istinu, niti na okolnosti sudećega, nego da se pazi samo na vanjska i na nutèrnja svojstva objektivne izreke, kojomno je něki sud izražen.

Oto je svojstvo sudu istina ili neistina njegova, jer rekosmo, da suditi znači: spojiti dvě pomisli, jednu o prědmetu, a drugu o svojstvu mu — to nastaje odatlě što samo jedno može biti: ili dolikuje svojstvo prědmetu, ili mu nedolikuje; u pèrvom je slučaju istina, u drugom neistina u poměru izmedju svojstva i prědmeta; n. pr. Gundulić je bio Dubrovčanin — to je istina, jer je sud objektivno i subjektivno istinit; nu: na trèšnji rastu jabuke — to je objektivno neistina, a subjektivno moglo bi biti istina, ako je na trešnjevoj grani, ili na trèšnji ucěpljena jabuka.

§. 70.

Sastavine u sudu, i različne im vrědnosti.

1. U sudu mora biti dvoje, što jur i pomenusmo:

a) subjekt (podmet), što se *o-nj* něko svojstvo spaja, ili pomisao, pojam, kojimno se ima što ustanoviti;

b) predikat (prirok, pogovor) t. j. svojstvo, što se o subjekt spaja, ili pomisao, pojam, štono něšto na subjektu ustanovit ima.

Sporediv subjekt s predikatom, predikat je u logici pojam viši radi toga, što može biti zajedničan mnogim inim pojmom; za to se sud može označiti i ovako: Sud je nèšto odnosno općenita, uporabljeno o što odnosno posebna, n. pr. čověk je smèrtan, duh je nesmèrtan — ili: tělo umre, duh neumre — ovdě su rěči smèrtan, umre odnosno obće, a rěči čověk, duh odnosno posebne.

2. Ali u sudu je subjekt uvět (bitno) a predikat uvěćeno (slučajno) i to s gledišta jezika, jer se ob ono veže ovo; za to su s ovoga gledišta u sudu tri pojma: subjekt (od prědmeta zbiljna ili namišljena), predikat, i pojam što ih spaja, obično kopula (samostavni glagol biti, ili zaměnik mu imati, a često ini koj glagol, ako li nije izreka eliptična; o tom sravni, što uči skladnja). — Svaki se je jezik razvio bez saveza i bez obzira na potrebe logike kano nauke ili znanosti uplivne; tako se jezici, žalibože, razvijaju i danas jošte, uzpèrkos svoj logici; razvitak taj biva obično bez abstraktnih pojmovah ili barem uz mnogo više tvarnih nego li pojmovnih: to je razlog, zašto ima vèrlo mnogo sudovah, objektivno i subjektivno posve istinitih, a oblici im nisu prema navedenomu pravilu, n. pr. onaj je bogat, město: onaj ima bogatstva. — U sudu je tvar suda pomisao subjekta i predikata, kopula je oblik, jer se ovaj neměnja bitno, premda kopulu može zaměniti istoznačni glagol, n. pr. zakon vlada město zakon ima vladanje, vladu. — Pazi daklě na upravni način izraza i na figuralni, jer se ovim često spajaju dva pojma, nespojiva upravo nikako.

Uzev na um, kako od pomislih postane sud, valja reći ovako: kako se jedan pojam pojavi, nastane mu potreba, označiti ga; pèrvi pojam je daklě ili sam sobom pèrvi ili zauzme pèrvo město drugim pojmom; on je daklě subjektom, a ovaj je njim istom postao predikat; odatlě pravilo: subjekt jest subjektom prema někomu predikatu, a predikat jest predikatom prema odredjenu subjektu. — Subjekt i predikat zauzmu svoja města u duhu naravnim mišljenjem, a s toga se i naravnim poredanjem spajaju.

3. Prema općenitosti, prema uvětu i prema městu, odredjenomu psihologičkim putem subjekt je vazda konkretan; prema posebnosti, prema uvěćenosti i prema svojstvu predikat je vazda abstraktan; jer po općem obliku suda: *A* je (ima) *b* — valja

ud: stabar je zelen — ili: stabar je n ě š t o zelena — i po ovom obliku $A = B$, ili $S = P$ (subjekt je predikat), t. j. stabar je ravan něčemu zelenu; nu i ovaj se oblik pretvori u pèrvi, čim se izměni abstraktni pojam predikata b za konkretni $B = [b =$ t. j.] něčemu, što ima b. — Kopula j e s t ili j e neznači ovdě b i v a n j e, b i v s t v o v a n j e, ž i v o t o v a n j e, t. j. s t a b a r j e z e l e n, neznači kao da stabar biva kano što zelena, nego stabar i m a s v o j s t v o z e l e n i l a.

§. 71.

Sud i sudi.

Odredjujuć pojam pojmom, t. j. razborom razabiruć, da li se dva pojma slažu ili neslažu, i da li se s někim pojmom neslaže bolje ini koj pojam, namiću se i nehotice ini pojmi, a tim izadju i ini novi sudi. Premda se to nesbiva vazda pravilno radi živosti duha (a tim se češće sbiva, čim je dělatniji um, ili čim se iole popusti razmnivi), to se ipak sbiva ili s nevěštine u sudovanju, s veće ili manje nestašice razbora, i sa znatnosti jednoga od dvajuh pojamah: zato je shodno znavati najprije, kako se valja ravnati u sudovanju, kada je samo jedan sud, a kako kada su dva, te ćemo najprije razmatrati

A) sud sam o sebi, pa onda
B) sud prispodobljen s inimi sudi.

A. Sud sam o sebi.

§. 72.

Sud po sadèržaju i po obsegu.

Jer su u sudu dva pojma (misli, pomisli itd.); jer su oba ova pojma medju sobom u někom stanovitom poměru (savezu, odnošaju); jer se oba ova pojma razlikuju izmedju sebe; jer je jedan od njih něki prědmet (zbiljan ili samo pomišljiv, t. j. prědmet = pojam = pomisao), a drugi svojstvo mu (dělanje, tèrplènje, ili ini koj odnošaj ili stanje): to je onaj pojam, kojim se što izriče, s a d è r ž a j suda, a onaj o čem se što izriče, njegov o b s e g. — U sadèržaj se broje sve one pomisli, što su u sudu spojene,

daklě i tvar i oblik; u obseg se broje svi oni prědmeti, o kojih predikat što izriče. Tako je u sudu: stabar ima lišće — sadèržaj: stabar, lišće, ima, a pojam svega stabarja i lišća jest mu obsegom.

Obseg suda jest daklě isto, što je i obseg pojma subjektova. Dopitav svojstvo, kojim se izriče pojam predikata, svim prědmetom, što su u pojmu subjekta, tim se neveli, da li se to svojstvo može ili nemože i inim takodjer dopitati.

Iz pravila: subjekt jest subjektom prema někomu predikatu, a predikat jest predikatom prema odredjenu subjektu, valja i ovo dvoje: subjekt nije ograničen, jer je u poměru s někim predikatom t. j. subjektov je obseg veći, nego li predikatov; (svakomu se mora priznat svoj obseg — nu o tom niže); dočim je predikat ograničen, jer je u oměru samo s ovim odredjenim subjektom, osim ako taj predikat nije vezan o taj subjekt; jer n. pr. ruža je cèrvena, znači: ruža je něšto cèrvena — ali osim toga ima i inih stvarih cèrvenih. — Pobliže to oboje dokazuje predjašnji §. i jer je predikat više odvisan od subjekta, nego li obratno; jer da je obseg predikata veći od subjektovoga, nastao bi višak, prema kojemu bi morao narasti subjekt, ili bi se onaj višak morao odbaciti — a to bi bio nesmisao i jedno i drugo.

§. 73.

Obći oblik svakomu sudu.

Obći oblik svakomu sudu označen je vazda ovako: *A* jest *B;* ali tomu nije smisao, kao da *A* bitiše, biva, živi, nego uz ovakov *A* mora biti, jest, pristaje ili dolikuje mu *B;* pa ako nestane *A*, ako ga nije, nestalo je i *B;* inom rěči: sud *A* jest *B* izriče takov poměr izmedju pojma *A* i pojma *B*, da se istom pravilnom i pravom oznakom pojma *A* može dosuditi, da li mu dolikuje, da li mu se ima dopitati, ili s njim svezati pojam *B*. — Ova se istina opaža svaki dan u običnom, u naukovnom i u znanstvenom životu; jer u koga je jasan pojam o pojmu *A*, s njim se je lasno sporazuměti o pojmu *B*, dočim naprotiv izkustvo uči, da netočno ili krivo shvaćeno, pače često nikakovo znanje sadèržaja otežčava nam dogovor, dà i razgovor o mnogih prědmetih.

METELWIN Digital LIBRARY

§. 74.

Poměr izmedju subjekta i predikata.

Izmedju subjekta i predikata mogu nastati ovi poměri:

I. Kakov je poměr glede sadèržaja — to čini kakvoću suda;

II. kakov je poměr glede obsega — to čini kolikoću suda;

III. kakov poměr odredjuje razbor subjekta prema predikatu — to čini odnosnost suda;

IV. kako děluju subjekt i predikat na razbor glede suda — to čini način suda.

I. Sud po kakvoći.

§. 75.

Sud skladan, sprotan.

Po sadèržaju ili po kakvoći jesu si pomisli, u jedno spojene u sudu, skladne ili sprotne, a tim je i sud skladan ili sprotan glede oměra izmedju subjekta i predikata.

Tim se luče sudi na

jestne (j. affirmans), kada kopula predikat dopita subjektu (da ga ide, da se s njim sklada, da mu dolikuje), n. pr. čověk je smèrtan;

niječne (j. negans), kada kopula predikat nedopita subjektu; n. pr. duh nije smèrtan.

Valja pamtiti, da u logici neniječe predikat, nego kopula, zato razlikuj logični sud: duh nije smèrtan od izreke: duh je nesmèrtan; premda je i u običnom govoru něka razlika izmedju izreke: ovaj nije mudar, i: ovaj je nemudar — ja nisam sit, a ja sam nesit, tè se često, kano što je očito nijekanjem neshodnim proměni smisao ili cělomice ili čestimice, pa tim sud postane kriv ili barem izkrivljen: to ima ipak dokaza u hèrvaštini, da tomu nije vazda tako; jer stih iz narodne pěsme: Dvě su sestre brata neimale — znači isto, što i: Dvě sestre nisu imale brata, nu ovo

nije stih. — Razuměva se samo sobom, da razvitak jezika nije u svem logičan, ali to nesmeta, da se nebi razpoznala istina suda.

§. 76.

Niječni sud dvojak.

Premda svaki sud mora biti ili jestan ili niječan, te mu neima trećega po zakonu ob izključenom trećem: to valja osim pomenutoga pamtiti jošt i ovo:

Ako je u niječnom sudu nijek u predikatu, to se ovakov sud zove neoredjen, n. pr. duša je nesmèrtna — věk je bez kraja.

Po sadèržaju je ovakov sud niječan, po obliku je jestan, jer kopula kaže, da je predikat dopitan subjektu; nu u logici ovaj i ovakov oblik nemože vrěditi, što se niječnim pojmom predikata izriče subjekt — čim jest, a imalo bi se po naravi niječnoga suda izreći: čim nije, jer upravo to zahtěva logika u niječnu sudu.

Sud pravilno niječan zove se odredjen, n. pr. dva puta dva nije pet. Kada vrědi niječni sud, a kada nevrědi, o tom niže.

II. Sud po kolikoći.

§. 77.

Sud obćenit, čestan, poseban.

Po obsegu ili po kolikoći, t. j. po tom, da li pomisao predikata vrědi za sav obseg subjekta, ili samo za koju mu čest, ili samo za posebnika, po tom je i sud

a) obćenit (j. universale, generale); n. pr. svi su ljudi smèrtni;

b) čestan (j. particulare, speciale); n. pr. něki su ljudi bogati;

c) poseban (j. singulare); n. pr. Imenić je pošten.

U posebnom sudu vrědi dakako predikat za sav obseg subjekta posebnika, radi toga je ovaj isto, što je i obćeniti; n. pr. Gundulić je najveći naš pěsnik XVII. věka.

METELWIN Digital LIBRARY

§. 78.

Sud po kakvoći i po kolikoći.

Spojiv u někom sudu kakvoću i kolikoću, t. j. po sadèržaju i po obsegu zajedno, sud može biti:

a) Obćenit i jestan: svaki je čovĕk slab;
b) čestan i jestan: něki su ljudi bogati;
c) obćenit i niječan: nitko nije věkovit;
d) čestan i niječan: něšto nije ništa;
e) poseban i jestan: Mujo je Turčin;
f) poseban i niječan: kèrv nije voda.

Po obsegu je znak sudu obćenitu: sav, svi, svaki, svatko, nitko, ništa itd.; čestnu: mnogi, něki, nětko, malo, něšto itd.; posebnu: itko, išto, ime, zaimenica, ili rĕč ma koja, n. pr. oj je uzklik, ako je veznik, pet je broj itd.

III. Sud po odnosnosti.

§. 79.

Sud bezuvětan, uvětan, razstavan.

Po tom, kako razbor ustanovljuje subjekt prama predikatu, kako naime razbor mora shvatiti poměr im, kako on subjektu něko svojstvo, predikat, dopita logičnom kopulom, da li naime bezuvětno, ili uvětno , ili razstavno, po tom je i sud ili bezuvětan, ili uvětan, ili razstavan.

Sud je bezuvětan (j. categoricum), ako je sinteza t. j. nutèrnji poměr izmedju subjekta i predikata izrečena po zakonih istovětnosti ili protuslovja, n. pr. Bog je pravedan. — Čovĕk nije cĕlovit (savèršen) stvor.

Sud je uvětan (j. hypotheticum), ako je sinteza izmedju subjekta i predikata izrečena po zakonih razložnosti (uzročnosti, causalitatis), kano razlog, ali uz něki uvět, n. pr. ako je Bog pravedan, to će on dobre obdariti a zle će kazniti.

Sud je razstavan (j. disjunctivum), ako je sinteza izmedju subjekta i predikata izrečena po zakonu izključenoga trećega, n. pr. sutra ili ću doći ili neću doći.

U bezuvětna i u razstavna suda valja svakako misliti, da ima više nego li samo jedan sud; nije daklě ni jedan ni drugi sud jednovit, nego je svaki samo skraćeni izraz sastavljenih sudovah, i to najmanje dvajuh. — Uvětnomu je oblik u vezniku ako — to, a razstavnomu ili — ili. — Razuměva se samo sobom, da ovi sudi mogu biti jestno ili niječno istiniti.

Pravo govoreć, svaki je sud bezuvětan radi onoga, što jur rekosmo; jer je uvětni i razstavni samo skraćen izraz od njih više, a od ovih valja samo jedan, i to bezuvětni. Osim toga je razstavni sud takodjer uvětan, jer se i njim dopita predikat subjektu uz něki uvět.

§. 80.

Česti i svojstva suda uvětnoga.

Osim jur spomenutoga valja ob uvětnom sudu pamtiti, da su u njem ove dvě česti:

a) provět (hypothesis, propositio antecedens), u kojem je pojam subjekta kano razlog; i
b) povět (thesis, pr. consequens), u kojem je pojam predikata kano poslědica.

Obě ove izreke zajedno čine jedan logični sud; oblik im je: ako — to, kada — tada itd.

Uvětni se sud osniva na doslědnosti, t. j. na nuždnu savezu izmedju oba člana, od kojih je jedan razlogom a drugi poslědicom. Jer mu je u tom sva bitnost, to ga valja razlikovati od takovih izrekah, koje mu nalikuju gramatičnim likom (bud sintaktičnim, bud stilističnim), a izrazuju ina šta, kanoti istodobje, slučajnost ili ini něki vanjski a ne nutèrnji poměr, n. pr. ako dodju lastavice, to dodje i proléće (a lastavice nedolaze svakamo u proléće, gdě-gdě polaze jeseni, a da i nedodju, proléće dolazi — istina je neodvisna i od dobe i od města, premda joj može biti tumač i doba i město).

Bezuvětni se sud razlikuje od uvětnoga tim, što, premda oba izriču svaki za se sadèržaj subjekta, ipak je sadèržaj u bez-

MeteLwinDigitalLibrary

uvětnom sudu gotov, a u uvětnom nije, n. pr. marljiv učenik dobije nagradu — a: ako je učenik marljiv, to on dobije nagradu.

§. 81.

Česti i svojstva suda razstavnoga.

Razstavni se sud osniva na ovih pravilih:

1. Česti ili člani u razstavnom sudu moraju biti izmedju sebe izključni (membra disjuncta, disjunctionis); nebi daklě valjao primĕr: Ovaj je čověk ili lĕp ili bogat — jer on to može biti oboje; pojmi lĕp i bogat nisu izključni nego su posve različni, gledište im je razliko.

2. Sud je takov samo onda istinit, kada su izredani svi člani, jer se mora osnivati na svem obsegu; nevalja daklě primĕr: Sutra će biti ili vedro, ili kiša — jer može biti jošte il oblačno, ili větar, ili itd.

Razstavnost je

a) ili u subjektu, t. j. više pojmovah subjektovih stoji prema jednomu pojmu predikata, štono se ima ustanovit, n. pr.: Ili su Gèrci ili su Rimljani najznatniji narod staroga věka.

b) ili u predikatu, t. j. više pojmovah predikatovih stoji prema jednomu pojmu subjekta, što se ima ustanovit, n. pr.: Sutra ću ili doći ili neću.

Uvětno razstavan sud nije poseban oblik, jer je u njem samo razstavnost bitna; sud bo: Da naša zemlja nije planet, morala bi biti ili svět nepomičan, ili komet — jest isto, što i prosto razstavni sud: Naša je zemlja ili planet, ili svět nepomičan, ili komet.

Od razstavnoga suda razlikuje se čestični sud (j. partitivum, divisivum), kada se uz viši pojam izbrajaju niži, ili uz rod vèrsti, uz red razredi ili podrazredi, kano predikati, n. pr.: Životinje su stranom mužkijći, stranom ženskijći (samci i samice, samci i babice, mužaci i ženke). — I biljke i životinje živi su stvori. Rěči su ili samostavi ili priděvi, ili zaimenice, ili broji, ili itd.

Čestični je sud nalik razstavnomu, ali samo po obliku; luči se pako od njega tim, što se predikati izključuju kano sporedjeni pojmi, premda vrěde svi prema pojmu subjekta, a to se upravo u razstavnom sudu niječe.

Čestični je sud upravo što je i bezuvětni, samo što je sastavljen; oblik mu je: stranom — stranom, koje — koje, što — što, ì — i itd.

IV. Sud po načinu.

§. 82.

Načini sudjenja.

Glede načina, kojim děluje nutèrnji poměr izmedju subjekta i predikata na sudeći razbor, da ovaj mora iz poměra razabrati sud i izreći ga, može biti sud: ili možan, ili istovit, ili nuždan.

Možan je sud (j. problematicum), ako razbor, razabrav nutèrnji poměr izmedju subjekta i predikata, priznaje, da taj poměr biti može ili bi barem mogao biti, n. pr. ljudi mogu živsti na planetih. — Oblik mu je glagol moći, možebiti, ili moći s inim glagolom.

Istovit je sud (jestovit, j. assertoricum), ako razbor, razabrav nutèrnji poměr izmedju subjekta i predikata, priznaje, da taj poměr jest, biva, bivstvuje, bitiše, da ga ima, n. pr. zemlja je okrugla. — Oblik mu je glagol biti i njegovi sinonimi.

Nuždan je sud (j. apodicticum), u kojem je nutèrnji poměr izmedju subjekta i predikata takov, da inaki biti i nemože, nego da uprav takov biti mora, n. pr. Bog mora biti svemog. — Svakomu učinu valja da je razlog. — Oblik mu je mora biti, mora da je, valja da je, treba da je; město mora biti može stati glagol imati (kao gl. srednji, neutrum, t. j. ako znači biti) s dotičnim glagolom ili priděvom.

§. 83.

Vèrsti suda.

Iz svega ovoga slědi, da je svaki sud po svojoj naravi občenit, jestan i kategoričan; ali

po kolikoći prědmeta (po subjektu) je sud občenit ili čestan,
po kakvoći svojstva (po predikatu) jestan ili niječan, a

po odnosnosti kopule bezuvětan ili uvětan, ili, što je isto, glede istine i neistine razstavan; spojiv sve ove vèrsti, izadje ih 12ero.

I. 1. Sud občenit jestan bezuvětan: Svaki *A* ima *b* = svi *A* jesu *B*; n. pr. cvětovi su biljke.

2. Občenit jestan uvětan: Ako svaki *A* ima *b*, to i svaki *A* ima *c* = *A* kada je godj *B*, to je on i *C*; n. pr. ako su cvětovi biljke, to su oni i ustrojni stvori.

3. Občenit jestan razstavan: Svaki *A* ima ili *b* ili *c* = svaki *A* jest ili *B* ili *C*; n. pr. svaki je trokut ili pravokut ili kosokut.

II. 4. Sud čestan jestan bezuvětan: Něki *A* imaju *b* = něki *A* jesu *B*; n. pr. něki sisavci živu u vodi.

5. Čestan jestan uvětan: Kadkada, ako *A* ima *b*, ima i *c* = kadkada, *A* ako jest *B*, jest takodjer *C*; n. pr. kadkada (često, po něki put, po něke pute, něki put itd.) uz kišu sjaje sunce.

6. Čestan jestan razstavan: Něki *A* imaju *b* ili *c* = něki *A* jesu *B* ili *C*; n. pr. něki su ljudi ili běli ili cèrni.

III. 7. Sud občenit niječan bezuvětan: Svaki *A* ima *Ne-b* = nijedan *A* nije *B*; n. pr. nijedna ptica nerodi žive mlade = svaka ptica rodi nežive mlade.

8. Občenit niječan uvětan: Svaki put, kada *A* ima *b*, neima *c* = *A* kada je godj *B*, tada nije *C*; n. pr. kada je godj zima, neima gèrmljavine.

9. Občenit niječan razstavan: Svaki *A* ima ili *Ne-b* ili *Ne-c* = nijedan *A* nije *B* niti *C* = svaki *A* jest ili *Ne-B* ili *Ne-C*; n. pr. nijedan koralj nije niti kamen niti biljka.

IV. 10. Sud čestan niječan bezuvětan: Něki *A* imaju *Ne-b* = něki *A* jesu *Ne-B*: n. pr. něki sisavci neživu na kopnu.

11. Čestan niječan uvětan: Kadkada, ako *A* ima *b*, neima *Ne-c* = kadkada *A* ako jest *B*, nije *Ne-C*; n. pr. kadkada, ako je oblačno, ipak kiša nepada.

12. Čestan niječan razstavan; Něki *A* neimaju ni *b* ni *c* = něki *A* niti su *B* niti *C*; n. pr. něki ljudi niti su běli niti su cèrni *).

Po vanjskom obliku jošte može biti sud:

a) Stegnut (j. copulativum) glede subjekta ili predikata, na pr. *A* i *B* imaju *c* (město *A* ima *c*, i *B* ima *c*) = *A* ima *b* i *c* (město *A* ima *b*, *A* ima i *c*) itd., n. pr.?

b) straničan (j. distributivum): *A* ima stranom *b*, stranom *c* (město: něki *A* imaju *b*, a něki *A* imaju *c*); n. pr.?

c) izključan (j. exclusivum): samo *A* (= sam *A*, li *A*) ima *b*, n. pr.?

Općeniti jestni sud ako se označi pismenom a
„ niječni „ „ „ „ „ e
čestni jestni „ „ „ „ „ i
„ niječni „ „ „ „ „ o

to se može radi lagljega pamćenja pomoći s ovo dvě rěči kano mnemotehničkom kraticom: *affirmo*, *nego*, uzev u pomoć pravilo, izraženo u ova dva redka:

Adnuit a, negat e, sed universaliter ambo;
adnuit i, negat o, sed particulariter ambo.

---

*) Radi pregleda evo svih 12 vèrstih u skraticah, izraženih nazivljem latinskim i hèrvatskim.

uac	ojb
uah	oju
uad	ojr
pac	čjb
pah	čju
pad	čjr
unc	onb
unh	onu
und	onr
puc	čnb
puh	čnu
pud	čnr

MeteLink Digital Library

§. 84.

Sud analitičan, sintetičan.

Da li se po sadèržaju i po obsegu može spojiti subjekt i predikat, to stoji, kao što rekosmo, o medjusobnom im poměru nutèrnjem. Rekavši, *A* je u obsegu *B-a*, to je isto, kano da rečemo *A* jest *B*; ali *A* jest něka vèrst *B-a*, jest isto kano i: *A* jest *B*. — Ovakov sud, s kojega poměr nepostane jasniji, jesu pravi i pravilni, ali nisu znatni; zovu se analitični, u običnom životu čuješ ih odviše, rabe ih naime za definiciju, za tumačenje, za izpričavanje, za dosětku pa i za dokaz; n. pr. dèrvo je biljka — to je istina i to vèrlo obširna po sadèržaju, po obsegu preuzka, a znatan nemože ovaj sud biti po ničem.

Nu ima slučajevah, te se mogu dva pojma spojiti u sud něčim, što niti se odnosi na sadèržaj, niti na obseg, pa se ipak tim poměrom izreče ne samo što nova i znatna, nego i istinita. Ono, čim se taj poměr zbiva, zove se sinteza (nutèrnji poměr), a takov se sud zove sintetičan.

§. 85.

Razlog analitičnomu i sintetičnomu sudu.

Analitični se sud osniva na razlogu onom, kojim se subjekt s predikatom spaja (ili nespaja); jer ako je razlog reći:

B je znak *A*-a, to se razuměva, da je uz *A* vazda i *B*; ili
A je vèrst *B-a*, „ „ „ „ „ „ *A* „ „ *B*; ili
B ako je vèrst *A-u*, to je kadkada i *A* vèrst *B-a* itd.

U sintetičnom to stoji o sintezi; jer se ova neravna na razlogu prijašnjega poměra po sadèržaju ili po obsegu, nego kano u sudu a posteriori na izkustvu, t. j. na poměru njegovom; jer je pako u sudu a posteriori razlog i poslědica itd. vazda u poměru, to se nemože inače spojiti subjekt s predikatom, nego prema tomu poměru. Sinteza a priori stoji o količini, kojom se spojiti mogu subjekt i predikat, ili kojim se nemogu; odatlě

jestno: svi *A* jesu *B*, i
niječno: nijedan *A* nije *B*.

§. 86.

Sud a priori, a posteriori.

U takov sintetičan sud mogu se subjekt i predikat spojiti na dva načina:

a) Subjekt je tako spojen s predikatom, da jedan bez drugoga biti nemože, kano što se to zbiva u sudu racionalnom ili formalnom, t. j. u takovom, štono se umom ili glavnim zakonom kojim mišljenja (istovětnosti, protuslovja, izključenoga trećega, razloga) sastavi i odredi; takov se sud zove a priori, n. pr. krěpost je ures.

b) Subjekt je spojen o predikat izkustvom ili pukom zamětbom; kano što to biva u sudu empiričnom ili historičnom, t. j. u takovom, štono ga zapamtismo iz izkustva (svoga ili tudjega) ili se dozna iz pověsti (pričanja, pripověsti itd.); takov se sud zove a posteriori, n. pr. izza nepogode nastaje vrěme (t. j. lěpo) — Zvonimir bijaše kralj hèrvatski.

Kano što se istinitost suda analitičnoga i onoga a priori ponja i dokazati može zakonmi logike, isto tako je sintetičnomu i onomu a posteriori dokaz često izvan logike, jer se osniva na inom kojem znanju.

§. 87.

Sud navedan, objektivno, subjektivno.

Izkustvom steče čověk u sudjenju toliku i takovu věštinu, da s někojih ciglih okolnostih stvari, prědmeta, pojava itd. sluti i na samu stvar, prědmet, pojav itd.; tim načinom postane sud navedan (induktivan); tako su postale znanosti prirodne i pověstne, tako i mudrost u običnom životu, poslovice něke itd.

Tu valja razlikovat dvoje:

a) Pojmi, što ih spajamo u sudu posteriorno-sintetičnom uslěd zamětbe, dolikuju si, te postane sud jestan; ili

b) bez zamětbe.

U pèrvom slučaju osniva se sinteza posteriorna na sakritoj sintezi apriornoj, te je onda objektivna nužda sudu; n. pr. u

METELWIN Digital LIBRARY

svakom bèrdu ima kamenja, pěska itd.; svaki kamen pada; nijedan kamen nepliva uzduhom. — Ovako postadoše zakoni prirodni.

U drugom slučaju spajamo dva pojma u sud, jer navikosmo, daklě po nuždi subjektivnoj; odatlě postane mněnje, kojemu je prema zakonu ili prema zakonosti samo něka vrědnost.

§. 88.

Prirodnomu zakonu razvitak navedan, obćenitost apriorna.

Svaki je zakon prirodni razvio se navednim načinom, jer se je iz pojava izkustvom izobreo zakon; nu obćenitost (abstrahirana valjalost) jest apriorna, jer se je samo umovanjem mogla postići valjalost (vrědnost) pravila ili zakona prirodnoga. To valja bez izma o svih prirodnih znanostih, kojimno je sav bitak u zakonosti, odnosno u sustavnosti; tako se većina planetah obrela a posteriori, nu Leverier obreo je g. 1846. Neptuna računom pukim, t. j. umovanjem, apriorno. Isto vrědi o načelu obće gravitacije, što ga obrete Newton s pale jabuke.

§. 89.

Sud izreka osnovna, dovedena.

Spomenusmo jur, da je svaki sud izreka; nu po tom, da li je sadèržaj suda neposredno ili posredno istinit, t. j. po medjusobnom nutèrnjem poměru očitom ili neočitom dobude izreka posebnu logičku vrědnost, različnu od gramatične, a uz ovu posebnu vrědnost u znanosti i posebno ime.

Po neposrednoj ili po posrednoj istinitosti luče se sudi ovi na osnovne i na dovedene.

A. Ósnovan je sud (ili izreka), ako je neposredno istinit sam sobom, t. j. nedoveden od nikojega inoga suda; takov se sud u znanosti zove načelo (principium), maksima (la massima, principium maximum ili summum).

Od načela se dovodi

a) Aksiom (axioma), teoretična izreka, neposredno istinita, kojoj netreba dokaza za istinitost, i iz kojega se izvodi ina koja izreka, n. pr. na prědmetu neima biljege protuslovne. — Poteza ide někim pravcem.

Znak mu je vanjski neki izvěstni glagol.

b) Postulat, praktična izreka, kojoj se izvedljivost neposredno lasno spozna; n. pr. od něke točke možeš k drugoj povući cèrtu. — Poteza se može na dvě strane produžiti ili pokratiti.

Postulatu je vanjski znak: glagol moći i njegovi sinonimi.

Aksiom i postulat jesu u znanosti osnov za nauku.

B. Doveden je sud (ili izreka), ako mu se istinitost posredno istom spozna, t. j. dovodom iz inoga kojega suda.

Takovi su dovedeni sudi:

a) Teorem (zásada) je teoretička izreka posredno istinita, kojoj se istinitost spozna tekar dokazom; sastavljen je daklě iz teze i iz dokaza; n. pr. usebina kocke $= a^3$. — Duša neumre.

b) Problem (zádaća), praktička izreka, kojoj izvedljivost i razrěšivost zahtěva, da se iz někoga pojma (ili iz njih više) izvedu novi pojmi, kojimi se dovede podpun sud neoboriv; n. pr. nariši pravilan trokut od ove i ove veličine po povèršju (po visini itd.). — Dokaži, da je krěpost najveće blago ćudoredno. — Protumačite póvode, s kojih pade iztočno carstvo.

U problemu mora biti zadaća sama, razrěšitba i dokaz; nu ovaj se dodaje samo onda, kada se inako sumnja ob istinitosti.

c) Corollarium, consectarium ili porisma slědi neposredno iz inih dokazanih izrekah tako, da mu netreba dokaza; n. pr. iz izreke: čověk stvor uman — slědi, da nije za robstvo stvoren. — *A* je brat *B-u*, *B* je brat *C-u*, daklě je i *A* brat *C-u*.

d) Empeirema (experimenta) jest izreka, kojoj se istinitost osniva na pokusih i pažnjah; n. pr. osim zlata, lučavka raztvori svaku rudu.

e) Hipoteza (prědmněvak), kojoj je valjalost bez očitih dokazah i bez razlogah osnovana na prědmněvi dotlě, dok se

METELWIN Digital LIBRARY

neprotumači načelom, teoremom itd.; hipoteza si steče valjalost dogovorom, i u nju se věruje kano u kakovo načelo; n. pr. munjina da teče.

Što se u pravi kut broji 90 stepenah, u centu 100 funtih itd., to nije hipoteza, nego sporazumno pomagalo u znanosti, u običnom životu itd.

f) Lemma (oslanja se) izreka, sud, zakon, pravilo itd. iz jedne znanosti u drugu prenesen, da se njim što dokaže; n. pr. sud je izreka.

g) Scholium (ali ne scolium, štono znači pěsmu rednicu, rondeau) je izreka, u kojoj je kratka bilježka (a nije dokaz), kojom se jasnije tumače pojavi; n. pr. želudac je peć, jelo i pilo mu je gorivo.

Osim ovih imade u znanostih jošte mnoga nazivlja podobne vrědnosti: dogma, zasada i načelo věrozakonsko, zakon u obće, ob umnih činih jedne te iste vèrsti; napose: zakon prirodni jest protumačen pojav prirode; zakon sudbeni itd., što se odredi, ustanovi dogovorom po znanosti i po izkustvu; pojedini zakon iz koje bud znanosti zove se takodjer pravilo (regula). — Od svih ovih luče se poněšto svojim izvorom, sadèržajem, obsegom i oblikom, dělokrugom i strukom: dogma, zapověd, zabrana, propis, naredba, ustanova, osuda, diplom, patent, sentencija, motto, aforizam, apoftegma, katarktikon, organon, statut itd., ponajviše sve sastavljene izreke.

§. 90.

Znatnije vèrsti raznih izrekah.

Něke su vèrsti izrekah u logici radi toga znatne, što se točnijim poznavanjem izluči istina ili neistina po sadèržaju, osobito ako se ima naznačiti logički savez izmedju njih više.

Premda je svaki sud izreka, to se ipak može sbiti, da je u sudu manje rěčih po broju, nego li je po pojmih, i da se jednom izrekom izreče više nego li samo jedan sud: s toga valja u logici paziti na cělovitost i na razrěšivost izreke — valja daklě razlučiti glede cělovitosti

1. izreku jednovitu od

2. sastavljene, a ovu opet razlučiti, da li je

a) očito sastavljena, a ova opet može biti

α) spojno sastavljena (conjunctiva) i to jestno (kopulativno) i niječno (remontivno),

β) prispodobna, ili itd. (sr. u skladbi);

b) sakrito sastavljena (exponibilis); ovakova je izreka sastavljena iz dvijuh ili iz više, od kojih je jedna tumačna (pr. exponens), a druga izrična (pr. praejacens), a u ovoj sakrita (postjacens). Najobičnije su joj vèrsti:

α) izključna (exclusiva) glede svakoga sporednoga pojma subjektom; n. pr. sam Bog može sve -- ili glede podredjena obično objektova pojma; n. pr. sretan je u svem, osim u igri. — Zadnja vèrst zove se i iznimna (exceptiva);

β) omedjašena (restrictiva), i to dometkom, n. pr. ovo je li za ovaj slučaj — ili opetovanjem, n. pr. sudac kano sudac nesudi po ničem, nego po zakonu.

Razrěšivost se osniva na poznavanju logičkih pravilah, što ih valja uporaviti zajedno sa sintaktičkimi.

B. Sud prispodobljen s inimi sudi.

§. 91.

Čim se prispodabljaju sudi.

Sudi se mogu prispodobiti glede toga, u kakvu su im poměru pojmi (subjekt i subjekt, predikat i predikat) medju sobom glede sadèržaja i glede obsega.

a) Glede sadèržaja se razlikuju:

Sudi I. po istovětnosti i II. sudi po zaměni, a

b) glede obsega se razlikuju:

Sudi III. po skladnosti i IV. po sporedjenosti.

a) Glede sadèržaja.

I. Istovětnost, raznovětnost sudah.

§. 92.

Sudi istovětni, raznovětni, srodni, naliki.

Sudi su istovětni, ako im je zajedničan i sadèržaj i oblik, tako da izriču oba (ili njih više) istu misao, ali razliko, inimi rěčmi; s toga se zovu ovakovi sudi **istovrědni** (j. identica, aequipollentia), n. pr. Bog je svemog = najviše biće može sve.

Istovětni sudi ipak nisu puke tautologije, n. pr. Bog boguje, car caruje; nego izriču istu misao, ali s razlikoga gledišta.

Raznovětni (ili razliki, j. diversa) sudi jesu neistovětni. Razlikost je ova ili **cělovita** ili **od česti**. O cělovito razlikih nemože biti govora, osim da jih spoznaš po razlikih subjektih i predikatih; n. pr. on je zdrav, i: kuća nije moja.

Raznovětni od česti mogu biti ili **srodni** ili **naliki**.

Srodni su, ako jim je zajednica samo u sadèržaju, n. pr. ovo je vino cèrno, i: ono vino nije žuto.

Naliki su, ako jim je zajednica samo u obliku, n. pr. ovo je vino cèrno, i: ovo je vino žuto.

II. Izměnjeni i izvraćeni sudi.

§. 93.

Izměnjeni sudi.

Kada se metne pojam subjekta město predikatovoga, a ovaj město onoga, tada velimo, da je sud **izměnjen**, **izměnom preinačen**. — (Sud izměnjen, s. izměniv, izměna, jud. permutatum, permutans, permutatio logica.)

Nu nemože se svaki sud tako izměniti pa da ostane i tada izměnjen istinit; n. pr. svi cvětovi jesu biljke, i: sve biljke jesu

cvětovi — to je očivěsto krivo, jer n. pr. přesad kupusov nije cvět; ali je pravo: něke biljke jesu cvětovi.

Odatlě slědi, da se subjekt smije samo onda s predikatom izměniti, ako jim se smiju i pojmi, t. j. ako su istoga obsega, n. pr. praotci od dvanaest plemenah izraelskih bijahu sini Jakobovi = svi sini Jakobovi bijahu praotci od dvanaest plemenah izraelskih.

Izměna je daklě dvojaka:

prosta (simplex), ako se ne měnja kolikoća, ali ostane isti obseg svakomu pojmu, n. pr: čověk je stvor uman = uman stvor jest čověk;

česnta (per accidens), ako se měnja kolikoća, kano što to biva u sudu obćenito jestnu, gdě je naime obseg predikatu veći nego li subjektu, n. pr. svi su ljudi stvori ustrojni — a: něki stvori ustrojni jesu ljudi.

§. 94.

Izvraćeni sudi.

Ako se u sudu obće jestnu kakvoća proměni, t. j. ako se metne protuslovna sprotnost subjekta město predikata, a protuslovna sprotnost predikata město subjekta, to postane sud izvraćen. To se može samo uz prije spomenuto pravilo, ako je obseg predikatu veći nego li subjektu, n. pr. svaka ruža jest cvět, i: što nije cvět, nije ni ruža; a nebi valjalo: što nije ruža, nije ni cvět, jer je tulipan, klinčac itd. cvět, ako i nije ruža.

U zaměnitu sudu mogu se dakako subjekt i predikat podpunoma izvratiti, n. pr. svi ravnokraki trokuti jesu i ravnokutni trokuti = što nije trokut ravnokutan, nije ni trokut ravnokrak. — Svaki je čověk stvor ustrojan = što nije stvor ustrojan, nije ni čověk.

Prema izměni od česti može se sud takodjer izvratiti od česti: n. pr. svi *A* jesu *B* = něšto, što je ne-*B*, jest takodjer ne-*A*; n. pr. svi su djaci ljudi = něki stvori, koji su neljudi, jesu i nedjaci (nisu ni djaci).

Kod izměne i kod izvrata valja paziti na poměr članovah i na obseg subjektov i predikatov, da se uzmože odrediti obseg veći ili manji, ili jednaki, jer se po tom ravnaju sva tri slučaja.

MeteLink Digital Library

b) Glede obsega.

I. Skladni i sprotni sudi.

§. 95.

Skladni sudi.

Sudi su skladni (j. consonantia), ako su izrečeni ob istom prědmetu (subjektu) različni predikati, ali tako, da se neizključe medjusobno; n. pr. ovaj je ubog, i: ovaj je sretan. Sokrat bijaše Gèrk — i: Sokrat bijaše mudrac — ili: Sokrat pogibe nevin.

Skladnost se daklě osniva na raznovèrstnosti predikata ob istom subjektu; gdě toga nije, sudi su neskladni, n. pr, ovaj je bogat, ovaj je i ubog; jer su oba predikata (bogat, ubog) iste pojmovne vèrsti, naime ob imovini. Ovakovi sudi čine ono, što se zove nesmisao.

§. 96.

Sprotni sudi.

Neskladni sudi zovu se i sprotni, i mogu biti dvojako sprotni kano što su i pojmi: protuslovno sprotni i protivno sprotni.

I. Sudi su protuslovni, ako se jednim što izriče, što se drugim poriče (niječe); to pako može biti:

a) Ako su iste kolikoće, a sprotne kakvoće, n. pr. svi su ljudi smèrtni — a: svi ljudi nisu smèrtni.

b) Ako su razne kolikoće, a sprotne kakvoće; n. pr. svi su ljudi smèrtni — a: něki ljudi nisu smèrtni.

II. Sudi su protivno sprotni ili u sudih je protuslovna opreka (contradictio in adjecto), ako se subjekt veže o predikat takov, koj ne samo da poriče ili niječe ono, što drugi sud veli, nego i protivno tvèrdi načinom jestnim; n. pr. ovaj zid jest cèrn — a: ovaj (isti) zid jest běl.

§. 97.

Pravila o sprotnih sudih.

Iz ovoga, što je rečeno o sprotnih sudih, slědi:

1. Dva protuslovno sprotna suda nemogu biti u isti čas oba niti istinita, niti kriva; nego ako je jedan istinit, drugi je kriv; n. pr. ovo je desna ruka — i: ovo nije desna ruka.

2. Dva protivno sprotna suda takodjer nemogu biti u isti čas oba istinita, al ipak mogu biti oba kriva; n. pr. ovaj je zid cèrn — i: ovaj je zid běl — a: zid je možebiti modar, žut, ili itd. — Iz ovoga se može zaključiti, ako je jedno istinito, da je drugo krivo; ali se nemože zaključiti, ako je jedno krivo, da je drugo istinito.

§. 98.

Poprotivni sudi (j. subcontraria).

Poprotivni su oni posebni sudi, u kojih je isti sadèržaj, ali sprotna kakvoća; o njih vrědi:

1. Oba mogu biti istinita, jer može biti isti subjekt podredjen sprotnomu predikatu, n. pr. něke su stvari prozirne — i: něke stvari nisu prozirne.

2. Oba nemogu biti kriva, jer dignuv sudu poprotivnost, ostaje sud protuslovno sprotan; n. pr. ako je krivo, da su něki ljudi pošteni, to nije istina, da nisu svi ljudi pošteni: daklě je istina i to, da něki ljudi nisu pošteni.

II. Sporedjeni i podredjeni sudi.

§. 99.

Sporedjeni i podredjeni sudi, što su.

Dva suda, različna samo po količini, prispodabljaju se uz istu kakvoću po količini, t. j. po obsegu, i taj se poměr zove po sporedjenosti i po podredjenosti.

METELWIN Digital LIBRARY

Samo istovětni sudi jesu sporedjeni radi jednakih obsegah.

Podredjeni su sudi, kojim je uz istu kakvoću različna kolikoća tako, da su prema sebi kano rod i vèrst, red i razred itd., t. j. kano sud o rodu prema sudu o višem rodu; viši je sud općenitiji, a niži posebniji.

Poměr podredjenosti zove se i područnost (subalternatio); viši se sud zove područan (subalternans), a niži područen (subalternatum).

§. 100.

Pravila sa sporedjenosti i podredjenosti.

Logični savez izmedju općenitijega i posebnijega suda očit je ovimi pravili (canones):

1. Ako je općeniti sud istinit, istinit je i posebni, štono se izriče: *ab universali ad particulare valet consequentia,* ali nevalja ovo pravilo obratno (a particulari ad generale non valet consequentia); jer je posebnost svakako u općenitosti, ali nije općenitost u posebnosti; n. pr. ako je istina, da je čověk stvor slobodan i uman: to je takodjer istina, da su něki ljudi stvori slobodni i umni. — Ali ako je istina, da su něki ljudi učeni, to ipak odatlě neslědi, da je istina, e su svi ljudi učeni.

2. Ako je posebni sud kriv, kriv je i općeniti, ali nevalja obratno, ako je kriv sud općeniti, da je kriv i posebni; n. pr. ako je krivo reći, da su něke biljke kamen, to je takodjer krivo reći, da su sve biljke kamen. — Ali: ako je krivo reći, da su svi ljudi krěpostni: to ipak nije krivo reći, da su barem něki ljudi krěpostni.

Jer se konkretni sudi istinom dokazati mogu, to je i samo sobom jasno, da se, kao što je rečeno, logično prispodobiti, sporediti, u poměr uzeti mogu samo takvi sudi, kojim je ista tvar ili sadèržaj; a jer sadèržaj bude odredjen odnosnostju, to moraju biti i iste odnosnosti; čim se daklě luče, može biti ili samom kolikoćom i kakvoćom uz isti položaj ili město pojmovah im, ili uz različiti položaj, t. j. izměnom i izvratom; valja ih daklě razmotriti i glede města.

§. 101.

Uz isto město.

Tu mogu nastati ova četir slučaja:

a) Razlika kolikoća ista kakvoća: *AI, EO;*

b) razlika kolikoća i kakvoća: *AO, EI;*

c) kolikoća obćenita, kakvoća razlika: *AE;*

d) kolikoća posebna, kakvoća razlika: *IO.* — Konkretna suda uz jednaku kolikoću i kakvoću nemože biti, jer bi taj razliki slučaj možan bio po jeziku, ali ne po stvari.

ad a) *AI, EO* znači, da su ova dva suda prema sebi, kano obće prema posebnomu, t. j. kano cělo prema česti, a čest je u cělom, dočim cělo nije u česti, jer cělo nemože biti bez česti a čest može, odatlě pravilo: s istine područna na istinu područena — a s neistine područena na neistinu područna valja zaključivati — ali nevalja obratno; n. pr. u svakoga je čověka tělo, daklě je i u jednoga — a jer u nijednoga čověka neima krila za lět, to ih neima ni u svih. — Ovdě je sud sudu razlog, i to područnim se spoznaje područeni, a ovim se onaj tumači.

ad b) *AO, EI* znači, da su ova dva suda prema sebi protuslovna, t. j. niti su oba istinita, niti oba kriva, nego je samo jedan istinit; jer se pojam subjekta nemože podrediti obćenitosti i posebnosti u isti par i uz protuslovne predikate, za to: s istine jednoga na neistinu drugoga — i obratno — valja zaključivati; n. pr. u svakoga je čověka tělo — a: u ovoga čověka neima těla. — Ovi su si sudi medjusobno neupravni razlog, jednim se spoznaje drugi, a drugim se tumači pèrvi.

ad c) *AE* znači, da su si ova dva suda protivno sprotna, t. j. oba nemogu biti istinita, ali mogu biti kriva; jer premda se nemože obćeniti pojam subjekta podrediti protuslovnomu predikatu, ali se može posebni; odatlě: s istine jednoga na neistinu drugoga — ali neobratno — valja zaključivati; n. p. niti su svi ljudi učeni — niti su svi ljudi neučeni — ali ipak su něki učeni, a něki neučeni. — Ovi su si sudi s jedne samo strane razozi, kojim se spoznaje jedan — ali se netumače medjusobno.

METELWIN Digital LIBRARY

ad d) *IO* znači, da su si oba suda skladna, t. j. oba nemoraju biti istinita, ali ipak mogu biti; jer se isti subjektov pojam može (ali nemora) podrediti protuslovnomu predikatovomu glede razlike posebnosti; odatlě: s neistine jednoga na istina drugoga — ali ne obratno — valja zaključivati; n. pr. něki su ljudi učeni — něki ljudi nisu učeni. — Ovi su si sudi s jedne samo strane razlozi, kojimi se spoznaje jedan — ali se netumače.

Sudi konkretno skladni zovu se i medjašni ili nuzizreke, a prema sprotnim višim zovu se poprotivni (subcontraria).

Porediv poměre, u koje se mogu svesti sudi medju sobom, i označiv im medje grafično pèrvima četirima samoglasima (*A, E, I, O*), od kojih su *A* i *E* u protivnoj sprotnosti,

AO i *IE* u protuslovju

IO podredjen višemu *AE*: to se mogu poměri pregledati u ovoj slici, sětiv se na ono, što rekosmo u §. asserit *A*, negat *E* itd.

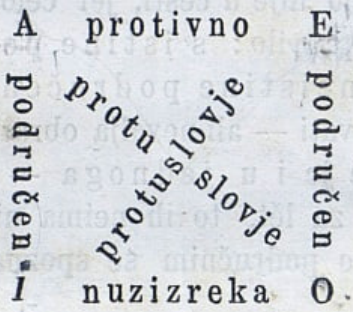

§. 102.

Uz razna města.

Obće pravilo, da se s istine ili neistine jednoga suda može zaključivati na istinu ili na neistinu drugoga suda, samo po sebi nije dosta jasno, zato valjaju ovi canones, pravila:

1. A veritate sententiae universaliter affirmantis ad falsitatem particulariter negantis valet conclusio, *AO* = (v. u. a. ad f. p. n.); n. pr. svaki čověk umre — něki neumre.

2. A falsitate universaliter affirmantis ad veritatem particulariter negantis valet conclusio (f. u. a. ad v. p. n.); n. pr. nijedan čověk nije sretan — něki ljudi nisu sretni.

3. A veritate universaliter negantis ad falsitatem particulariter affirmantis valet conclusio (v. u. n. ad f. p. a.); n. pr. nijedan čověk neima repa — něki ljudi imadu repe.

4. A falsitate universaliter negantis ad veritatem particulariter affirmantis valet conclusio (f. u. n. ad v. p. a.); n. pr. nijedan čověk nije učen — něki su ljudi učeni.

5. A veritate particulariter affirmantis ad falsitatem universaliter negantis valet conclusio (v. p. a. ad f. u. n.); n pr. něki su ljudi zdravi — nitko nije zdrav.

6. A falsitate particulariter affirmantis ad veritatem universaliter negantis valet conclusio (f. p. a. ad v. u. n.); n. pr. něki ljudi imaju repe — nijedan čověk neima repa.

7. A veritate particulariter negantis ad falsitatem universaliter affirmantis valet conclusio *OA* = (f. u. n. ad v. p. a.); n. pr. něki ljudi nisu sretni — svi su sretni.

8. A falsitate particulariter negantis ad veritatem universaliter affirmantis valet conclusio (f. p. n. ad v. u. a.); n. pr. něki ljudi neumru — svi ljudi umru.

Odavlě se može izvesti glavno pravilo: ako se uzmu na oko kombinacije izmedju kraticah: *u* i *p*, *a* i *n*, *v* i *f* (universaliter i particulariter, affirmans i negans, veritas i falsitas), da njih tri odlučuju druge tri, da svaka trojica moraju biti različna izmedju sebe, da nijedna kratica nemože stàti dva puta u isti canon: trojica u jednom sudu jesu protivna trojici u drugom sudu, uzev ih redom istim, t. j. ako je u pèrvom sudu veritas, universaliter i affirmans, to mora biti u drugom falsitas, particulariter i negans i obratno.

S toga razloga nevaljaju kombinacije svakada, nego samo uvětno

v. u. a. ad v. p. a.	v. u. n. ad v. p. a.	v. p. a. ad v. u. a.	v. p. a. ad v. u. n.*)
v. u. a. ad v. p. n.	v. u. n. ad v. p. n.	v. p. n. ad v. u. a.	v. p. n. ad v. u. n.
f. u. a. ad f. p. a.	f. u. n. ad f. p. a.	f. p. a. ad f. u. a.	f. p. a. ad f. u. n.
f. u. a. ad f. p. n.	f. u. n. ad f. p. n.	f. p. n. ad f. u. a.	f. p. n. ad f. u. n.

Takodjer nebi valjale ove kombinacije:

v. u. a. ad f. u. n.	v. u. n. ad f. u. n.	v. p. n. ad f. p. a.	f. p. a. ad v. p. n. itd.

*) Svaki se rodi — něki se rodiše. I ovaj je zadnji sud istinit samo uz uvět, ako se nemisli na one, koji se jošte nerodiše; a kriv je, ako se ima popuniti na pitanje: a oni se drugi nerodiše, koji su ipak živi ili jur mèrtvi.

§. 103.

Sud věrojatnostju.

Ne buduć izmedju dosadanjih sudovah i izmedju ovih nuždna saveza, spomenut nam ga je ovdě posebice.

Prirodni zakon osniva se na pojavih ili na pokusih brojem, t. j. koliko putih se obistinio, i koliko putih nije se obistinio.

Ako se je obistinio toliko putih, koliko je godj putih bio smotren ili pokušan, tada mu nije sumlje ob istinitosti; ima li pako razlike u broju pòkûsah i istinah, tada se zakon osniva na poměru im.

Recimo, da smo kušali n puti, a obistinio se pokus m puti, to daje za oboje svotu $m + n$, odatlě

$$\frac{m}{m+n} = \mu,$$

ovim se lomkom ili njegovim izložnikom označio poměr izmedju njiju. — Tu mogu nastati ovi slučaji:

$m = n$ ili $m \gtrless n$, ili $m \gtrless \frac{1}{2}$. — Pèrvo znači sumnju, drugo věrojatnost, a treće nevěrojatnost. — Konkretnimi broji lasno se nadje svako; tako n. pr. recimo, da su u něke obitelji 3 sina, od njiju da znamo 2, koja su si slična, to je sudu, da su si sva trojica slična věrojatnost $= \frac{2}{3}$; ako su 4 sina, to je sudu věrojatnost $= \frac{2}{4} = \frac{1}{2}$, t. j. ne samo nije istina, nego je i sumnja, uz 5 sinovah pače je i nevěrojatnost, jer $= \frac{2}{5}$.

Kockajuć se s 2 kocke, nastaju 36 putih ralični broji ôkah, te je věrojatnost, da će pasti jednaka oka $= \frac{1}{36}$; čim više puti bacim, tim je veća věrojatnost, tako da zadnji, t. j. 36 put skoro doista jednaka oka pasti moraju.

II. Polugodište. Dne 13. 2. 869.

Početoslovja glava IV.

Izumoslovje.

(Izum *), odum, doum, izvod, ratiocinium, Schluss.)

§. 104.

Pojam ob izumu.

Ako se někoi sud s někim drugim za to prispodablja, da se iz njih izvede novi treći sud, kojemu se onima obama ima dokazati istinitost ili neistinitost, to se taj postupak i taj posao zove umovanje**), i jer se to obavlja umom, to mu je konkretnije ime izum.

Izum jest daklě sud, ustanovljen ili odredjen posredno inim někim sudom, a umovati, izvoditi sud, znači izreći někoi sud iz inoga někoga suda pomoćju trećega kojega suda. — (Sravni, što je pojam, što li sud, s izumom.)

Ovo posredno netreba uzeti tako, kano da ono mora biti vazda očito; jer se izum često sudara, ako je jednovit, ali stegnut ili skraćen sa sudom, osobito s induktivnim; n. pr. on (je to i to počinio, za to) je kriv.

Po tom, da li se uzimlje obzir na sam nutèrnji poměr, ali bez obzira na osobu, koja uzimlje taj obzir, zove se izum logičan ili objektivan; ovaj je razlogom izumu psihičnomu, kojno je sam sobom mišljeni logični izum, kano što je logični nasprot nemišljeni psihični izum. — Logični izum, kano i logični pojam ili logični sud bivstvuje sam sobom samo jedan put, a kano mišljeni izum, t. j. kano psihična misao, bivstvuje toliko putih, koliko ga putih tko pomisli.

---

*) Izum znači šta pojmovna, izumak šta tvarna, premda se često i ovo kèrsti izumom, uzev tropom izraz mišljenja za stvar izmišljenu.

**) Umovati valja razlikovati od umstvovati, čim se kani označiti šta pogèrdna.

MeteLink Digital Library

Na umovanju pokazuje se duh umom u najvećoj svojoj logičnoj dělatnosti; njim se jedinim traži i nadje istina i neistina, njim se traži i nadje osnov svakoj znanosti, njim se znanost razvija, obreti i izumci počinjaju itd. — pa odatlě i neizměrna sila izuma.

§. 105.

Izvedljivost izuma.

Prema onomu, što rekosmo da znači umovanje, valja najprije priznati, da se izum, kano novi sud, od někuda izvesti može. Da se to može, evo neupravnoga dokaza.

Da nisu něki sudi *A*, *B*, *C* . . . . takovi, da se od njih, ali istinitih dovedu novi sudi *M*, *N*, *O* . . . . opet istiniti: to nebi bilo razloga nikakvoga za izvadjanje, t. j. sudi *M*, *N*, *O* . . . . nebi se ni mogli izvoditi iz *A*, *B*, *C* . . . .

Ako su sudi ovi: svi su planeti tamni (sami sobom nesvětli, ali sunčanom světlinom světli) světovi —

Zemlja je planet —
Zemlja je taman svět —

ako su ovi sudi takovi, da priznav pèrva dva za istinita, istinit je i treći sud: to je očevidno, da je treći iz pèrvijuh izvedljiv, jer je istinit, a ovaj izvod jest izum.

§. 106.

Glavna svojstva u izumu.

Pojedine izreke ili sudovi u izumu zajedno s pojmovi čine tvar izuma, a način, kojim su spojeni pojmi i sudi u izumu, čine oblik izuma; najposlě obzirom na pravila jezika, s kojih je izum razlik od izuma, valja na izumu razmatrati ovo troje:

A. Bivstvo izuma,
B. Logičke oblike, i
C. Kako se izumci izraživaju razliko.

Něki su učili, da je tvar izuma u pèrvoj i drugoj izreci, a oblik da je u zadnjoj, kano da je izum jur cělovit s oniju dvaju, što dakako nije; jer prispodobiv ova dva izuma, i to

kategorični: Svaka je krěpost ljubežljiva.
Čednost jest krěpost,
daklě je čednost ljubežljiva.

s hipotetičnim: Ako je čednost krěpost, to je ljubežljiva.
Ali čednost jest krěpost,
daklě je čednost ljubežljiva.

Zadnje su izreke u oba izuma jednake, ali su oblikom sa svim razlikim izvedene; odatlě slědi, da izreke čine tvar, a oblik da se osniva na sintezi izmedju sve tri izreke. — Dakako da valja razlikovati bitni oblik od slučajna; onaj se osniva na nutèrnjem savezu, s kojega je izum logična cělost, a ovaj na vanjskom izraživanju, te se može proměniti prema raznim vèrstim izuma.

A. Bivstvo izuma.

§. 107.

Bivstvo izuma što je.

Umovati znači točnije: spoznati poměr izmedju dvě pomisli iz zajedničkoga im poměra, te spoznani taj poměr sudom izreći.

Umovanje se u izumu osniva na ovom glavnom pravilu:

Što je posebno, mora biti posebno prema čemu obćenitomu; posebnost jest daklě poslědica, a obćenitost jest razlog; ili: posebno kano poslědica izvodi se iz obćenitoga kano razloga.

Pojam daklě izuma ima u sebi ovo dvoje:

a) Razlog, s kojega sud postaje, osniva se na někih inih sudih; i
b) novi sud mora se razlikovati od svakoga prědnjega, iz kojega postade.

Bez pèrvoga uvěta neima mu postanka, bez drugoga uvěta nebi sud bio nov.

Oboje se to osniva na pojmu o razlogu i o poslědici. Poslědica se mora razlikovati od razloga, jer bi inako poslědica bila ujedno i razlog; a poslědica mora biti u razlogu, jer mu inako nebi bila poslědica. U razlogu mora daklě poslědica zajedno biti i ne biti; a poslědica mora ujedno razlogu biti jednaka i ne biti.

MeteLWINDigitalLIBRARY

Bez ovoga drugoga poslědica nebi bila napredak, a bez pèrvoga bio bi napredak bez razloga.

§. 108.

Prividno protuslovje toga poměra (izmedju razloga i poslědice).

Uzmimo, da je něki pojav poslědica iz někoga razloga, to znači: pojav *B* nebi bio postao bez pojava *A;* što *B* postade, razlog je *A*. Da *B* nije različan od *A*, to nebi *B-a* ni bilo, nego bi bio samo *A*. Da pako izmedju *B* i *A* neima poměra (saveza, odnošaja), to bi ipak iz *A* morala nastati něka poslědica. — Da se nesbude ni jedno ni drugo (t. j. niti *A* bez poslědice, niti *B* bez razloga), to mora *B* biti isto tako razlik od *A*, kano što je u njem i zamětljiv (t. j. da ga ima u *A*), pa na koliko to biti može, na toliko je on i poslědica iz *A*:

A mora biti $= B$, i $= n\ B$.

§. 109.

Protuslovje protumačeno.

Oto je protuslovje izčezlo, čim uzmemo da je *A*, ako je $= B$, něšto sasvim ino i različna od *A*, što je $= n\ B$, sětiv se, da zakon o protuslovju valja samo uz uvět stroge istovětnosti onoga, čemu se protuslovilo.

Razlog daklě, što je ravan poslědici, mora biti ini, nego li je onaj, štono nije ravan poslědici. Ima li on biti isti u oba slučaja, a to može biti, ako se uzme, da je razlog svota takovih mnogih razlogah, kojino su kano svota ravni poslědici, a medju sobom su si razliki t. j. nejednaki.

Ova je obćenita istina obična u životu: ob umětniku velimo, da je on razlog svojim radnjam; ali bez tvari ili latka umětnik nebi mogao stvarati ništa, kano niti poslovanja: on daklě i tvar i poslovanje razlog su umotvoru; umotvor kano poposlědica nije ravan niti umětniku (dotično njegovoj razmnivi), niti tvari niti poslovanju, svako posebice uzeto, nego svoj trojici zajedno; jer na umotvoru neima ničega, čega nije ili u umu umět-

nikovu, ili na tvari, ili u dělovanju — razlog je daklě množtvo ili množtvenost, koja je samo sva cělovita ravna poslědici.

Odatlě slědi jošt i to, da je poslědica razlika od razloga, čim se odnosi ili ukaže samo čest razloga — a opet poslědica nije razlika od razloga, čim sve česti razloga (sve sastavine, svi razložići) sav poměr, bio koliker, izmedju njih postane očit.

§. 110.

Zakon razloga i poslědice uporabljen u izumu.

Ima li se misao nova po sadèržaju osnovati na razlogu predjašnjih sadèržajah, to taj razlog mora biti množtven; ovi svi zajedno moraju biti ravni poslědici, a svaki je osebice razlik: to se sbude, ako je sadèržaj obrazloženoga suda u sadèržaju svih zajedno, ali da nije u sadèržaju svakoga pojedinoga od onih, što se istom imadu obrazložiti. Obrazloženi sud mora biti istovětan svim zajedno, a raznovětan svakomu posebice.

Ovakov sud, rěčmi izražen, i u stalni něki oblik izredjen, zove se izum; prije se zvaše silogismus, ali se ovim imenom danas zove posebna něka vèrst izuma, o kojoj niže.

§. 111.

Česti izuma.

U podpunu obliku jednovita izuma moraju biti tri suda: dva prověta, prědnjaka (prědnje izreke, propositiones praemissae) i jedan povět, zaključak (zaključna izreka, izvedena, doumljena, izumljena, conclusio).

Od prědnjakah zove se onaj, kojim je izraženo obće pravilo, te se iz njega izvodi istina zaključka, gornjak (gornja izreka, prop. major); drugi prědnjak, kojim se izražuje posredak ili poměr izmedju pèrvoga i trećega suda, zove se dolnjak (dolnja izreka, prop. minor), tako je n. pr. u izumu:

Svi su ljudi smèrtni . . .	gornjak.
Ja sam čověk	dolnjak.
Daklě sam ja smèrtan . .	zaključak.

MeteLwinDigitalLibrary

Zaključak se obično luči u pismu potezom od oba prědnjaka; osim toga su znaci prědnjaku jer, jerbo, buduć (da) itd., zaključku pako to, daklě, indi itd.

§. 112.

Tri suda u izumu po znatnosti.

Spomenuta tri suda znatna su u izumu jošte i tim, što se luče ovako:

a) Posredni sud: u njem je glavno ili obće pravilo, na kojem se osnivaju oba ona druga kano posebni slučaji; ovaj se posredni sud zove gornjak radi toga, što ga ide pèrvo město.
b) Neposredno iz gornjaka izvedeni sud, dolnjak.
c) Iz oba, daklě posredno dovedeni sud, zaključak.

§. 113.

Pravila im.

Iz bivstva izumova slědi:

1. U izumu jednovitu imaju biti dva prědnjaka; iz cigloga jednoga nemože se ništa izvesti, osim skraćenim načinom, ali takov izum nije onda podpun; iz više prědnjakah može se izvesti više zaključakah.

2. Prědnjaci se moraju razlikovati glede tvari, jer iz istovětnih neima zaključka, a bez zaključka neima izuma; za to im mora biti jedan pojam zajedničan, jer bez ovoga nije sveze izmedju njih.

3. Od prědnjakah mora biti jedan podredjen, a drugi nadredjen, za to stoji razlika bitna izmedju njih u subsumciji. — U izumu sa zaključkom zaměnitih sudovah (t. j. u matematičkom izumu, n. pr. u jednačbi) čini se kao da nije podredjenosti, ali ote prividnosti nestaje, kako obě česti razrěšiš na subsumtivne izume.

4. Jere je zaključak logična poslědica iz oba prědnjaka, zato mu sadèržaj nesmije biti ni veći ni manji, nego li prědnjacima; da je veći, bio bi veći od razloga (nerazvijen); da je manji, bila bi oba prědnjaka nerazvijena.

§. 114.

Tri suda, tri pojma.

Ova tri bitna suda u izumu jesu sobom glede prostoga ili jednovitoga oblika takodjer tri glavna pojma (termini), i njihova svota jest tvar izuma.

U podpunu jednovitu izumu spominje se svaki pojam dva puta, i to

a) Zajednični pojam (t. medius) kano subjekt u gornjaku i kano predikat u dolnjaku.

b) Gornji pojam (t. major) kano predikat u gornjaku i u zaključku.

c) Dolnji pojam (t. minor) kano subjekt u dolnjaku i u zaključku.

Pamti na razliku izmedju gornjak i gornji pojam, dolnjak i dolnji pojam (sr. §. 111.). — Zajednični se pojam obično bilježi pismenom *M* (prema latinskomu *m*edius), gornji pismenom *P* (*p*redikat), dolnji pismenom *S* (*s*ubjekt); odatlě je glavni oblik izumu ovaj:

$$\begin{array}{l} M - P \\ \underline{S - M} \\ S - P \end{array}$$

n. pr. Svi su ljudi (*M*) smèrtni (*P*).
Djaci (*S*) su ljudi (*M*).
Daklě su djaci (*S*) smèrtni (*P*).

B. Vèrsti izuma.

§. 115.

Oblik kano razlog vèrstim.

Oblik izuma odredjuje način, kojim se dovodi zaključak iz oba prědnjaka; jer se u pomenutom obliku $\begin{array}{l} M - P \\ \underline{S - M} \\ S - P \end{array}$ pismena preměstiti mogu, a ne povrěditi zakonost niti obliku niti izumu: to je

razlog, za što ima više vèrstih izuma, t. j. logičkih glavnih oblikah za umovanje, ili za izvadjanje izuma.

§. 116.

Po čem se děle izumi.

Izumi se luče i děle

A. po broju prědnjakah, koliko ih naime ima, i to da li je a) samo jedan prědnjak, ili su b) dva, ili c) više njih.

B. po kakvoći prědnjakah u izumu su

I. prědnjaci: a) samo obćeniti, b) samo posebni, c) stranom obćeniti, stranom posebni;

II. prědnjaci: a) samo jestni, b) samo niječni, c) stranom jestni, stranom niječni;

III. prědnjaci su sudi: a) kategorični, b) hipotetični, c) disjunktivni;

IV. prědnjaci su sudi: a) apodiktični, b) problematični.

Jer se pako oblik mišljenju (kano i pojedine misli, bilo kano pojma, bilo kano suda) nemože osnivati na čem inom, nego li upravo na zakonih mišljenja (u §. 30. i sl. pomenutih), i jer tih načinah neima oliš tri: to se i umovanje (izvadjanje izûma) može obaviti samo na tri načina; s toga su i samo tri oblika, daklě i tri vèrsti izuma. Izum jest daklě ili

I. kategoričan (bezuvětan), ako se dovodi zaključak iz prědnjakah zakonom istovětnosti i protuslovja; ili

II. hipotetičan (uvětan), ako se dovodi zaključak iz prědnjakah zakonom razloga i poslědice; ili

III. disjunktivan (razstavan), ako se dovodi zaključak iz prědnjakah zakonom izključenoga trećega.

Osim ovih glavnih vèrstih, osnovanih na bivstvu izuma, ima i inih, al im se razredba osniva na slovničkih izrazih.

Prema *A*) i *B*) u ovom §. ogledjimo ih redom.

§. 121.

§138

I. Kategorični izumi.

1. Od jednoga prědnjaka.

§. 117.

Ako je prědnjak obćenit.

Ovakovomu je izumu najjednovitiji oblik suda obćenitoga (obće jestnoga, kategoričnoga, asertoričnoga):

A ima *b*, ili *A* jest *B*; jer

1. Svaki sud, ima li biti istinit, mora imati něki prědmet za subjekt (t. j. za pojam subjekta), o koj se veže predikat; t. j. sud: *A* jest (biva, bivstvuje itd.) izvodi se iz suda: *A* jest *B*.

2. Pojam predikata u sudu jest vazda něka kakvoća, svojstvo (t. j. predikat veli, kakov je subjekt); ako li je istinit sud: *A* ima *b*, to je istinit i sud: *b* jest něka kakvoća.

3. Jer je sud: *A* ima *b* po stvarnosti isto što i sud: *A* jest *B*: to je, ako je sud: *A* jest *B* istinit, istinit takodjer sud: *B* jest (*B-a* ima, *B* bivstvuje itd.).

4. Jer je pojam: něki *A*, podredjen pojmu *A* (t. j. svi *A* ili svaki *A*): to je i sud: něki *A* jesu *B*, podredjen sudu: *A* jest *B*, te ako je istinit ovaj, istinit je i onaj.

5. i 6. Jer je istinita ova izreka, to je neisinita opreka: nijedan *A* nije *B*, a neistinita takodjer protuslovna: něki *A* jesu ne-*B*.

7. Ako su *A* svi *B*, to moraju něki *B* biti takodjer *A* (concessio per accidens); ako li su pako osim toga *A* i *B* pojmi zaměniti, to su svi *B* takodjer *A*.

8. Jer obseg predikata mora biti tolik, kolik je obseg subjekta ili veći, to prědmětah, što su u *B*, nesmije biti manje, nego li je onih u *A*, a

9. pojam *B* mora vrěditi koliko *A*, ili šta više;

10. prědmet pojma *A* mora biti izmedju *B*-ovih;

11. pojam *A* u obće, i pojam *A* s kakvoćom *b* jesu pojmi zaměniti: $b = (A)\ b$.

MeteLwnDigitalLibrary

12. Jer je predikat kolik je i subjekt ili je veći (t. j. nadredjen, višega reda, nego li subjekt); jer što je izvan obsega jednoga od dva jednako vrědna pojma, jeste takodjer izvan obsega drugomu pojmu; jer, što je izključeno iz obsega pojma višega, takodjer je izključeno iz obsega pojma nižega: to se razuměva, da čega neima ne-*b*, neima ni ne-*a*. To pako može biti samo onda, ako pojam *B* zbilja bivstvuje, t. j. ili bivstvuje pojam *B*, ili što nije *B*, nije ni *A* (contrapositio simplex);

13. odatlě pako slědi podredjenostju contrapositio per ccidens: něšto, što ne-*B* jest, jest takodjer ne-*A*.

§. 118.

Prěgled i priměri tomu.

Oblike ovim pravilom neka razjasne priměri, dovedeni od: *A* ima *b*.

Što ima *a*, to ima i *b*.	Svi *A* jesu *B*.	Priměri.
1. Pojam něčega, što ima *a*, jest prědmet, bivstvuje.	*A* jest (bivstvuje, ima ga).	Růžâh ima.
2. Pojam *b* jest pojam kakvoće.	*b* je kakvoća (svojstvo, što, něšto, biće, bivstvo, sućtvo itd.).	Biti ružom, jest něšto, (jest: biti něčim).
3. Pojam něčega, što ima *b*, bivstvuje.	*B* jest (bivstvuje).	Ima cvěća.
4. Pojam o někom *A*, što ima *b*, bivstvuje.	Něki *A* jesu *B*.	Něke ruže jesu cvěće.
5. Nije istina, svi *A* da su ne-*B*.	Nije istina, da nijedan *A* nije *B*.	Nije istina, da nijedna ruža nije cvětom.
6. Pojam o někom *A*, što ima ne-*b*, nebivstvuje.	Nije istina, něki *A*, da su ne-*B*.	Nije istina, da něke ruže nisu cvět.

7. Pojam o něčem, što ima *b* i *a*, bivstvuje.	Něki *B* jesu *A*.	Něko cvěće jesu ruže.
8. Obseg pojma *B* nije manji, nego li onaj u *A*.	Koliko ima *B*, toliko i *A*.	Cvěća ima to najmanje koliko i ružah.
9. Pojam *B* znači što i *A*, ili je viši.	*B*–*a* imade toliko ili više nego li *A*.	Cvěća ima koliko i rûžah, ali ga ima i više.
10. Što je pod *A*, to je i pod *B*.	*A* i *B* pojmi su zaměniti, ili *B* je više od *A*.	Što je ruža, to je i cvět.
11. Što je pod *A*, to je i pod někim *A*, što ima *b*.	*A* i *A* (*b*) jesu pojmi zaměniti.	Ruža, i ruša što je cvět, pojmi su zaměniti.
12. *B* je ili najširi pojam o něčem, ili što ima ne-*b*, ima i ne-*a*.	Što nije *B*, nije ni *A*.	Što nije cvět, nije ni ruža.
13. *B* je ili najviši pojam o něčem, ili: něšto, čega ima ne-*b*, ima i ne-*a*.	Něšto, što je ne-*B*, jest takodjer ne-*A*.	Něšto, što nije cvět, nije ni ruža.

§. 119.

Ako je prědnjak čestan.

Čestni sud: něki *A* imaju *b*, t. j. něki *A* jesu *B*, može se svesti na oblik općenita suda, ako naime bivstvuje pojam *A*, štono ima *b* (ili jest *B*). — Odatlě se izvodi

1. Neistinitost protuslovno sprotnoga suda: nijedan *A* nije *B*; n. p. nije istina, da nijedna riba nije sisavac.

2. Pojam *A* bivstvuje, n. pr. rîbah ima.

3. *b* jest kakvoća; n. pr. biti sisavcem, to jest biće.

4. *B* bivstvuje; n. pr. ima sisavacah.

5. Pojam o něčem, što ima *a* i *b*, bivstvuje itd., n. pr. něki sisavci jesu ribe.

II. Od dva prědnjaka, silogismi.

§. 120.

Ako se měnjaju oba člana.

U takvu su izumu a) dva prědnjaka, b) oba općenita, c) česti iste. Oblik im je: što ima *a*, ima *b* = *A* jest *B*.

Izměniv člane postao bi samo jošt jedan oblik: što ima *b*, ima *A* = *B* jest *A*; jer se pako nijekanjem subjekta ili predikata takodjer mogu izměniti člani, to ima 8 prědnjakah:

1. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
2. Što ima *b*, ima *a*.	*B* jest *A*.
3. Što neima *a*, ima *b*.	Svaki ne-*A* jest *B*.
4. Što neima *b*, ima *a*.	Svaki ne-*B* jest *A*.
5. Što ima *a*, neima *b*.	Svaki *A* jest ne-*B*.
6. Što ima *b*, neima *a*.	Svaki *B* jest ne-*A*.
7. Što neima *a*, neima *b*.	Svaki ne-*A* jest ne-*B*.
8. Što neima *b*, neima *a*.	Svaki ne-*B* jest ne-*A*.

Spojiv 1. sud sa svakim od ostalih, postane ovih sedam oblikah:

I. 1. i 2.	III. 1. i 4.	V. 1. i 6.	VII. 1. i 8.
II. 1. i 3.	IV. 1. i 5.	VI. 1. i 7.	Od III., IV. i V. nevalja izum; za što?

§. 121.

Ako se měnja samo jedan član.

Ako se u izumovu obliku proměni samo jedan član u oba prědnjaka, nadodje jošte jedan novi treći, to se takov izum zove silogizam.

Gore naznačeni glavni oblik može se glede svojih članovah u prědnjacih razliko preměstiti i postaviti prema zajedničkomu pojmu, jer

I. Zajedni je u gornjaku subjekt, u dolnjaku predikat;
II. „ „ „ „ „ „ „ subjekt;
III. „ „ „ „ predikat „ „ predikat;
IV. „ „ „ „ „ „ „ subjekt —

odatlě su ova četir oblika:

I.	II.	III.	IV.
M-P	*P-M*	*M-P*	*P-M*
S-M	*S-M*	*M-S*	*M-S*
S-P	*S-P*	*S-P*	*S-P*

n. pr. I. Svaka je krěpost (*M*) slavna (*P*)
Pravednost (*S*) je krěpost (*M*)
Daklě je pravednost (*S*) slavna (*P*).

II. Slavna (*P*) je svaka krěpost (*M*)
Pravednost (*S*) je krěpost (*M*)
Daklě je pravednost (*S*) slavna (*P*).

III. Svaka je krěpost (*M*) slavna (*P*)
Krěpost (*M*) je pravednost (*S*)
Daklě je pravednost (*S*) slavna (*P*).

IV. Slavna (*P*) je svaka krěpost (*M*)
Krěpost (*M*) je pravednost (*S*)
Daklě je pravednost (*S*) slavna (*P*).

Pèrva tri oblika zovu se Aristotelova, četvèrti Galenov, po obretnicih.

S gledišta logike pèrvi je lik osnovni, jer se od njega ostala tri izvode i njim kušaju.

§. 122.

Ako se měnja član u oba prědnjaka na městu subjektovu.

Tu mogu biti ovi slučaji:

I. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *a*, ima *c*.	*A* jest *C*.
Što ima *a*, ima *b* i *c*.	*A* jest *B* i *C*.
Takova šta bivstvuje.	Něki *A* jesu *B* i *C*.
B, što ima *c*, i *C* što ima *b*, bivstvuje.	Něki *B* jesu *C*. Něki *C* jesu *B*.

n. pr. Planeti su tamni světovi.
Planeti se kreću okolo sunca.
Planeti su tamni světovi, što se kreću okolo sunca.
Ima tamnih světovah, što se kreću okolo sunca.
Něki tamni světovi kreću se okolo sunca.
Něki světovi, što se kreću okolo sunca, jesu tamni.

MeteLWINDigitalLIBRARY

II. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *a*, ima ne-*c*.	*A* jest ne-*C*.
Što ima *a*, ima *b* i ne-*c*.	1. *A* jest *B* i ne-*C*.
Što ima *b* i ne-*c*, bivstvuje.	2. Jest, što jest *B* i ne-*C*.
B, što ima ne-*c*, a *C* što ima *b*, bivstvuje.	3. Něki *B* jesu ne-*C*.
	4. Něki ne-*C* jesu *B*.

n. pr. Elipse su čunoseči.
Elipse nisu kruzi.

Elipse su čunoseči, ali nisu kruzi.
Ima, što je čunosek, ali nije krug.
Něki čunoseči nisu kruzi.
Něšto, što nije krug, ipak je čunosek.

III. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima ne-*a*, ima *c*.	Ne-*A* jest *C*.
ili: pojam *b* i *c* jesu jedno	ili: je $B = C =$ něšto
ili: jesu něšto zajedno.	ili: obseg $(B + C) =$ obsegu něčega.

n. pr. Što je ustrojno, to živi.
Što nije ustrojno, to neživi.

Sve, što jest, ili živi, ili neživi.

§. 123.

Ako se měnja zajednični član u oba prědnjaka na městu predikata.

Tu mogu biti ovi slučaji:

I. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *c*, ima *b*.	*C* jest *B*.
Što ima ili *a* ili *c*, ili oboje, ima *b*.	*A* i *C* jesu *B*.

n. pr. Cvěće jest ustrojno.
Životinje su ustrojne.

Cvěće i životinje jesu ustrojno.

II. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *c*, ima ne-*b*.	*C* jest ne-*B*.
Što ima *a*, ima ne-*c*.	Nijedan *A* nije *C*.
Što ima *c*, ima ne-*a*.	Nijedan *C* nije *A*.

n. pr. Živi se ljudi sastaju.
Mèrtvi se ljudi nesastaju.

Živi nisu mèrtvi.
Mèrtvi nisu živi.

§. 124.

Ako je zajednični član čas mèsto subjekta, čas mèsto predikata.

Tu mogu biti ovi slučaji:

I. Što ima *a*, ima *b*. — *A* jest *B*.
Što ima *b*, ima *c*. — *B* jest *C*.

Što ima *a*, ima *c*. — 1. *A* jest *C*.
Nèšto, što ima *a*, ima *c*. — 2. Neki *A* jesu *C*.

n. pr. Oko je sètilo.
Sètila varaju često.

Oko vara često.
Nèke oči varaju često.

II. Što ima *a*, ima *b*. — *A* jest *B*.
Što ima *b*, ima ne-*c*. — *B* jest ne-*C*.

Što ima *a*, ima ne-*c*. — 1. Nijedan *A* nije *C*.
Što ima *c*, ima ne-*a*. — 2. Nijedan *C* nije *A*.
Nèšto, što ima *a* i ne-*c*, — Neki *A* jest ne-*C*.
i Nèšto, što ima *c* i ne-*a*, — Neki *C* jesu ne-*A*.
bivstvuje.

n. pr. Koralji su polipi.
Polipi nisu biljke.

1. Koralji nisu biljke.
2. Nijedna biljka nije koralj.
3. Neki koralji nisu biljke.
4. Nèke biljke nisu koralji.

III. Što ima *a*, ima *b*. — *A* jest *B*.
Što ima ne-*b*, ima *c*. — Ne-*B* jest *C*.

C, što ima ne-*b*, bivstvuje. — Neki *C* nisu *A*.

n. pr. Mulati su manjasti.
Nemanjasti su bèloputni.

Bèloputni nisu mulati.
Neki bèloputni nisu mulati.

METELWIN Digital LIBRARY

IV. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *c*, ima *a*.	*C* jest *A*.
Što ima *c*, ima *b*.	1. *C* jest *B*.
Nĕšto, što ima *c* i *b*, bivstvuje.	2. Nĕki *B* jesu *C*.

n. pr. Planeti se okreću okolo sunca.
Trabanti se okreću okolo planêtah.

Trabanti se okreću i okolo sunca.

V. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *c*, ima ne-*a*.	*C* jest ne-*A*.
Što ima *a*, ima ne-*c*.	1. Nijedan *A* nije *C*.
Što ima *a*, ima i *b* i *c*.	2. Svaki *A* jest *B* i ne-*C*.
Nĕšto, što ima *b*, i ne-*c*, bivstvuje.	3. Nĕki *B* jesu ne-*C*.

n. pr. Hèrvati su Slovĕni.
Gèrci nisu Hèrvati.

Hèrvati nisu Gèrci.
Hèrvati su Slovĕni, a nisu Gèrci.
Nĕki narodi slovĕnski nisu Gèrci.

§. 125.

Izumi od dva obćenita prĕdnjaka (što ima *a*, ima *b* = *A* jest *B*) bez zajedničnoga člana.

Tu može biti samo jedan slučaj:

Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *c*, ima *d*.	*C* jest *D*.
Ako bivstvuje *a* prema *b*, to bivstvuje *c* prema *d*.	Gdĕ je *A* i *B*, tu je takodjer *C* i *D*.

n. pr. Hèrvati su kèršćani.
Sèrbi su rišćani.

Gdĕ ima Hèrvatah i Sèrbah, to ima takodjer kèršćanah i rišćanah.

§. 126.

Izumi od dva prědnjaka, jedan obćenit, drugi čestan, ali su im isti člani.

Tu mogu biti ovi slučaji.

I. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Něšto, što ima ne-*b*, bivstvuje.	Ima ne-*b* (bivstvuje).
Što neima *b*, neima ni *a*.	Svaki ne-*B* jest ne-*A*.

n. pr. Sve su ribe vodene životinje.
Ali ima životinjah, što nisu vodene.
Što nije vodena životinja, nije ni riba.

II. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima ne-*a* i *b*, bivstvuje.	Něki *B* nisu *A*.
Pojam o něčem što ima *a*, jest niži, nego li onaj o *b*.	Obseg *A* jest manji od obsega *B*.

n. pr. Svaka je jabuka stabar.
Něki stabri nisu jabuke.
Pojam jabuka jest manji, nego li pojam stabar.

III. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima ne-*a* i ne-*b*, bivstvuje.	Něki ne-*A* jesu ne-*B*.
Čega neima *a*, neima ni *b*.	Nijedan *A* jest ne-*B*.

n. pr. Povèršje kruglje jest ploha obla.
Něke plohe niti su od kruglje, niti su oble.
Što nije ploha obla, nije ni povèršje kruglje.

Pamti! Oblike ovih izumah nemoj pomèrsiti s onimi u prědnjih §§. tomu se ugneš tim lašnje, što u oblicih ovoga §. mora biti naznačeno, da li bivstvuje, što se veli u prědnjaku.

METELWIN Digital LIBRARY

§. 127.

Silogizmi, t. j. izumi od dva prědnjaka, jedan obćenit, drugi čestan s jednim samo proměnljivim zajedničnim članom, i to:

I. Ako je ovaj na městu subjekta.

Što ima *a*, ima *b*.
Pojam: *A* ima *c*, bivstvuje.
Pojam: *B* ima *c*, bivtsvuje.

A jest *B*.
Něki *A* jesu *C*.
Něki *B* jesu *C*.

n. pr. Gimnazijalci su učenici.
Něki gimnazijalci jesu marljivi.
Něki učenici jesu marljivi.

Jer se prědnjaci mogu preměstiti, to valjaju i ovi silogizmi:

1) Něki *A* jesu *C*.
Svi *A* jesu *B*.
Něki *B* jesu *C*.

2) Svaki *A* jest *B*.
Něki *A* jesu ne-*C*.
Něki *B* jesu ne-*C*; něki *C* jesu ne-*B*.

3) Něki *A* jesu ne-*C*.
Svako *A* jest *B*.
Něki *B* jesu ne-*C*; něki *C* jesu ne-*B*.

4) Nijedan *A* nije *B*.
Něki *A* jesu *C*.
Něki *C* nisu *B*.

n. pr. Něke gljive nisu otrovne.
Sve se gljive broje medju tajnocvětke (kriptogame).
Něke tajnocvětke nisu otrovne.

ili: Dosadanji zrakoplovci neuměše balon ravnati kuda htědoše.
Něki od njih bijahu ipak veoma věšti mekanici.
Ni veoma věšti mekanici neuměše balon ravnati kuda htědoše.

§. 128.

II. Ako je zajednični član na městu predikata.

Tu mogu biti ovi slučaji:

1) Što ima *a*, ima *b*. — *A* jest *B*.
Pojam: *C* ima *b*, bivstvuje. — Něki *C* jesu *B*.

Odavlě se nemože izvesti valjao zaključak; jer premda bi se iz drugoga prědnjaka izvelo: něki *B* jesu C — a iz pèrvoga: něki *B* jesu *A* — to se ipak nemože izvesti: da su oni isti *B*, što su u *C*, takodjer ujedno i *A*, t. j. tu neima srednjega pojma izmedju obsega *A*, i izmedju onoga: něki *C*.

2) što ima *a*, ima *b*. — *A* jest *B*.
Pojam: *C* ima ne-*b*, bivstvuje. — Něki *C* jesu ne-*B*.
Pojam: *C*, što ima ne-*a*, bivstvuje. — Něki *C* jesu ne-*A*.

n. pr. Kriptogami su biljke bez plodilah.
Něke vèrsti mahovah nisu biljke bez plodilah.
Něke vèrsti mahovah nisu kriptogami.

3) Nijedan *A* nije *B*.
Něki *C* jesu *B*.
Něki *C* nisu *A*.

n. pr. Nijedna rîba neima nôgu.
Něki sisavci imaju noge.
Něki sisavci nisu ribe.

§. 129.

III. Ako je zajednični član u jednom prědnjaku na městu subjekta, u drugom na městu predikata.

Tu mogu biti ovi slučaji:

1) Što ima *a*, ima *B*. — *A* jest *B*.
Pojam: *C* ima *a*, bivstvuje. — Něki *C* jesu *A*.
Pojam: *C* ima *b*, bivstvuje. — Něki *C* jesu *B*.

METELWIN Digital LIBRARY

n. pr. Ribe živu u vodi.
Něki sisavci jesu ribe.
Něki sisavci živu u vodi.

2) Nijedan *A* nije *B*.
Něki *C* jesu *A*.
Něki *C* nisu *B*.

n. pr. Nijedan djak nije sam svoj gospodar.
Něki mladići jesu djaci.
Něki mladići nisu svoji gospodari.

3) *A* jest *B*.
Něki *C* jesu ne-*A*.

Odavlě nemože valjati zaključak, jer oni *C* što nisu *A*, mogu biti *B*, a i nemogu.

4) *A* jest *B*.
Něki *C* jesu *A*.
Něki *B* jesu *C*.

ili

5) Něki *C* jesu *A*.
A jest *B*.
Něki *B* jesu *C*.

n. pr. Gimnazijalci jesu djaci.
Něki mladići jesu gimnazijalci.
Něki djaci jesu mladići.

Isti primĕr.

6) *A* jest *B*.
Něki ne-*B* jesu *C*.
Něki *C* jesu ne-*A*, ili
Něki ne-*A* jesu *C*.

n. pr. Róde su ptice močvarice.
Ptice, koje nisu močvarice, jesu ipak vodarice.
Něke ptice vodarice nisu rode.

7) Nijedan *A* nije *B*.
Něki *B* jesu *C*.
Něki *C* jesu ne-*A*.

n. pr. Piramida nije ploha.
Něke se plohe stĕču.
Plohe, što se stĕču, ipak nisu piramida.

§. 130.

Izumi iz dva prědnjaka, jedan obćenit, drugi čestan, ali oba bez zajedničnoga člana.

Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Pojam: *C* ima *d*, bivstvuje.	Něki *C* jesu *D*.
Bivstvuje li pojam: něšto ima *a* i něšto ima *c*: to bivstvuje i pojam: něšto ima *b* i něšto ima *d*.	Gdě je *A* i *C*, može biti takodjer *B* i *D*.

n. pr. Svi čunjosěci jesu krive poteze.
Něki kometi kreću se elipsami.

U pojmu o čunjosěcih i o putištih někih kometah stěču se pojmi ob elipsi i o krivih potezah.

III. Od više nego li dva prědnjaka.

A. Prědnjaci obćeniti.

§. 131.

Isti se člani měnjaju.

Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *b*, ima *a*.	*B* jest *A*.
Što ima ne-*b*, ima i ne-*a*.	Ne-*B* jest ne-*A*.

Ovi su zaměniti, a i dopunjuju se po obsegu.

n. pr. Lěpo jest ono, šta spoznajemo i nehotice da je pravilno.
Šta spoznajemo i nehotice da je pravilno, jest lěpo.

Gdě nespoznajemo i nehotice da je pravilno, nije ni lěpo.

Pojmi: lěpo i nehotice spoznana pravilnost, i
pojmi: nije lěpo i nehotice nespoznana pravilnost } jesu zaměniti.
Pojmi: něšto lěpa i něšto nelěpa dopunjuju se obsegom něšto: bivstvuju daklě.

MeteLwinDigitalLibrary

B. Svi članí zajednični, ili po dva, ili samo jedan.

§. 132.

S jednim zajedničnim, što je u svakom prědnjaku na městu subjekta.

Tu mogu biti ovi slučaji.

I. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *a*, ima *c*.	*A* jest *C*.
Što ima *a*, ima *d*.	*A* jest *D*.
Što ima *a*, ima *e*	*A* jest *E*.
itd.	itd.
Što ima *a*, ima *b*, *c*, *d*, *e*, itd.	Svaki *A* jest i *B*, i *C*, i *D*, i *E*, itd.

n. pr. Svaka je životinja stvor ustrojan.
Svaka se životinja miče hotimice.
Svaka životinja diše u se kiselik, a izdiše ugljičnu kiselinu.

Svaka životinja ne samo da je stvor ustrojan, nego se i miče hotimice, diše u se kiselik, a izdiše ugljičnu kiselinu.

II. Posve niječno	III. Od česti niječno, od česti jestno.
A nije *B*.	*A* jest *B*.
A nije *C*.	*A* nije *C*.
A nije *D*.	*A* nije *D*.
itd.	itd.
A niti jest *B*, niti *C*, niti *D*, niti itd.	*A* niti je *C*, niti je *D*, itd., nego jest *B*.

§. 133.

Zajednični član samo jedan, i to na městu predikata.

Tu mogu biti ovi slučaji:

I. Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *c*, ima *b*.	*C* jest *B*.
Što ima *d*, ima *b*.	*D* jest *B*.
itd.	itd.
Što ima *a*, *c*, *d* itd., ima *b*.	Svaki *A*, *C*, *D* itd. jest *B*.

n. pr. Gljive su kriptogami.
Mahovine su kriptogami.
Voge (algae) su kriptogami.
Plěsnivina su kriptogami.

Gljive, mahovine, voge i plěsnivina jesu kriptogami.

II. Posve niječno:

Nijedan *A* nije *B*.
Nijedan *C* nije *B*.
Nijedan *D* nije *B*.
itd.

Niti *A*, niti *C*, niti *D*, niti itd. nije *B*.

III. Od česti niječno:

Nijedan *A* nije *B*.
C jest *B*.
Nijedan *D* nije *B*.
E jest *B* itd.

Niti *A*, niti *D*, niti *F* nije *B*, ali *C* i *E* jesu *B*.

§. 134.

Zajednični jedan član u dva i dva prědnjaka (u ostalih različiti), i to u jednom na městu subjekta, u drugom na městu predikata.

Što ima *a*, ima *b*. — *A* jest *B*.
Što ima *b*, ima *c*. — *B* jest *C*.
Što ima *c*, ima *d*. — *C* jest *D*.
Što ima *d*, ima *e*. — *D* jest *E*.
itd. — itd.
Što ima *m*, ima *n*. — *M* jest *N*.

Što ima *a*, ima *n*. — *A* jest *N*.

n. pr. Měsec se kreće okolo zemlje.
Zemlja se kreće okolo sunca.
Sunce se kreće okolo srednjega sunca rimske staze.

Daklě se i měsec kreće okolo srednjega sunca.

Ovakovi se izumi zovu i verižni; o njih niže.

METELWIN Digital LIBRARY

§. 135.

Nijedan zajedničan član.

Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *c*, ima *d*.	*C* jest *D*.
Što ima *e*, ima *f*.	*E* jest *F*.
itd.	itd.
Gdě ima *a*, *c*, *e* itd., tu ima i *b*, *d*, *f* itd.	Gdě su *A*, *C*, *E* itd., tu su i *B*, *D*, *F* itd.

n. pr. Turci su muhamedovci.
Jerméni su kèršćani.
Parsi su ognjoklonci.

Gdě ima Turakah, Jermenah i Parsah, tu ima i muhamedovacah, kèršćanah i ognjoklonacah.

§. 136.

Prědnjaci od česti obćeniti, od česti čestni, podpuna analogija (nálika).

Što ima *a*, ima *b*.	*A* jest *B*.
Što ima *c*, ima *d*.	*C* jest *D*.
Što ima *e*, ima *f*.	*E* jest *F*.
Něšto, što ima *a*, *c*, *e*, bivstvuje.	Něki *A* jest i *C* i *E*.
Daklě što godj ima *a*, *c*, *e*, ima i: *b*, *d*, *f*.	Svaki *A*, što ima *C* i *E*, ima i: *B*, *D*, *F*.

n. pr. Stvor, koj govori, ima i uma.
Gdě ima rûkû, ima i věštine.
Tko hodi uzpravce, tomu je naměra za čim višim.
Čověk govori, ima ruke, hodi uzpravce.

U svakoga čověka ima uma, věštine i naměre za čim višim, ili: ako je u svojstvih *a*, *b*, *c* . . . razlog

za što se s njimi spajaju *d*, *e*, *f* . . . poslědice, te s jednih umujemo i izvodimo ine, to se ovakov izum zove p o d p u n a

analogija. — Ova se razlikuje od nepodpune, kada se naime umuje ne sa svih, nego s někih na ostale. — Sravni §. o věrojatnih izumih.

§. 137.

Glavno pravilo o kategoričkom izumu.

Jer vrědi něki predikat o cělku, to on vrědi i o pojedincu; ili: jer je predikat protuslovan cělku, to je protuslovan i pojedincu. Odatlě slědi, da se izum može izvoditi na dva načina: jestno i niječno (modo ponente i tollente).

Prema pravilom, spomenutim u §§. 100., 101., 102., valjahu u starih i ova pravila:

1. Nota notae est nota rei; nota repugnans notae repugnat rei.

2. Praedicatum praedicati est etiam praedicatum subjecti.

3. Dictum de omni et de nullo.

4. Quidquid valet de omni, valet etiam de quibusdam et singulis; quidquid de nullo valet, nec de quibusdam nec de singulis valet.

5. Quidquid valet de genere, valet etiam de specie; quidquid repugnat generi, repugnat etiam speciei.

§. 138.

Posebna pravila o kategoričkom izumu.

Iz otoga glavnoga pravila slědi evo pet posebnih:

I. U jednovitom kategoričkom izumu mogu biti samo tri glavna pojma (*M*, *P*, *S*); jer može biti samo jedan pojam zajedničan, ili što je isto, jedno obće pravilo; da jih je više, nebi bilo podredjenosti; pogreška proti tomu zove se quaternio terminorum (samotreći pojam), n. pr.:

Svaka je strast ružna.
Svi su ljudi sposobni za krěpost.

Prividno se mogu pridesiti više nego li samo tri pojma; ali je samo onaj zajedničan, u kojem je kano jedinom važnost glavna svemu izumu, ili kojno, spojen s inimi, zajedno čini glavnu važnost svemu izumu.

II. Zajednični pojam nesmije biti čestan u oba prědnjaka, nego mora biti u gornjaku općenit; jer da je gornjak sud čestan, to se nebi moglo izvesti, da li je ono, što se u dolnjaku veli, jur kano kakova posebnost u gornjaku; tako n. pr. nevalja izum:

Něki su ljudi kralji.
Mi smo ljudi.

Daklě smo mi kralji.

Glede tvari mogao bi ipak valjati zaključak, ali nebi u svakom izumu, n. pr. valja u ovom:

Něke su biljke otrovne.
Pasvica (belladonna) je biljka.

Daklě je pasvica otrovna — što zbilja i jest; ali metnuv jabuka, ili pšenica, ili grožđje itd. město pasvica, izum nevalja. — Pogreška je u tom, što zaključak neslědi iz prědnjaka.

III. Oba prědnjaka nesmiju biti niječna; jer iz cigloga nijekanja nemože se u izumu izvesti zaključak; gornjak daklě može glede kakvoće jestiti ili nijekati, dolnjak mora svakako jestiti, jer u dolnjaku mora biti něšto, što jest, biva, bivstvuje kano posebno prema onomu, što je u gornjaku kano općenito; nijekanjem bi se samo to reklo, da *S* nije u obsegu *M–a*, a tim bi se zaključak izveo ili kriv ili pristran, n. pr.:

Trava nije životinja.
Ptica nije trava.

Daklě ptica nije životinja.

O II. i III. valja pravilo: Ex propositionibus mere particularibus et negantibus nil sequitur.

IV. Kolikoća zaključka ravna se po kolikoći dolnjaka, a kakvoća zaključka po kakvoći gornjaka; jer

subjekt zaključka jest isti, što i u dolnjaku, a predikat isti, što i u gornjaku.

Po tom, da li je gornjak sud jestan ili niječan, jest i zaključak jestan ili niječan; a po tom, da li je dolnjak sud općenit ili čestan, jest i zaključak općenit ili čestan: conclusio sequitur partem debiliorem (prema česti) et deteriorem (prema nijekanju); s toga mora biti i zaključak prema prědnjacima.

Proti tomu si pogrěšio:

a) Ako je u zaključku više ili manje nego li je u prědnjacih — nec plus nec minus sit in conclusione quam in praemissis.

Pèrvo se sbude, ako iz gornjaka što razširiš u zaključku, n. pr.:

Umětnika valja štovati.
Ovaj slikar jest umětnik.

Za to ga valja vèrlo štovati.

Drugo se sbude, ako iz gornjaka što súziš u zaključku, n. pr.:

Svaki mi pošten čin blaži savěst i diže mi štovanje.
Ovo, što sada učinih, jest pošten čin.

Daklě mi on blaži savěst.

b) Ako je zajednični pojam u zaključku, gdě mu nije nikada města, n. pr.:

Svaki je pošteni umětnik vrědan časti.
On je pošten umětnik.

Daklě je on pošten i vrědan časti.

V. Glede na značenje nesmiju rěči měnjati svoga znamenovanja, nego moraju u izumu svaki put značiti isto; jer bi inače nastao dvoum (dvojben smisao, dilogia), a odatlě četiri glavna pojma (samotret pojam), daklě kriv zaključak, kano što su sophisma amphiboliae, fallaciae, quadrupedes, vulpeculae itd., o čem niže.

METELWIN Digital LIBRARY

Ovamo se broji i conclusio a dicto simpliciter ad dictum secundum quid, uzev pojam jednom kano obćenit, a drugom kano čestan ili poseban, n. pr.:

Svaki duh jest něka osoba.
U vinu je duh.

Daklě je u vinu něka osoba.

Ili: Životinje neimaju uma.
Ljudi su životinje.

Daklě neimaju ljudi uma.

§. 139.

Četir načina silogizma i oblici im u staro doba.

Rekosmo, da izumi iz prědnjakah, kojima je samo jedan zajednični član proměnljiv, jesu upravo posredni izumi, pa ako su samo dva prědnjaka uz navedena svojstva, da su silogizmi.

Posredni se zovu radi toga, što je izmedju *S* i *P* (t. j. izmedju subjektovoga i predikatovoga pojma) posrednik pojam *M* (terminus medius).

Jer se pako pojam *M* može směstiti

1. u oba prědnjaka kano subjekt,
2. u oba prědnjaka kano predikat,
3. u jednom kano subjekt, a u drugom kano predikat, to imamo tri oblika, a jer se zadnji može obèrnuti, upravo četir oblika ovim redom:

I.	II.	III. *a.*	IV. *b.*
M S	*S M*	*M P*	*P M*
M P	*P M*	*S M*	*M S*
S P	*S P*	*S P*	*S P*;

nu jer se pravilno onaj prědnjak, u kojem je predikat zaključka, zove gornjak, a onaj, u kojem je subjekt zaključka, dolnjak, to se oti oblici redaju ovako:

I.	II.	III.	IV.
M P	*M P*	*P M*	*P M*
S M	*M S*	*S M*	*M S*
S P	*S P*	*S P*	*S P.*

Po tom, da li su prědjaci obćenito jestni, što se bilježi *A*
ili „ niječni, „ „ „ *E*
ili čestno jestni, „ „ „ *I*
ili „ niječni, „ „ „ *O*

} prema pomenutomu u §. 127. itd.

po tom nastaju za svaki oblik novi načini (modi), i to:

1. za I. oblik

M P	ova četir:	*A*	*E*	*A*	*E*
S M		*A*	*A*	*I*	*I*
S P		*A*	*E*	*I*	*O*

štono se i ovako bilježe: *AAA*, *EAE*, *AII*, *EIO*.

2. za II. oblik

M P	ova četir:	*E*	*A*	*E*	*A*
M S		*A*	*E*	*I*	*O*
S P		*E*	*E*	*O*	*O*

štono se i ovako bilježe: *EAE*, *AEE*, *EIO*, *AOO*.

3. Za III. oblik

P M	ovih šest	*A*	*E*	*I*	*A*	*O*	*E*
S M		*A*	*A*	*A*	*I*	*A*	*I*
S P		*I*	*O*	*I*	*I*	*O*	*O*

što se i ovako bilježe: *AAI*, *EAO*, *IAI*, *AII*, *OAO*, *EIO*.

4. Za IV. oblik

P M	ovih pet	*A*	*A*	*I*	*E*	*E*
M S		*A*	*E*	*A*	*A*	*I*
S P		*I*	*E*	*I*	*O*	*O*

štono se i ovako bilježe: *AAI*, *AEE*, *IAI*, *EAO*, *EIO*.

Imèna jim i pravila svedoše stari radi lasnjega pametovanja u ove stihove:

Barbara, Celarent primae Darii, Ferioque;
Cesare, Camestres, Festino, Barocco, secundae;
Tertia grande sonans recitat Darapti, Felapton,
Disamis et Datisi, nec non Bocardo, Ferison;
Quart' Bamalip, Calemes, Dimatis, Fesapo, Ferison;

ili prosta pravila:

I. Barbara, Celarent, Darii, Ferio.
II. Cesare, Camestres, Festino, Barocco.
IV. Darapti, Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison.
IV. Bamalip, Calemes, Dimatis, Fesapo, Ferison.

METELWIN Digital LIBRARY

Valja pamtiti, da od suglasah, što su u ovih rěčih, *S* znači conversio simplex, *P* conversio per accidens, *C* contrapositio simplex, *M* contrapositio per accidens; početno pak pisme znači modus pèrvoga oblika, kojim i na kojega se može svaki modus ostalih oblikah svesti; jer n. pr. Cesare II. oblika može se per conversionem simplicem svojega gornjaka pretvoriti u Celarent I. oblika. Tako se mogu i ini modi svesti ili pretvoriti u ine, pa uza sve to nisu timi modi izbrojeni svi slučaji; za to jih i smatra današnja znanost samo za uzgredno pomagalo.

(Prema ovomu kakovi su zaključci u §§. prědnjih ? II. 3. i 4. s prědnjacima Felapton, kakovi II. Camestres, kakovi I. 1. Barbara, 2. Bamalip, II. 1. Celarent, 2 Calemes, IV. 1. Barbara, 2. Bamalip, V. 3. Ferapo itd.? — Sravni: dodatak.)

II. Hipotetični izumi.

§. 140.

Što su i kakovi su.

Hipotetični su izumi od hipotetičnih sudovah, i to ili od samih takovih, ili i od jošte inih; pèrvi se zovu čisti, drugi měšoviti.

Zaključak se dovodi iz prědnjaka zakonom razloga i posljědice; zaključku je uvět u gornjaku.

§. 141.

Čisti hipotetični izum.

Hipotetičan je izum čist, ako je u jednom i u drugom prědnjaku sud uvětan; ali zaključak iz ovakova izuma niti je cělovit, niti može biti izcèrpen, t. j. nije vazda posve istinit; jer iz dvajuh uvětnih prědnjakah slědi sa svim doslědno takodjer samo uvětan zaključak; n. pr.:

Ako sipogrěšio, valja te kazniti.
Ako si prekèršio zakon, pogrěšio si.

Ako si daklě prekèršio zakon, valja te kazniti.

§. 142.

Glavna pravila hipotetičnomu izumu.

1. Odrediv uvět (kano razlog), odredio si i uvěćeno (kano poslědicu); dignuv uvěćeno, dignuo si i uvět: a ratione ad rationatum valet consequentia, a negatione rationati ad negationem rationis valet consequentia.

2. Oba se ova pravila nemogu obèrnuti; jer poslědici mogu biti mnogi razlozi; ovo vrědi osobito ogledom na to, što čověk nezna mnogo, a nekmo li sve, daklě i sve razloge — nemože se daklě lasno naći pravi onaj jedini razlog izmedju mnogih, ipak možnih razlogah.

Hipotetični sud veli: Ako je *A B C*..., to je i *M N O*...; ako su istiniti pèrvi, to su istiniti i drugi; odatlě slědi:

1. Sudi *A B C* . . . slažu se sa sudovi, što su iz njih dovedeni: *M N O*.

2. Nemože biti, da su sudi *A B C* . . . istiniti, a sudi iz njih dovedeni *M N O* . . . da nisu istiniti.

3. Nemože biti, da su sudi *A B C* . . . istiniti, a sudi iz njih dovedeni ne-*M*, ne-*N*, ne-*O* . . . da su takodjer istiniti; jer ovi moraju biti neistiniti.

4. Neima pojma, kojim bi, ako se metne město proměnljiva pojma u sudih *M N O* . . ., ovi sudi postali od česti krivi; ili svaki pojam, s kojega, metnuta město proměnljiva pojma u sudih *M N O* . . . te ako s njega postanu sudi *M N O* — krivi od česti ili posve, nebi i ukoni (učini) postali sudi *A B C* . . . krivi, bilo od česti, bilo posve; n. pr. ako marljivo učim, steći ću dobre rede; jer

1. ova se oba suda sudaraju;

2. nemože biti, da marljivo učim, pa da nestečem dobre rede;

3. ili s marljivosti ima dobrih redovah — ili: s marljivosti neima dobrih redovah; pèrvo pravo, drugo krivo.

§. 143.

Měšoviti hipotetični izumi.

Iz svakoga hipotetičnoga izuma slědi:

1. Ako su sudi *A B C* . . . kano prověti istiniti, to su istiniti i sudi *M N O* . . . kano pověti, jer se od onih pèrvih dovode.

2. Ako je jedan sud, ili dva, ili njih više izmedju *M N O* . . . neistinit, to je neistinit takodjer něki sud, ili njih dva, ili njih više izmedju *A B C* . . . .

3. Ako se medju hipotetične sude uvèrsti jedan kategorični, ili njih više, tako da tim a) prověti postanu istiniti, ili b) da povět jedan ili njih više postanu neistiniti u hipotetičnom sudu, to je takov izum měšovit, a istinitost mu se nadje na ova dva načina:

I. Modus ponens (n. mećućim), kada se iz istine u provětu izvodi istina u povětu.

II. Modus tollens (n. dižućim), kada se iz neistine u povětu izvodi neistina suda jednoga ili njih više u provětu.

§. 144.

Glavna pravila měšovitu hipotetičnu izumu.

I. Za modus ponens:

Pojmi, s kojih, metnutih město proměnljivih *A B C*, postanu istiniti i *M N O*.	Ako je *A B C* . . ., to je i *M N O* . . .
Sudi pako *A B C* . . . jesu istiniti.	Ali *A B C* . . . jesu istiniti.
Daklě su i sudi *M N O* . . . istiniti.	Daklě su istiniti i *M N O* . . .

n. pr. ako su něke ali iste zvězde sada blizu ovih, sada blizu onih ali nepomičnih zvězdah: to je dokaz, da su one pèrve zvězde pomične.

Nu zbilja něke zvězde (planeti i kometi) jesu sada blizu ovih, sada blizu onih nepomičnih zvězdah.

To su daklě zvězde nepomične.

II. Za modus tollens:

Pojmi, s kojih, metnutih město proměnljivih *A B C . . .*, postanu istiniti i *M N O . . .*	Ako je *A B C . . .*, to je i *M N O . . .*
Izmedju *M N O . . .* neistinit je pako sud jedan ili njih više.	Jedan ili něki izmedju *M N O . . .* jesu pako neistiniti.
To su daklě i izmedju *A B C . . .* jedan neistinit ili njih više.	Něki daklě izmedju *A B C . . .* jesu neistiniti.

n. pr. ako je istina, da je ova kriva poteza okrug, to mora biti istina i to, da je svakoj njezinoj piknji ista daljina do središta.

Ali to nije istina u ovoj krivoj potezi.

Ova daklě kriva poteza nije okrug.

Ako su samo dva prědnjaka, jedan provět a jedan povět to je za

modus ponens:	modus tollens:
Ako je *A*, to je i *B*.	Ako je *A*, to je i *B*.
Ali *A* jeste.	Ali *B* nije.
Daklě je i *B*.	Daklě nije ni *A*.

Ovi oblici valjaju i onda, ako se niječe u gornjaku, za

modus ponens:	modus tollens:
Ako je *A*, to nije *B*.	Ako je *A*, to nije *B*.
Ali *A* jeste.	Ali *B* jeste.
Daklě nije *B*.	Daklě nije *A*.

MeteLwinDigitalLibrary

§. 145.

Hipotetični izumi po poměru izvedljivosti.

Po poměru izvedljivosti ovi su izumi troji: istovětni, protuslovni i protivni.

I. Istovětni:

1. Ako je *A*, to je i *B*.
Ali *A* jeste.

Daklě je i *B*.

2. Ako jest *B*, to je i *A*.
Ali *B* jeste.

Daklě je i *A*.

3. Ako je *A*, to je i *B*.
Ali *A* jeste.

Daklě nije ne-*B*.

4. Ako jest *B*, to je i *A*.
Ali *B* jeste.

Daklě nije ne-*A*.

5. Ako je *A*, to je i *B*.
Ali ne-*B* nije.

Daklě ili *A* bivstvuje,
ili *A* nebivstvuje.

6. Ako jest *B*, to je i *A*.
Ali ne-*A* nije.

Daklě ili *B* bivstvuje,
ili *B* nebivstvuje.

II. Protuslovni:

1. Ako je *A*, to je i *B*.
Ali *A* jeste.

Daklě jest i ne-*B*.

2. Ako jest *B*, to je i *A*.
Ali *B* jeste.

Daklě jest i ne-*A*.

3. Ako je *A*, to je i *B*.
Ali ne-*B* jeste.

Daklě jest i *A*.

4. Ako jest *B*, to je i *A*.
Ali ne-*A* jeste.

Daklě jest i *B*.

III. Protivni:

1. Ako je *A*, to je i *B*.
Ali *A* jeste.

Daklě jest ne-*B*.

2. Ako je *A*, to je i *B*.
Ali *B* jeste.

Daklě jest ne-*A*.

n. pr. svi *A* jesu *B*, i nijedan *A* nije *B* — ovo su sudi protivni:

Ali je istina, da su svi *A* takodjer *B*.

Daklě je neistina, da nije nijedan *A* takodjer *B*.

§. 146.

Posebna pravila hipotetičnomu izumu.

Prema onomu, što prije rekosmo, da se izvodi načinom:

1. Mećućim. Ako je istina, što veli provět kano razlog u dolnjaku, to je istina, što veli povět, posljědica, u gornjaku, n. pr.

Ako je ova slika trojina, to je svota svim kutom 180°.
Ali svota svim kutom u ovoj slici nije 180°.

Daklě ova slika nije trojina.

ili: Ako je uzduh pruživ, to se on može stisnuti.
Ali uzduh jest pruživ.

Daklě se može stisnuti.

2. Dižućim. Ako je neistina (krivo), što veli povět u dolnjaku, to je takodjer neistina, što veli provět u gornjaku, n. pr.:

Ako je ovo magnet, to on pritegljiva želězo.
Ali ovo nepritegljiva želězo.

Daklě ovo nije magnet.

Pamti: Ipak nebi valjalo obèrnuti ova pravila, t. j. nebi valjali izumi po ovih pravilih:

Ako je istina, što veli povět, da je istina i ono, što veli provět, n. pr.

MeteLwinDigitalLibrary

Ako si krěpostan, to nelažeš,
Ali ti nelažeš.

Daklě si krěpostan.

ili: Kada kiša pada, ovo je mokro.
Ali ovo je mokro.

Daklě pada kiša.

Sravni **ako i kada** itd.

Ako je neistina, što veli provět, da je neistina i ono, što veli povět, n. pr.

Ako si nogu izvinuo, pazi kamo ćeš stati.
Ali ti nisi nogu izvinuo.

Daklě nepazi kamo ćeš stati.

ili: Ako ima sablasti, valja biti opreznu.
Ali sablasti neima.

Daklě nevalja biti oprezan.

Oba ova pravila valjadu ipak, ako je povětu jedini možni razlog u onom, što veli provět; n. pr.:

Ako je uzduh pruživ, to se on može stisnuti.
Ali uzduh se može stisnuti.

Daklě je uzduh pruživ.

ili: Ako je ovo magnet, to on pritegljiva želězo.
Ali ovo nije magnet.

Daklě ovo nepritegljiva želězo.

Pazi razliku izmedju ova dva zadnja priměra, i izmedju onih, što su pod 1. i 2. glede iste tvari, ali glede različna saveza izmedju razloga i poslědice.

III. Disjunktivni izumi.

§. 147.

Što su i kakovi su.

Disjunktivni (neodredni, razstavni) su izumi od disjunktivnih sudovah, i to ili od samih takovih ili jošt od inih; pèrvi se zovu čisti, drugi měšoviti.

Zaključak se izvodi iz prědnjaka zakonom izključenoga trećega; disjunktivni je sud u gornjaku, te je taj sud posredni.

§. 148.

Čisti disjunktivni izumi.

Jer se disjunktivnim sudom: *A* jest *B*, ili *C*, ili *D*, izriče, da od tri suda *A* jest *B*,
A jest *C*,
A jest *D*, može biti samo cigli jedan istinit, to slědi odatlě:

1. Ona tri suda nemogu biti sva tri istinita;
2. Ona tri suda nemogu biti sva tri neistinita;
3. Ako je jedan izmedju njih istinit, ostali su neistiniti;
4. Ili ima pojam, kojim, metnuv ga město proměnljiva, sud postane istinit, ili svaki pojam, što ga metnemo město proměnljiva, učini, da je jedan sud istinit, a svi ostali postanu neistiniti.

n. pr. Ovaj čunjosěk jest ili elipsa, ili parabola, ili hiperbola.
Sva tri suda: ovaj čunjosěk jest elipsa,
„ „ „ parabola,
„ „ „ hiperbola — nemogu biti sva tri istinita, nemogu biti niti sva tri neistinita, a ako je čunjosěk parabola, to on nije niti elipsa, niti hiperbola.

§. 149.

Měšoviti disjunktivni izumi.

Svaki disjunktivni sud veli, da od někih kategoričnih sudovah *M*, *N*, *O*... samo je jedan istinit, ili něki od njih. Dodav disjunktivnomu sudu jošte koj kategoričan, tako da ovi izriču

METELWIN Digital LIBRARY

a) ili istinu jednoga, ili njih više izmedju sudovah *M*, *N*, *O* . . .
b) ili neistinu jednoga, ili njih više izmedju sudovah *M*, *N*, *O* . . .; tu nastaju dva načina za disjunktivno umovanje:

I. Modus ponendo tollens, kada se iz istine u dolnjaku izvodi neistinitost ostalih;

II. modus tollendo ponens, kada se iz neistine u dolnjaku izvodi istinitost ostalih.

I. Za ponendo tollens:

Od sudovah:	*A* jest *B*,	*A* je ili *B*,
	A jest *C*,	ili *C*,
	A jest *D* — jedan je istinit.	ili *D*.
Sud:	*A* jest *B* — jest istinit.	*A* jest *B*.
Sudi:	*A* jest *C*, *A* jest *D*, jesu neistiniti.	*A* daklě niti je *C*, niti *D*.

n. pr. Zemlja ili miruje (stoji nepomično), ili se miče ravnim pravcem, ili krivim pravcem okolo někoga središta.
Zemlja se miče krivim pravcem okolo někoga središta.
Daklě zemlja niti miruje, niti se miče ravnim pravcem.

Ako su od tri suda dva istinita, to se može ovako izreći.

Od ova tri suda:	Zemlja miruje	dva su suda istinita.
	Zemlja se kreće okolo svoje osi.	
	Zemlja se kreće okolo sunca.	
Sud:	Zemlja se kreće okolo svoje osi — jest istinit.	
	Daklě je od ostalih sudovah samo jedan istinit.	

II. Za tollendo ponens:

Od sudovah:	*A* jest *B*.	*A* je ili *B*,
	A jest *C*.	ili *C*,
	A jest *D* — jedan je istinit.	ili *D*.
Sudi:	*A* jest *B*, *A* jest *D* — nisu istiniti.	*A* nit jest *B*, niti *D*.
Daklě je sud:	*A* jest *C* — istinit.	Daklě *A* je *C*.

n. pr. Ovaj je trokut ili šiljast, ili tup, ili pravokutan.
Ali ovaj trokut niti je šiljast, niti je tup.
Daklě je pravokutan.

Izriče li dolnjak neistinitost samo jednoga izmedju sudovah *M*, *N*, *O* . . . a disjunktivni sud istinitost jednoga izmedju njih, to se umuje ovako:

A jest ili *B*, ili *C*, ili *D*.
Ali *A* nije *D*.
Daklě je *A* ili *B*, ili *C*.
Ali *A* nije *C*.
A daklě jest *B*.

§. 150.

Oblik jednovitomu disjunktivnomu izumu.

Disjunktivni je izum jednovit, ako su mu samo dva člana u gornjaku; dakako pravila su mu ista:

Za ponendo tollens, metnuv ili pojestiv jedan član u dolnjaku, zanijekao si sve ostale:

A je ili *B*, ili *C*.
Ali on je *C*.
Daklě nije *B*.

n. pr. Ova ruka ili je desna ili lěva.
Ali je ruka lěva.
Daklě nije desna.

Izvedi primĕr iz: žila = bilo (kucavica, arteria) i kèrvnica (vena).

Za tollendo ponens: dignuv ili zanijekav u gornjaku sve osim jednoga, pojestio si ostale:

A je ili *B*, ili *C*.
Ali on nije *B*.
Daklě je *C*.

n. pr. Ova je knjiga ili moja ili tvoja.
Ali ova knjiga nije tvoja.
Daklě je moja.

§. 151.

Glavno pravilo disjunktivnomu izumu.

Iz pravîlah, do sada pomenutih slědi ovo glavno:

U gornjaku mora biti vazda disjunktivan sud; u dolnjakn možeš šta pojestiti ili zanijekati; nu u zaključku mora biti vazda protivno onomu, što je u dolnjaku; t. j. ako si u dolnjaku pojestio, moraš u zaključku zanijekati; ako li si pako u dolnjaku zanijekao, moraš u zaključku pojestiti.

Osnov glavnomu pravilu: od dva protuslovna biljega može biti samo jedan istinit — valja samo onda, ako si u gornjaku točno odredio i izbrojio sve člane, k sudu patreće, a u dolnjaku ako si izlučio istiniti i pravi član od ostalih; gdě toga nije, zaključak može biti neistinit glede tvari.

METELWIN Digital LIBRARY

§. 152.

Čestični izum.

Disjunktivnomu izumu nalik je po obliku čestični izum (r. partitivum), što mu je naime u gornjaku sud čestičan.

U čestičnom izumu izredani su subjektu svi njegovi predikati kano česti (dělovi, člani, sastavine, čestice itd.) i to po obsegu u gornjaku; ali ih valja redati vazda kano sprotnosti.

Oblik mu je odredjen zakonom izključenoga trećega, za to su mu i načini isti štono i disjunktivnomu; umuje se daklě:

a) Modo ponendo tollente, t. j. pojestiv jednim članom u dolnjaku, zanijekao si sve ostale u zaključku:

A je što *B*, što *C*, što *D*.
Ali ovaj *A* jest *B*.
Daklě niti je *C*, niti *D*.

n. pr. Učenici stranom su marljivi, stranom nemarljivi, stranom srednji.
Ali ovdašnji sú marljivi.
Daklě nisu ni srednji ni nemarljivi.

b) Modo tollendo ponente, t. j. zanijekav osim jednoga člana sve ostale u dolnjaku, pojestio si sve ostale u zaključku:

A je što *B*, što *C*, što *D*.
Ali ovaj *A* niti je *C*, niti *D*.
Daklě jest *B*.

n. pr. Vrěme je koje suho, koje kiševito, koje maglovito, koje větrovito.
Lětos niti je kišovito, niti maglovito, niti větrovito.
Daklě je suho.

Čestični izum valja takodjer samo onda, ako su subjektu izredani svi članí kano predikati. — Oblik mu je vanjski za predikate: koje-koje, što-što, stranom-stranom itd.

§. 153.

Hipotetično-disjunktivni izum.

Ovaj je izum posebna vèrst disjunktivnoga izuma; zaključak se izvodi iz hipotetično-disjunktivnoga suda u gornjaku, i iz kategoričnoga suda u dolnjaku.

Osnov mu je umovanje ovo: ako je *A*, to je on ili *B*, ili *C*, t. j. od sudovah: Ako je *A*, to je *B*,

i: Ako je *A*, to je *C*, samo je jedan istinit. —

Jer je u gornjaku sud hipotetičan, to se i u hipotetično disjunktivnom izumu izvodi zaključak na dva načina:

Modo ponente:

Od sudovah: Ako je *A*, to je i *B*,	Ako je *A*, to je takodjer ili
i: Ako je *A*, to je i *C* —	*B* ili *C*.
samo je jedan istinit.	
Ali *A* jest.	Ali *A* jest.
Daklě je takodjer ili *B*, ili *C*.	Daklě je ili *B*, ili *C*.

n. pr. Ako ovo dělo valja, to će on za-nj dobiti ili koliko misli, ili više ili manje.

Ali ovo mu dělo zbilja valja.

Daklě će on za-nj dobiti koliko misli, ili više, ili manje.

Modo tollente:

Od sudovah: Ako je *A*, to jest *B*.	Ako je *A*, to je ili *B*, ili *C*.
i: Ako je *A*, to je *C* —	
samo je jedan istinit.	
Ali nije ni *B*, ni *C*.	Ali niti je *B*, niti *C*.
Daklě nije ni *A*.	Daklě nije ni *A*.

n. pr. Aristotelovo umovanje:

Da je redu u proměnah prirode bio něki početak, to je morao taj početak nastupiti ili prije ili poslě proměne ikoje.

Ali taj red nemogaše početi niti proměne ikoje (jer iz nebića kako da predje što u biće), a niti mogaše početi poslě proměne ikoje (jur započete).

Daklě nemogaše biti početka redu u proměnah prirode.

§. 154.

Lemma, dilemma itd.

Otaj oblik modo tollente hipotetično-disjunktivnoga izuma zove se u obće lemma, i to po broju hipotetično-disjunktivnih sudovah u gornjaku dilemma, ako su u njem dva takova suda, trilema, ako su tri, polylemma, ako ih je više.

Ovo su mu oblici.

a) Da je *A*, nebi moglo biti niti *B*, niti *C*.
Ali niti je *B*, niti *C*.
Daklě nije ni *A*.

n. pr. Da je ova tvar električna (munjevna), to bi morala biti ili postavno (pozitivno) ili niječno (protivno, negativno) električna.

Ali ona niti je postavno, niti niječno električna.
Dakle nije električna.

b) Da je *A*, nebi moglo biti niti *B*, niti *C*.
Ali *B* jest, a i *C* jest.
Daklě nemože biti *A*.

n. pr. Da je duh tvar bud ikakva, to on nebi mogao zamisliti neizměrnosti (jer tvar nemisli), niti bi mogao slobodno raditi (jer u tvari nije slobode).

Ali to on upravo može oboje.
Daklě duh nemože biti tvar.

§. 155.

Pravilni dilemma.

Dilemma je pravilan, t. j. valja,

1. ako je u gornjaku doslědnosti, t. j. ako je povět nuždna poslědica prema provětu kano razlogu;
2. ako je disjunkcija (razstavnost) u gornjaku podpuna, t. j. ako su svi možni člani izbrojeni; i
3. ako si u dolnjaku podpunoma digao (zanijekao) sve člane, tako da im nije města prema uvětom.

Pogrěšiv proti kojemu od ovih pravilah, zaključak postane neistinit, kriv, pogrešan, što se zove sofizma.

Dilemma zove te takodjer syllogismus cornutus, izum rogat, jer je sam sobom upravo posredno protuslovan izum, u kojem su naime člani kano rogovi (kliešta, škripci), štono se rogobore proti někomu dokazbenomu sudu, te ovimi rogovi oboriv poslědice, oborio si i razlog; tako n. pr. Leibnitz, htěvši dokazati

svojim optimizmom, da je Gospod Bog stvorio svět najbolji što mogaše, ili mišljaše, i htijaše, dokazivaše to ovim trilemmom:

Ako ovaj svět nije najbolji, to Gospod boljega ili nije uměo stvoriti, ili nije htěo stvoriti, ili nije mogao stvoriti.
Ali sve ovo troje jest istina (radi sveznanstva, radi sveblagosti i radi svemožnosti).

Daklě je ovaj svět najbolji.

Ovo umovanje valja i nevalja, obzirom na smatralište, na dobu i na razvitak duha prema tvari.

C. Izumi po vanjskom, jezikovnom liku.

§. 156.

Izum jednovit, sastavljen.

Po tom, kakovo je umovanje po vanjskom, jezikovnom liku, luče se izumi

I. na jednovite (monosyllogismus), ako je zaključak postao iz dva prědnjaka, i

II. na sastavljene (polysyllogismus), ako je zaključak postao iz više, nego li samo dva prědnjaka.

I jednoviti i sastavljeni izum može biti cělovit ili necělovit, da li su naime u njem sve sastavine, što se hoće podpunomu obliku, ili nisu

I. Izum jednoviti.

§. 157.

Cělovit.

Jednoviti je izum cělovit, ako su u njem sve sastavine glede oblika, t. j. gornjak, dolnjak i zaključak, n. pr.

1.	*M – P.*	Svakoga zločinu valja kazniti.
2.	*S – M.*	Ti si zločina.
3.	*S – P.*	Daklě te valja kazniti.

§. 158.

Necělovit.

Jednoviti izum jest **necělovit**, ako u njem nisu sve sastavine glede oblika izrěkom izražene; takov se izum zove i **skraćen** (decurtatus), a jest ili **kèrn** ili **stegnut**.

Izum, u kojem je samo jedan prědnjak, zove se **kèrn** ili **entimem** (enthymema); ima ga dvě vèrsti.

Pèrve je vèrsti, u kojem nije gornjaka; oblik mu je:

$\underline{S-M}$; n. pr. Ti si zločina.

$S-P$ Daklě te valja kazniti.

Druge je vèrsti, u kojem nije dolnjaka; oblik mu je:

$\underline{M-P}$; n. pr. Svakoga zločinu valja kazniti.

$S-P$ Daklě valja i tebe kazniti.

Izpustio se ma koj, svejedno je; izpušteni se lasno nadje, uzev u obzir, da je u zaključku takove silogističke elipse (sr. eliptička izreka) vazda pojam subjekta i predikata, a u prědnjaku pojam zajednični i to u gornjaku subjekt, a u dolnjaku predikat.

§. 159.

Necělovit stegnut.

Stegnuti je onaj izum, kada je u zaključku (kano u razlogu valjalosti) ili dodan, ili mu podmetnut zajednični pojam, a prědnjake je lasno smisliti; n. pr.

Skèrtosti se valja kaniti, jer je opačina, ili:

Jer je skèrtost opačina, za to se je valja kaniti;

město: Svake se opačine valja kaniti.

Skèrtost je opačina.

Daklě se skèrtosti valja kaniti.

§. 160.

Izumi neposredni.

Medju entimeme broje se i izumi **neposredni**, postali iz poměra, kada se prispodabljaju medju sobom takovi sudi, u kojih

su samo dva glavna pojma, te ih valja samo gornjakom dopuniti, metnuv ga u oblik hipotetičnoga suda.

Ima jih pet vèrstih: jednakosti, sprotnosti, izměne, načina, podredjenosti.

§. 161.

Izumi jednakosti.

Izumi su jednaki (aequipollentes), kada se izvodi izreka iz ine izreke istoga smisla, ali inimi rěčmi ili znaci, n. pr.:

Bog zna sve; daklě mu nije ništa tajno.

Ovi izumi rabe mnogo u matematici, uz prědmněvu suppositicije, daklě su doslědno istovětni, pa zato i zaměniti, te se mogu izvèrnuti; n. pr. $a + b + c = m$

$$a + b + c = x$$

$x = m$; na tom se izumu osniva pravilo: Ako su dva pojma ravna trećemu, to su ravna i medju sobom: *A* je brat *B-u*, i *C* je brat *B-u*: daklě je *A* takodjer brat *C-u*; i: Bogu nije ništa tajno, daklě on zna sve.

§. 162.

Izumi sprotnosti.

Izumi su sprotni (contrarii), ako se izvodi izreka iz ine izreke načelom sprotnosti; n. pr.:

Ova je ruka lěva, daklě nije desna.

Valja ipak razlikovati, da li je ova sprotnost protivna ili protuslovna; jer se samo iz ove može izvoditi pravilno; nebi bo valjalo: ovaj kut nije tup, daklě je šiljast; jer može biti i pravi — a to patri u izume disjunktivne. Za to valja pamtiti:

1. Ako li što valja obćenito jestno, to nevalja niti obćenito, niti posebno, niti čestno niječno; n. pr.:

Ja sam čověk, daklě nijedan *Ne-ja* nije čověk.

Istinitost i valjalost ovomu izumu osniva se na tom, da li je indukcija sintezom a posteriori ili manje, ili više, ili sasma podpuna.

2. Valja li obćenito jestni sud, to *može* valjati i obćenito niječni; posebno niječni valja samo onda, ako je sinteza jestnoga saveza; n. pr.:

Nije istina, da su svi ljudi cèrnoputni. — Moglo bi pako biti, da nije nijedan čověk cèrnoputan; ali cèrnoputnih ima; daklě nemoraju biti svi cèrnoputni.

3. Valja li posebno jestni sud, to nevalja obćenito niječni; ali može valjati posebno niječni; n. pr.:

Něke životinje žderu meso; daklě sve nežderu, ali n ě k e nežderu.

4. Nevalja li posebno jestni sud, to mora valjati obćenito niječni; n. pr.:

Pojmi okrug i četverina neslažu se; četver daklě nemože biti okrug.

5. Valja li obćenito niječni sud, osnovan na protivnoj sprotnosti, to nevalja ni obćenito ni posebno niječni, osnovan na podpunoj indukciji; ako je pako ova podpuna, to on može valjati, ali nemora; n. pr.:

Što je jednovito, to se nemože uništiti; ako je to istina, to je onda i ovo istina, da se ne samo sve, što je jednovito, nemože uništiti, nego se nemože uništiti ni n ě š t o j e d n o v i t a.

Ako nije nijedan ban Turčin (podpuna indukcija), to je neistina (to nije istina), da su bili svi bani, ili da su bili něki bani Turci.

Ako je istina, da se nijedan papa nerodi izvan Italije (nepodpuna indukcija), to je ipak neistina, da su svi pape rodjeni izvan Italije, premda je istina, da su něki pape rodjeni izvan Italije.

6. Nevalja li obćenito niječni sud, to može ipak jedan put ili više putih ako je *A*, i *B* biti, ali nemora

svaki put — osim ako je *A* o *B* vezan sintezom a priori; n. pr.:

Ako je krivo, da su u ikoga cèrnoputna vlasi rudasti, to odatlě nevalja izvesti, da su u svakoga cèrnca vlasi rudasti, premda u někih biti mogu.

Ako nije istina, da nijednomu ukonu nije uzroka, to slědi, da svakomu ukonu ima uzrok; jer su oba pojma svezana sintezom a priori.

7. Valja li posebno niječni sud, to nevalja općenito jestni; n. pr.:

Ako je istina, da někoje ptice nemogu letěti, to je krivo reći, da svaka ptica leti.

8. Nevalja li posebno niječni sud, to valja općenito jestni; n. pr.:

Ako nije istina, da něki sisavci žive mlade kote, to je istina, da svi sisavci žive mlade kote.

§. 163.

Izumi izměne.

Izumi izměne (permutationis) izvode izreku iz izreke, obèrnuv ju samo po kolikoći. Ovdě valja razlikovati četir slučaja.

I. Iz općenito jestna suda:

a) prosta izměna, ako je pojam predikata samo biljeg subjekta, i s njim vezan podpunom indukcijom ili sintezom a priori; n. pr.:

Sve su opice četèrruci.	Svakomu ukonu ima uzrok.
Svi su četèrruci opice.	Svakomu uzroku ima ukon.

b) čestna izměna, ako je predikat stěšnjen obsegom subjekta: n. pr.:

Svi su planeti tamni světi.

Něki tamni světi jesu planeti.

II. Iz obćenito niječna suda:

a) prosta izměna, ako je očito, da se subjekt nemože spojiti s predikatom; n. pr.:

Nijedan okrug nije četverina.

Nijedna četverina nije okrug.

b) prosta izměna, ako se osniva na podpunoj indukciji; n. pr.:

Nijedan englezki kralj nebijaše Hèrvat.

Nijedan Hèrvat nebijaše englezkim kraljem.

c) čestna izměna, ako se osniva na nepodpunoj indukciji; n. pr.:

Nijedan Hèrvat nebijaše englezkim kraljem.

Něki englezki kralji bijahu Nehèrvati.

III. Iz posebno jestna suda:

a) prosta izměna, ako se *A* i *B* u obće mogu spojiti bez ogleda na to, koliko putih, ili za što; n. pr.:

Něki kralji bijahu Hèrvati.

Něki Hèrvati bijahu kralji.

b) čestna izměna, ako je biljeg *B* od vèrsti *A*-ove, bilo to podpunom indukcijom, bilo sintezom a priori; n. pr.:

Něka vèrst čunjoséka jesu elipse.

Daklě su elipse čunjoséci.

ili: Něka vèrst sisavacah jesu kopitnjaci.

Daklě su kopitnjaci sisavci.

IV. Iz posebno niječna suda:

a) prosta izměna, ako se nijek istim načinom odnosi na *A*, kojim i na *B*; něki *A* nisu *B*; něki *B* nisu *A*; n. pr.:

Něki biskupi nisu Hèrvati.

Něki Hèrvati nisu biskupi.

b) čestna izměna, ako su svi *A*, osim ovoga, o kojem je govor, spojeni tako, da sud: Něki *A* nisu *B* — znači: Svi *A*, osim ovoga, jesu *B* — daklě svi *B* jesu *A*; n. pr.:

Něki sisavci nisu četèrnoge živine s kopna.

Sve četèrnoge živine s kopna jesu sisavci.

c) čestna izměna, ako zanijekav savez medju *B* i něke vèrsti od *A*, pojestiš savez s ostalimi vèrstmi od *A*. — Samo něki *A* nisu *B*, t. j. něki *B* jesu *A*; n. pr.:

Samo něki sèrbski vladari nebijahu ubijeni.

Daklě něki ubijeni bijahu sèrbski vladari.

Ovimi se izumi služe mnogi u običnom životu kano dokazom, s toga jim valja paziti valjalost.

§. 164.

Izumi načinosti (modalitatis).

Ovi se osnivaju na poměru izmedju mogućnosti i zbilje. — Tu može nastati ovih šest slučajah:

1. Što jest, to može i biti: ab esse ad posse valet consequentia, jer

Ako *A* jest *B*, to *A* i može biti *B*. Sprotnost nemože se dokazati sintezom niti a priori, niti a posteriori; n. pr.:

Mongolfiere, Blanchard, Green ploviše zrakom.

Daklě može biti, da su ovi plovili zrakom.

2. Što zbilja nije, o tom se nemože dokazivati niti možnost, niti nemožnost (osim da i tu ima sinteza a priori), ali mu se može dokazati nepotrebnost: a non esse ad posse valet seu non valet consequentia; n. pr.:

Ako je istina, da neima čověka rogata,

---

to odatlě jošte neslědi, niti da čověk može biti rogat, niti da nemože biti rogat; ali da čověka rogata netreba, to je očevidno; jer do sada nije mu traga u pověsti, niti se može ponjati, što bi čověku rogovi.

MeteLWIN Digital LIBRARY

3. Što je nuždno potrebno, što biti mora, odatlě se izvodi da i jest, i da biti može: ab esse debere ad esse, et ad posse valet consequentia; n. pr.:

Ako je nuždno, da su u trokutu tri kraka i tri kuta,

to ne samo da može biti, nego i zbilja jest.

4. Što je nuždno potrebno, to može biti, ali nije: ab esse debere ad posse valet consequentia; n. pr.:

Ako je nuždno, da ima živih stvorovah na svakoj zvězdi,

to može i biti, premda to nije materijalno dokazana istina.

5. Što biti nemože, tomu i neima zbilje: a non posse ad non esse valet consequentia; n. pr.:

Ako nemože biti, da ima na měsecu ustrojnih stvorovah,

to slědi, da ih i neima, te da ono, što je na měsecu, nisu ustrojni stvorovi.

6. Što jest, to mora i biti: ab esse ad esse debere valet consequentia; n. pr.:

Dva puta tri jest šest,

i zbilja to jest vazda.

7. Što može biti, to jest ili nije: a posse ad esse debere valet seu non valet consequentia; n. pr.:

Ako može biti sutra lěpo vrěme,

to će ono i morat biti — ili ne biti.

8. Čega nije, to može biti i ne biti: a non esse ad non posse valet seu non valet consequentia; n. pr.:

Nisam bogat.

Ali bih mogao biti — ali i ne biti.

9. Čega nije nuždno, toga i nemože biti: a non debere ad non posse valet consequentia; n. pr.:

Jer mi nisu nuždne četiri ruke,

zato ih i neimam.

10. Što nemože biti, to i ne mora: a non posse ad non debere valet consequentia; n. pr.:

Nemogu petom misliti a glavom hoditi.

Za to i nemoram.

Pamti: Ovaj je onoga ubio, premda nije smio.
Djak nije učio, premda je morao.
Ružno je vrěme, a nebi imalo biti; itd.

Kako se tumače ovi priměri?

§. 165.

Izumi podredjenosti.

U izumu podredjenosti (subalternationis) izvodi se izreka iz izreke poměrom podredjenosti, n. pr.:

Ako je svaka krěpost slavna,

to je daklě i pravednost.

Od suda obćenito jestna ili niječna izvodi se posebno jestni ili posebni niječni zaključak, n. pr.:

Ako je istina, da su svi gèrčki mudraci bili značaja neporočna,

to je bio i svaki pojedinac.

ili: Ako može svaki čověk pogrěšiti,

to mogu i mnogi, a i pojedinac.

Valja pako u obzir uzeti, kakove je naravi ono, što je u sudu ili obćenito jestno ili obćenito niječno. Ako je sintezom a priori ili podpunom indukcijom spojeno, to valja o subjektu sve, što mu je u obsegu; u nepodpunoj indukciji može to samo čestimice valjati.

Tako se može iz obćenito jestnoga suda:

Svi smo mi danas ovdě — izvoditi podredjeni izum:

daklě sam i ja ovdě.

METELWIN Digital LIBRARY

Ili uz podpunu indukciju:

Svi sini Abrahamovi bijahu Hebreji.

Svaki sin Abrahamov bijaše Hebrej.

Ili: Zemlja ima měsec.
Jupiter ima měsece.
Saturno ima měsece.
Urano ima měsece.
Neptuno ima měsece (uz nepodpunu indukciju).
Svi planeti imadu měsece.

Daklě ima svaki planet měsece — što nije istina.

II. Sastavljeni izumi.

§. 166.

Izum sastavljen što je.

Onaj je izum sastavljen, u kojem zaključak postade od više nego li samo dva prědnjaka, ali da su svi ovi pojedini jednoviti.

Ovi jednoviti izumi jesu prědnjaci sastavljenomu izumu; medju sobom moraju biti u logičnu savezu, t. j. jedan prema drugomu kano razlog prema poslědici.

Izvadjanjem istine na ovaj način bistri se istina; nu jer lasno prekročiš medje sadèržaju, te se tim zaděneš netočnosti, pače zabludiš u varave tankosti: zato valja kod ovakovoga umovanja vèrlo paziti.

Evo mu několiko glavnih oblikah.

§. 167.

Sastavljeni izum cělovit, necělovit.

Kao što jednoviti izum, tako je i sastavljeni ili cělovit ili necělovit po tom, kakovi su mu prědnjaci; zato je i sastavljeni izum ili kategoričan, ili hipotetičan, ili disjunktivan.

§. 168.

Silogistički niz.

To najmanje dva jednovita cělovita izuma, što su medju sobom jedan prema drugomu kano razlog i poslědica, čine cělovit sastavljen izum.

Ovakov se izum zove takodjer dvostruk; ako su u njem tri jednovita cělovita izuma, trostruk, itd. — Ovakov višestručan izum zove se silogistički niz.

§. 169.

Česti níza.

Izum, u kojem je razlog, zove se prědnji ili razložbeni (prosyllogismus); njegov zaključak jest pèrvi prědnjak slědećemu izumu.

Izum, u kojem je poslědica, zove se potonji ili poslědični (episyllogismus); jedan od njegovih prědnjakah jest zaključkom drugomu.

Ako je u sastavljenom izumu više jednovitih, tu se može osim pèrvoga i zadnjega svaki smatrat prema slědećemu razlogom, a prema prědnjemu poslědicom.

§. 170.

Načini nizanju.

Glede toga, kako se misli razvijaju i izraživaju u nizu, nastaju dva načina:

a) Napredujući (progressivus, syntheticus, episyllogisticus), kada se začme razlogom, a dočme poslědicom kod svakoga pojedinoga izuma; n. pr.:

1. *A–P.* Sve ustrojno gine.
   B–A. Sve je bilje ustrojno.
   B–P. Daklě sve bilje gine.

2. *B–P.* Sve bilje gine.
   C–B. Svi stabri su bilje.
   C–P. Daklě svi stabri ginu.

3. *C–P.* Svi stabri ginu.
   S–C. Sve bukve su stabri.
   S–P. Daklě sve bukve ginu.

b) Natragujući (regressivus, analyticus, prosyllogisticus), kada se začme poslědicom, a dočme razlogom kod svakoga pojedinoga izuma; n. pr.:

1. *S-A.* Krěpostnik vlada sam sobom.
   A-B. Tko vlada sam sobom, jest postojan.
   S-B. Daklě je krěpostnik postojan.

2. *S-B.* Krěpostnik je postojan.
   B-C. Postojni je miran.
   S-C. Daklě je krěpostnik miran.

3. *S-C.* Krěpostnik je miran.
   C-P. Mirni je sretan.
   S-P. Daklě je krěpostnik sretan.

§. 171.

Verižni izum.

Medju nečělovite sastavljene izume, štono se neizraživaju čělovito radi toga, jer im ni prědnjaci ni zaključci jednovitih izumah nisu čěloviti, te se zbog toga zovu takodjer sakriveni izumi, broji se verižni izum (sorites) i uzgredni izum (epicherem).

§. 172.

Načini verižnomu nizu.

Verižni izum ili sorites jest niz logično suvisnih prědnjakah, kojim je svim jedan zaključak zajedničan. — I tù se mogu razvijati i izraživati misli na dva načina:

a) napredujućim, izvodeć iz obćega posebno, gredom s uvěta na uvěćeno;

b) natragujućim, izvodeć iz posebnoga obće, gredom s uvěćenoga na uvět.

Razuměva se samo sobom, da se i verižni izum može popuniti, t. j. učěliti prědnjacima svaki pojedini jednoviti izum.

§. 173.

Način napredujući.

U napredujućem verižnom izumu, štono se zove takodjer Goklenov ili obratni (prema slědećemu u §. 174. Aristotelovomu), postane subjekt prědnjaka predikatom u slědećem; n. pr.

D-E Sve, što je ustrojno, gine.
C-D Svaka je biljka ustrojna.
B-C Svaki je stabar biljka.
A-B Svaka je jelva stabar.

A-E Daklě svaka jelva gine.

Da se popuni, kako bi glasio?

§. 174.

Način natragujući.

U natragujućem verižnom izumu, štono se zove Aristotelov ili prosti (prema Goklenovomu) postane predikat prědnjaka subjektom u slědećem; n. pr.

A-B Svaka je jelva stabar.
B-C Svaki je stabar biljka.
C-D Svaka je biljka ustrojna.
D-E Sve, što je ustrojno, gine.

A-E Daklě svaka jelva gine.

§. 175.

Uvětni verižni izum.

Ovako se može izvoditi i uvětni verižni izum; ali nemože i razstavni, jur radi svojega bivstva.

Oblici uvětnomu verižnomu izumu:

a) natragujući modo ponente:

Ako je *A*, to je i *B*.
Ako je *B*, to je i *C*.
Ako je *C*, to je i *D*.
Ali *A* jeste.

Daklě je i *D*.

modo tollente:

Ako je *A*, to je i *B*.
Ako je *B*, to je i *C*.
Ako je *C*, to je i *D*.
Ali *D* nije.

Daklě nije ni *A*.

METELWIN Digital LIBRARY

b) napredujući modo ponente:

Ako je *C*, to je i *D*.
Ako je *B*, to je i *C*.
Ako je *A*, to je i *B*.
Ali *A* jeste.

Daklě je i *D*.

modo tollente:

Ako je *C*, to je i *D*.
Ako je *B*, to je i *C*.
Ako je *A*, to je i *B*.
Ali *D* nije.

Daklě nije ni *A*.

§. 176.

Uzgredni izum.

Uzgredni izum ili epicherem jest onaj, u kojem jedan ili drugi prědnjak, ili oba ojâče novom kojom izrekom kano razlogom ili dokazom; ovaj dokazni uzgredni izum jest, pravo govoreć, neposredan (entimem), te se može sam zoseb razrěšiti ili razširiti u podpuni novi izum. — Entimem može biti a) ili u gornjaku, b) ili u dolnjaku, ili c) u svakom.

Oblici su mu:

a) *M* je *P*; jer *M* je *X*.
S je *M*.

S daklě jest *P*.

n. pr. Tko je radin, vrědan je časti; jer radnik vèrši svoja dèržanstva.
Imenić je radin.

Imenić je daklě vrědan časti.

b) *M* je *P*.
S je *M*; jer *M* je *X*.

Daklě *S* je *P*.

n. pr. ?

c) *M* je *P*; jer *M* je *X*.
S je *M*; jer *M* je *Y*.

Daklě *S* je *P*.

n. pr. ?

Epiherem značijaše Gèrkom svaki dialektički izum, t. j. izum za prepiranje, umovanje, razumovanje, mudrovanje, nadmudrivanje itd.

§. 177.

Indukcija, navedni izum.

Indukcija, induktivni, navedni izum navodi, izbraja sve česti, ili člane, što zbilja bivstvuju, i osniva se na tom,

da što vrědi o čestih pojedinih, da vrědi i o svih zajedno, t. j. o cělku, o cělom pojavu, pojmu itd.

Oblik, u kom se umuje sa svih čestih na zaključak, zove se **podpuna**, u kom pako samo s někih, zove se **nepodpuna indukcija**.

a) Jestnim načinom:

X, što ima *a*, ima i *m*.	*X*-*a* je *M*.
X, „ „ *b*, „ „ *m*.	*X*-*b* „ *M*.
X, „ „ *c*, „ „ *m*.	*X*-*c* „ *M*.
itd.	itd.
Daklě svaki *X* ima *m*.	Svaki *X* jest *M*.

n. pr. Zasada o binomu vrědi za svaki izložnik, ako je cěli broj.
„ „ „ „ „ „ „ „ „ lomak.
„ „ „ „ „ „ „ „ „ broj imaginaran.
Inakih izložnikah neima.

Daklě: zasada o binomu vrědi za svaki izložnik.

Obseg jednoga *X*-*a* nesmije zasizati u obseg drugoga *X*-*a*.

b) **Niječnim** načinom:

Nijedan *X*-*a* nije *M*.
„ *X*-*b* „ *M*.
„ *X*-*c* „ *M*.
X-*a* pako, što nebi bio ili *X*-*a*, ili *X*-*b*, ili *X*-*c*, neima.

Daklě nijedan *X* nije *M*.

n. pr. Nijedan cěli tâki broj nije najveći.
„ „ lihi „ „ „
Cěli broj pako mora biti ili tâk, ili lih; inakih neima.

Daklě nije nijedan cěli broj najveći.

Primĕr nepodpune indukcije:

Svi se planeti kreću pravcem elipse.
Svi se nuzplaneti kreću pravcem elipse.
Izim ovih neima inakih pomičnih světovah (planetah).

Daklě se svi planeti kreću pravcem elipse.

METELWIN Digital LIBRARY

§. 178.

Izumi věrojatnosti.

Ovako se zovu izumi, u kojih su prědnjaci sudi věrojatni, i to ili svi ili něki; obzirom na věrojatnost, ako su svi věrojatni, zove se pravi, obzirom na sjegurnost nepravi věrojatni izum. — Oblici su im

a) Za pravi věrojatni izum:

Stepen za věrojatnost suda M, ogledom na sude $A, B, C, \ldots$ jest n. pr. μ.	Ako su istiniti sudi $A, B, C, \ldots$ to je izmedju věrojatnih μ puti istinit jedan put sud M.
Daklě je stepen za nevěrojatnost njegovu uz iste uvěte $= 1 - \mu$.	Daklě je neistinit $1 - \mu$ puti

n. pr. Stepen věrojatnosti (t. j. věrojatno je) da ću izmedju skrivenih 60 bělih, a 30 cèrnih zèrnah izvući jednu bělu $= {}^2/_3$.

Da ću daklě izvući jednu cèrnu $= 1 - {}^2/_3 = {}^1/_3$.

b) Za nepravi věrojatni izum:

Ako od věrojatnoga izuma (od 90 zèrnah, i to 20 cèrnih, a 70 bělih da ću izvući, věrojatnost jest za jednu bělu), potražim sěgurnost, da ću izvući jednu bělu, to se on tada zove nepravi.

Oblik mu je za ovaj primĕr:

Sěgurnost $= 1 - {}^7/_9 = {}^2/_9$.

Ova je sěgurnost tim manja, čim je i věrojatnost manja, t. j. čim su i broji razdalji; tako n. pr.

Ako je věrojatnost $= {}^3/_9$, to je

sěgurnost $= 1 - {}^3/_9 = {}^6/_9 = {}^2/_3$.

Čest II.

Metodika, načinoslovje

ili

subjektivna (uporabna) logika.

§. 179.

Metodika, što je.

Metodika uči, kako valja rabiti zakone mišljenja i pravila odatlě dovedena; ona naime sastavlja i kaže način, kako da se póčela mišljenja (pojmi, sudi, izumi) spoje u jednu uporabivu misao. To pako biva obzirom na bivstvo u obće prema onomu, što o bivstvu zamislimo, t. j. po obliku i po sadèržaju něke misli — ili inom rěči: metodika traži, tumači i dokazuje što je izvor, uvět i medja svemu, što spoznajemo.

Metoda znači način, kako se čim postupa, t. j. kako se što ima smatrati, tražiti, činiti itd.; ovdě znači u užem smislu način, ustanovljen někimi pravili, kako valja ono, šta spoznajemo, u svěsti spojiti tako, da razumom stečemo razgled obrazložen i prěgled točan o svem, što spoznasmo, t. j. kako da se svěst o znanju svojem osvěsti.

Po tom, da li su ta pravila slobodna ili sustavna, luči se i taj način ili metoda na sposobinu (manieru) u umětnostih, i na pravu metodu u znanostih.

§. 180.

Pómisli i póměri.

Pomisli valja početi spajati u cělak od onih poměrah, u kojih i u kakovih su medju sobom.

Oti poměri jesu pako dvojaki: vanjski i nutèrnji; zato se mogu i pomisli spajati medju sobom po poměrih (ili odnošajih ili savezih) vanjskih i nutèrnjih.

Na vanjski se način spajaju stvari (pomisli, pojmi itd.) po vanjskih poměrih prostora i vremena, ogledom daklě na to, kako stoje ili slěde stvari jedna uz drugu ili iza druge; to čini način topični (geografični) i časoslovni (kronologični).

Na nutèrnji se način spajaju stvari po nutèrnjih poměrih, ogledom daklě na to, kakove su u medjusobnom odnošaju ili suvislosti po bitju ili bivstvu (tvari, latka), po svojstvih (accidens), po uzroku i učinku, po uvětu i uvěćenom, po svèrsi i sredstvu itd.: to čini način logični (metoda logična).

§. 181.

Nutèrnji poměr i razum.

Vanjski poměr prostora i vremena nemože po svojoj naravi sizati u nutèrnje spoznavanje; jer ako i jest on pèrvi, o što mora zapeti sětilo naše, ali se njim nebi mnogo pomagala spoznavanja, da razum netraži svigdě i svakada razloga poslědici; a u umnom životu ljudskom više pomagaju, pače jedino mu mogu zadovoljeti poměri nutèrnji; jer je razumu glavna težnja, sve ono, što je razliko, svesti na jedno (u jednost, u jedan cělak), daklě podrediti posebno obćemu, slučaj ili primèr pravilu, izvedèno načelu, te tako tim ih načinom ponimati (ponjati, razuměvati).

§. 182.

Znanost, sustav.

Razumak (sva jezgra, obći pojam) jednovitih spoznavanjah, spojenih u suvisni cělak, zovemo sustav; pa ako su ota spoznavanja sustava istinita, zove se znanost, a prisvajanje znanosti nauka.

Po měri i točnosti ote istine u znanostih, da li im je naime istinitost neoboriva ili kakva inaka, zovu se i znanosti postavne (pozitivne), dogmatične, exaktne, induktivne, filozofijske, (ili spekulativne) itd. — Kakove su gimnazijske?

Znanost pako sama sobom jest

a) objektivna (glede prědmeta, prědmetna), koja sustavno tumači jednovèrstna spoznavanja iz načelah, neposredno očitih, t. j. za nas istinitih;

b) subjektivna (glede nâs), kada se razvijaju i posvajaju takova spoznavanja u duhu čijem (mojem, tvojem, našem itd.).

§. 183.

Metoda u znanosti dvojaka.

Glede toga, kako se sadèržaj znanosti logično razvija, metoda (ili način) je dvojaka: analitična i sintetična.

a) Analitični način začimlje od posebnosti, što ju znamo jur izkustvom, te odatlè razvija redom uzstupajući sve do obćenitosti, t. j. podje od posebnoga do obćega, i to sravnjivanjem i odlučivanjem; n. pr. krèpost jest sklad izmedju čina i ćudoredja, ako se taj sklad osniva na štovanju ćudoredja.

Analitični način pruža prĕgled, kojim se nuždno moramo osvědočiti ob obćem, jer tumači što je u posebnom obćega.

b) Sintetični način začimlje od obćenitosti, što ju znamo jur izkustvom, te odatlè dovodi redom nizstupajući sve do posebnosti, t. j. podje od obćega do posebnoga, dovodi daklè iz načela ono što je posebno; n. pr. uzduh je židčina, što ju dišemo, što je njom zaoděvena sva naša zemlja, što je pružna i težna, i što nam služi raznoliko, kano zrak za zrènje (gledanje) itd.

Sintetični način pruža razgled, kojim se nuždno moramo osvědočiti o posebnom, jer tumači što je u obćem posebnoga. Za to je bolji za postupnu nauku, dočim je onaj bolji za utvèrdjivanje spoznanih naukah, t. j. za cělu znanost.

Oba načina zajedno čine istom znanost živu i posvojenu. Strogo jednim načinom, bilo analitičnim bilo sintetičnim, učiti ma koju znanost vèrlo je težko, nego se u dobru naučanju obično rabe podjedno, i to neznaške *).

Ovdè je pomenuti, da ima jošt i način genetični, štono je svakako prema ovima dvama kano podredjen; tako ima jošte i heuristični, induktivni itd., o kojih niže.

---

*) Kakov je ovo način u ovom priměru:
Prozodika uči sastavljati stihe;
Stih se osniva na metru;
Metrum na stopah;
Stopa na ritmu;

§. 184.

Sustavnost.

Oblik svakoj znanosti jest sustav, t. j. način, kojim su pojedine razlikosti u znanosti razredjene, i tim spojene u jedan ustrojni cělak.

Ustrojni je cělak u tom, da je svakomu pojedinomu članu uvět u inom članu; ali sve člane da spaja jedno jedino načelo, iz kojega su oti uvěti izvedeni.

Načelo je svakoj znanosti osnovna misao, kano ti duh i cělku i svakomu pojedinomu članu.

Obzirom na prědmet znanosti, ili samo na čest prědmeta iz něke znanosti, ako je prědmet glede na tvar, na oblik, na člane pojedine, na načelo sustavno i na cělak u svojoj bitnosti umu kano predočen, zove se svota svih ovih svojstavah někoga sustava sustavnost.

Načinoslovje, kano nauka ili znanost ob općem obliku svake znanosti, ima daklě ustanoviti pravila, kako se gradi znanstven sustav, zato se i zove sustavoslovje (sistematika) ili osnovoslovje (arhitektonika).

§. 185.

Pravila sustavu.

Tko kani osnivati znanstven sustav, mora prije svega imati pred očima cěloviti razgled o sadèržaju, ob obsegu i ob istini svih onih spoznajah, što ih iz něke znanosti ili nauke kani spajati u sustavan cělak. Oblik će mu odrediti posebna i točno odredjena svèrha.

Ritmus na arsi i tezi, ili na naglasu i beznaglasu;

Arsa i teza na quantitetu; naglas na izgovoru;

Quantitet na mori; izgovor na jačini glasa, na visini glasa i na intenzivnom ili extenzivnom vremenu;

Mora na positione i natura; jačina na sili, višina na razlici glasa, vrěme na měrilu.

Sagradite sprotnim načinom ovo pravilo.

To se pako postigava:

a) logičnom oznakom, definicijom, o kojoj stoji razgovětan razgled o sadèržaju svakoga člana pojedince;

b) logičnom razredbom, klasifikacijom, o kojoj stoji cělovit prěgled ob obsegu svih članovah, daklě i cělovit razgled nad sav obseg svih spoznajah, a tim i svakoga člana pojedince;

c) logičnim dokazom, argumentacijom, o kojoj stoji osvědočan razgled ob istini, štono je u svem savezu izmedju pojedinih spoznajah glede sadèržaja im i obsega.

Bez logične oznake neima daklě logične razredbe, a bez obijuh neima daklě logična dokaza, a bez ovoga trojega neima znanja sustavna.

Inako, ali ne vele razliko luči se subjektivna logika na nauku o spoznajah (organika), na uměću ob obretavanju (heuristika), i na uměću o predavanju (učenju, metodika); nu o tom niže.

§. 186.

Česti sustavu.

Proizvod ove troje umovne radnje, t. j. označivanja, razredjivanja i dokazivanja jest upravo sustav u užem smislu; daklě su i česti svakomu sustavu: oznaka, razredba i dokaz.

I. Oznaka.

§. 187.

Pojam ob oznaci.

Označiti (definovati), t. j. logično tumačiti pojam (pomisao, prědmet, rěč itd.) znači razviti mu cělovito sadèržaj pojma; to pako biva, ako se izbroje svi bitni mu biljezi.

Biljezi se nemogu prije označiti, nego li ih spoznamo, jer spoznani biljezi jur su i označeni, makar samo u duhu. — Ovdě se ima razuměvati samo oznaka izgovorena ili napisana itd.; jer u koga neima pojma o někom pojmu, tu nemože biti ni govora o ponjanju; na tom se osniva neznanje i slabo znanje.

§. 188.

Biljezi.

Biljezi su razne česti ili sastavine na pojmu. — Oti su biljezi bitni ili slučajni, kano što ih pominjasmo kod pojma.

Bitni su biljezi:

a) Biljeg roda (genus proximum), kojim se pojmu odredi svoje město u rodu ili u redu medju ostalimi, u koje se broji; n. pr. pisati je glagol.

b) Biljeg vèrsti (differentia specifica), kojim se pojam razlikuje od svih inih suvèrstih svoga roda ili reda; n. pr. pisati je glagol V. reda.

Označiti pojam znači daklě naznačiti mu najbliži viši pojam roda i jedan biljeg vèrsti (definitio fit per genus proximum et differentiam specificam).

Pojam, što se ima označiti, zove se pojam označbeni (definitum); pojam roda ili vèrsti zove se označevni (definiens); n. pr. čověk je bivstvo omedjašeno umno — u ovoj je oznaci bivstvo umno pojam roda, kojim se pojmom čověk razlikuje od svih ostalih bezumnih bivstavah (t. j. od životinjah); omedjašeno je pojam vèrsti, kojim se čověk razlikuje od svakoga ostaloga umnoga bivstva (t. j. od Boga itd.).

Odavlě slědi, što je označljivo, što li nije; jednoviti pojam, daklě i neizměrnost nemogu se označiti, jer im neima pojma o višem rodu; označiv bo n. pr. neizměrnost jest neomedjašljiva neomedjašenost — počinio si protuslovnu opreku (contradictio in adjecto).

§. 189.

Glavno pravilo oznaci.

Iz rečenoga slědi za oznaku ovo glavno pravilo:

Označio si točno, ako si naveo najbliži viši pojam (biljeg), što mu je označbeni pojam podredjen, te dodao onaj biljeg (pojam), kojim se točno razlikuje od sporedjenih mu i podredjenih pojmovah; n. pr. stol je posoblje, na kojem se obavljaju razni poslovi domaći, zanatlijski, obèrtnički itd.

Posebna pravila oznaci.

§. 190.

Pravilo 1. Shodnost.

Iz ovoga glavnoga pravila slěde ova posebna:

Oznaka mora biti shodna (d. sit adaequata), t. j. sadèržaj pojma budi cělovit, to biva:

a) izbrojiv samo bitne biljege;

b) ako je oznaka istovětna, t. j. ako se pojmi označbeni označevnimi mogu zaměniti, što bude, ako su istoga obsega.

Sud daklě, kojim je oznaka izrečena, mora se směti izměniti i izvratiti; gdě se nemože ili jedno ili drugo, oznaka nevalja, jer je ili preširoka ili preuzka.

§. 191.

Oznaka preširoka, preuzka.

Oznaka je preširoka (latior suo definito), ako si naveo pojam ili biljeg iz višega, ali ne najbližega, daklě previsokoga roda, i tim prevelika obsega, a premalena sadèržaja.

Izměniv pojme razpoznaš pogrešku; tako je n. pr. oznaka: životinje su bivstva ustrojna, koja se miču — a: bivstva ustrojna, koja se miču, jesu životinje — preširoka, jer se i biljke miču. — Četverina je četvèrkut, u kojem su svi kuti pravi — a: četvèrkut, u kojem su sami pravi kuti, jest četverina — očevidno nevalja, jer su takvi kuti i u pačetverini.

Oznaka je preuzka (angustior suo definito), ako si naveo biljeg ili pojam iz niže, ali ne najbliže, daklě prenizke vèrsti, i tim premalena obsega, a sadèržaja prevelika.

Izvrativ pojme razpoznaš pogrešku; tako je n. pr. oznaka: pačetverina je četvèrkut jednakih kutovah — a: što nije četvèrkut jednakih kutovah, nije pačetverina — preuzka, što očevidno nevalja, jer su takovi kuti i u četverini. — Životinje su ustrojna bivstva, koja se miču svojevoljno s jednoga města na drugo — po ovoj oznaci živobilja (zoophitae, koji se nemogu micati svojevoljno s jednoga města na drugo, n. pr. koralji živi) nebi bile životinje.

MeteLwinDigitalLibrary

§. 192.

Pravilo 2. Nepovratnost.

Oznaka se nesmije vratiti u oznaci (ne fiat in orbem), t. j. pojma označbenoga nesmije biti u označevnom, što biva:

a) neposredno, kada se opetuje ista rěč; n. pr. zakon je zakon ili propis;

b) posredno, ako je označbeni pojam u pobočnoj oznaci ili u tumačenju; n. pr. zakon je volja viša; viši je, tko sebi i inim zakone daje;

c) očito, kad je isti pojam označebni i označevni; n. pr. zakon jest naredba, stvorena zakonom ili zakonito;

d) skriveno, ako je označbeni pojam izražen takovim označevnim pojmom, koj je onomu suznačan (sinonim); n. pr. krasno jest, što je lěpo, ali tako da je lěpše od najlěpšega što jest.

§. 193.

Pravilo 3. Nenijek.

Oznaka nesmije biti niječna (ne sit negans), jer pukim nijekanjem veli se što stvar nije, a neveli se, što jest ili čim jest, te se tim nesteče nikakov razgled; n. pr. munjina nije niti světlost, niti toplina, niti magnetizam.

Nijekanje pako valja za niječne pojme, kojim je nijek upravo bitnost, buduć ovo upravo nestašica stvarnosti (realitatis); n. pr. zima (kano nevrućina prema vrućina), tmina (nesvětlina prema světlina), uboštvo (nebogatsvo prema bogatstvo), neznanje prema znanje, negodovanje prema onomu što godi, nemar prema mar itd.

Tako isto nevalja ni oznaka razstavna (d. per disjuncta), kojano ili česti navadja ili u razrede zadje; n. pr. izreka je govor, kojim se o čem ili što jêsti ili niječe.

§. 194.

Pravilo 4. Razgovjetnost, jednovitost, kratkost.

Oznaka budi razgovětna, jednovita, kratka, ali ne budi dvoumna; u njoj daklě nesmije biti niti slike, niti izrazah sastavljenih, niti suvišnih, niti mnogoznačnih.

Novije dobe grěši se ovimi mahnami mnogo na ime prave znanosti; fraze i slike kriju povèršno znanje i nestašne, pače prazne misli, te se tim ili rode mnogi krivi pojmi u čitatelja i slušatelja, ili se pravim i dobrim mislim daje kriv pravac.

§. 195.

Oznaka stvarna, tumačenje.

Svaka istinita logična oznaka mora jur svojim bivstvom biti i stvarna (d. realis); jer izbrojiv bitne biljege pojma ili stvari, raztumačio si ju i označio točno.

Oznaka se razlikuje od tumačenja tim, što, ako se tumači pojam ili po rěči glede slovnice, ili ako ga prevedeš u ini jezik, ili ako mu izvodiš znamen iz osnova ili iz korena, ili itd. pojam tim nijednim načinom jošte nije označen, jer iz tumačenja neima razgleda, nego upravo samo iz oznake; ali se tumačenjem pripravlja oznaka pojma ili tudje, neznane rěči; n. pr. filozofija je znanost o mudrosti — pa se tada protumači, što je mudrost.

§. 196.

Vèrsti tumačenju.

Prema svèrsi ima više vèrstih tumačenja:

a) tumačenje rěči po sadèržaju, t. j. oznaka;
b) tumačenje po dovodu ili filologično; n. pr. lukav od lûk (arcus), daklě uvijen, neravan, po trópu nepošten, neiskren;
c) tumačenje inom rěči isonimom, nominalno; n. pr. astal je stol po Bačkoj, Banatu itd.; klobuk, kriljak, šešir itd.;
d) tumačenje glagolom, verbalno; t. j. izrekom čitavom, u kojoj su samo vanjski biljezi; n. pr. voda je židčina bez lica i bez okusa tečna; t. j. koja je bez lica itd.
e) tumačenje po postanku, genetično; n. pr. poteza ili cèrta jest znak, ostao ili ostavljen na čem potezanjem ili cèrtanjem, t. j. rijenjem;
f) tumačenje po vidu ili po licu; n. pr. okrug je poteza skrivljena tako, da su joj sve pojedine cèrtice jednako daleko od něke točke, štono je središte prema svakomu dělu ili česti okruga;

MeteLink Digital Library

g) tumačenje suznačno, sinonimom, kada se kaže razlika, što je izmedju rěčih razlikoga znamenovanja; n. pr. cesta je put zidan od kamena; put (drum) je obća znamen za pravac, kojim su spojena dva razdaleka města, za provoz i prolaz na kolih; kološěk je put u šumi, kojim se mogu izvoziti dèrva; staza put za pěšaka; pèrtina pèrva staza po sněgu; trag o životinji, kud je prolazila itd.;

h) tumačenje prěvodom; n. pr. u rěčniku: κεφαλή, caput, glava, golovà, głowa, hlava, der Kopf, la testa, la tête itd.; ili tumačenje prěvodom klasîka itd. U podpunoj analizi moralo bi biti ovoga svega.

Ovamo se broje jošte i: opis, ako se navode ne samo bitni, nego i slučajni biljezi; oris, ako se osim pomenutih navode pobliže oznake města, vremena itd., ali samo u glavnih cèrtah; tumač (glossarium), ako se navode prema posebnoj svèrsi znatniji pojavi iz něke struke znanstvene; tumačilo (explicatio) zakona, pravila itd., što mu je pobliža oznaka; razprava (dissertatio) oveći spis itd.

§. 197

Kako se místi nižu u oznaku.

Misli se nižu u oznaku na dva načina, daklě je i oznaka dvojaka:

a) Analitična, ako se razvija bivstvo kojoj stvari onimi biljezi, što su joj u pojmu.

U oznaci se analitičnoj predmněva, da je pojam o stvari gotov, te ju je samo razstaviti na sastavine; n. pr. okrug je poteza, što se vraća sama u sebe tako, da su joj sve česti ili sve sastavine jednako daleko od něke nepomične točke. — Pomèrka je měseca, kada sěna zemljina sakrije měsec suncu.

b) Sintetična ili genetična, kada se razvija, kako je stvar postala iz nuždnih svojih sastavinah.

U oznaci se sintetičnoj začimlje stvar od postanka, te postupno joj dolažuć sastavine složiš pojam; n. pr. okrug postane, ako okolo nepomične něke točke krećeš potezu nepružívu, dok se sastane dočetak s početkom. — Měsec pomèrča, kada dodje zemlja medju měsec i sunce tako, da sěna zemljina shvati měsec.

Ova je sintetična, ili pravije genetična oznaka poslědica analitičnoj; genetična se hoće za znanosti nazorne (intuitivne), analitična za razgovorne (discursivne).

§. 198.

Oznaka razložita.

Oznaka je razložita (temeljita, osnovana), ako se postupnom analizom raztumači ono, što se raztumačiti htĕde.

Ovim se načinom steče čitav nîz oznâkah, dok se dodje do pojmovah, što ih ili netreba, ili se nemogu dalje tumačiti, te se s toga zovu osnovni (temeljni); takovi su n. pr. u geometriji pojam prostora, u prirodoslovnom mudroslovju razpružljivost i stišljivost, u logici bivstvo, ništa itd.

Ove se oznake mogu nizati sintetično, počev od osnovnih pojmovah, dok se nadodje do najnižih u sustavu, a to se onda zove tumačenje obširno; n. pr. kliti je glagol, prema redovom I. reda, a 6. razreda i to od onih, što im osnov svèršuje na samoglas *i*, itd.

Obĕ oznake zajedno, analitična i sintetična čine podpuni način tumačenja, te je istom ono znanje temeljito, što je na oba načina stečeno.

§. 199.

Priprava oznaci.

Oznaka bud koje stvari pripravlja se, osobito u izkustvenih znanostih:

a) Opisivanjem (descriptio), kada se izbroje cĕlovito svi biljezi bitni i slučajni, vanjski i nutèrnji o prĕdmetu, koliko treba, da se postiže zor jasan, te se uzmože njim slika prĕdmeta razlučiti od svake ine.

b) Razglabanjem (explanatio), kada razjasniš prĕdmete, osobito neosĕtne, razlučiv biljege bitne od nebitnih, razbiruć ih redom.

c) Razmĕštanjem (locatio), kada pojmu nadješ město u redu i u razredu ili u vèrsti izmedju onih spoznajah, ka kojim patri; n. pr. razmniva je posrednik izmedju razuma i sĕtila, zato nas često i vara, ako je sĕtilo preteglo nad razumom. — Okrug je slika matematička (a nije slovnička).

METELWIN Digital LIBRARY

II. Razredba.

§. 200.

Pojam o razredbi.

Kano što je sadèržaj pojma osnovom mu oznaci, tako je obseg pojma osnovom mu razredbi; ili: u kakovu je poměru sadèržaj pojma prema oznaci, u takovu je poměru obseg pojma prema razredbi, t. j. oznaci pojma hoće se sadèržaj, a razredbi obseg: oznaka kaže jedrinu (intensitas), a razredba količinu (extensitas).

Logična razredba jest naime cělovito razvijanje bitnoga obsega pojmovoga, te pojam logično razrediti znači: ustanoviti pomisli, što su u pojmu glede svoje zajednice i glede odnošaja ili saveza, što su izmedju pomislih i pojma joj ili značenja.

§. 201.

Razredba prema tvari i prema obliku.

Logična razredba smatra razredbeni pojam kano něki rod, pa raztvara ovaj rod na rede, razrede, vèrsti, struke itd.

Jer je u vèrsti jur pojam o rodu (ali nije obratno), daklě i u svih mu biljezih; osim toga, jer je u vèrstih takodjer razlika, kojom se medju sobom luče: zato su vèrsti prema rodu medju sobom jednake, t. j. pojmi sporedjeni; a prema rodu sve vèrsti zajedno, ili svaka vèrst posebice jest rodu podredjena, daklě sve skupa pojmi podredjeni.

Po obliku je logična razredba sud razstavan, ako to i nije očito glede oblika jezikovoga, govora itd.

§. 202.

Česti logičnoj razredbi.

Svakoj logičnoj razredbi hoće se ovo troje:

a) Razredbeni pojam (dividendum) ili razredni cělak (totum divisum).

b) Razredbi, ili razredbeni razlog (principium, fundamentum divisionis), t. j. onaj biljeg pojma ili ono gledište (smatralište), radi kojega se traže razlike, i glede kojega se razredba čini ili činiti mora; ovaj razlog mora biti točno naznačen.

c) Razredbe, ili razredbeni članі (membra dividentia), t. j. svaka ona pojedinost (pojedini pojam), koja s razloga razredbe ili radi svoje suvislosti jest čest ili děl razredbenoga pojma ili cělka.

Ako se n. pr. cěvi u ljudskom tělu razrede po kèrvi, po mezdri i po iztoku, to su: cěvi razredbeni pojam; razlika latka, što se njimi toči, razredbeni razlog; kèrv, mezdra, iztok razredbeni članci. — Glagol hèrvatski može se smatrati glede čina, glede trajanja čina, glede reda i razreda, glede dovoda, glede naglasa, porabe u skladbi itd. — Što je tu razredbeni pojam, što li razlog, što li su članі?

§. 203.

Dvočlanstvo, tročlanstvo.

Ako su u razredbi dva člana, to se razredba zove dvočlanita (dichotomia); ako su tri, tročlanita (trichotomia); ako su četiri, četvorčlanita (tetrachotomia) i tako redom petočlanita (pentachotomia) itd.; ako ih je više ili mnogo, mnogočlanita (polytomia); n. pr. čověka kano čověka valja smatrati razredbom tročlanitom: glede těla (neživa, anatomia — živa, physiologia), glede duha (pneumatologia), i glede duše (psychologia). Čověka kano člana naroda, kano dèržavljana itd., valja smatrati s jošte više smatrališah.

Razredba mora biti dvočlanita, ako su razredbeni članі protuslovni, a tročlanita može biti, ako su sprotni; razlog je tomu u razlikoj čimbenosti ili u poměrih, u smatrališih itd.

§. 204.

Razredjivanje.

Svaki je pojam něka količina, te se može radi toga smatrati s razlikih smatrališah, zato se može i na više načinah raz-

redjivati, uzev na um to, da razredbi može biti razloga svakojakoga; tu je povod nuzrazredbam (codivisio); n. pr. čověka možeš smatrati, osim spomenutih jur smatralištah, po plemenu, po spolu, po staležu, po obrazovanosti, po značaju itd.

§. 205.

Potanje razredjivanje.

Razuměva se samo sobom, da se svaki pojedini član razredbe može smatrati opet kano cělak sam sobom, te opet smatrati prema smatralištu novu, nuždno potrebnu itd.; odatlě postadoše podrazredbe (subdivisio, subclassificatio). — Prema ovakoj podrazredbi viša je razredba nadrazredbom (superdivisio); tu je razlog, zašto je něka razredba prema višoj podrazredbom, a prema nižoj nadrazredbom; n. pr.

Svi su stvori ili umni, ili samo prirodni.
Prirodni su svi ili ustrojni ili bezustrojni.
Bezustrojni su tvèrdi ili mehki.
Mehki su ili podatni ili židki.
Židki su ili tekući ili plinoviti.
Plinoviti su ili teži ili laglji od uzduha.
Lahki ili miriše ili smèrde.
Mirišeći miriše ili slabo ili jako.
Jaki su ili zdravi ili nezdravi.
Zdravi su ovi: itd.

§. 206.

Glavna razredba.

Razredba, iz koje polaze sve ostale, zove se glavna (d. funtamentalis seu primaria).

Ako se ovakova glavna razredba razvede cělovito na sve nuzrazredbe i na sve podrazredbe, to je onda sve zajedno razredba sustavna, osnovani cělak, osnova cělka, prema kojemu su pojedini člani u istom poměru, u kakvom su i člani prema ustrojstvu.

Takova cělovita razredba čini znanstveni sustav, kano što je n. pr. u biljoslovju Linnéov, Jussieuov.

§. 207.

Glavna pravila razredbi.

Razredjivati valja ovako:

O razredbenom cělku valja najprije razviti pojam i to cělovitom oznakom; onda se odredi razlog razredbi, kojno se svakako mora osnivati na bitnoj někoj svèrsi cělkovoj: počmi od roda, predji na vèrsti itd. do svèršetka.

Svèršio si pako, ako neima više nijedne vèrsti (reda, razreda, podrazreda), što bi se moglo uvèrstiti u koj pojam vèrsti.

Ima li jošte koj pojam, ali da se nemože uvèrstiti u nijedan rod, niti u ikoju vèrst ili red itd., to mu ustupi posebno město prema onomu: nulla regula sine exceptione; ali prije nego li bi to učinio, prispodobi ga s rodom, s vèrsti itd. najbližega logičnoga smatrališta, a to je svakako smatralište pověsti pojmove; pa ako nije ina, te ni tu pomoći, onda ga istom stavi kano izam (iznimka, exceptio), nu svakako onamo, gdě mu je najbliži rod, ili vèrst, ili red, ili razred itd.

§. 208.

Posebna pravila razredbi.

Iz rečenoga slěde ova posebna pravila:

1. Razredba budi shodna (adaequata), t. j. svi člani razredbe zajedno moraju biti, kano svota, jednaka cělku, zato niti koj član više, niti manje.

Nije li razredba učinjena po ovom pravilu, to je ili preširoka, ili preuzka (latior, angustior suo diviso), t. j. nije prema obsegu; n. pr. preširoko si razredio stvari, razrediv ih na prědmete, plohe, poteze, piknje; a preuzko razrediv n. pr. otrove na rudne i na biljne.

2. Razredbi mora biti razlog ili temelj (d. ne careat fundamento); taj razlog mora biti zbiljna i bitna svèrha razredbenomu pojmu, a toga razloga valja se dèržati u svoj razredbi.

Gdě toga nije, tu se čini razredba sa smatrališta neprava, slučajna il inako različna, daklě bezrazložna; takvoj razredbi ne-

MeteLwnDigitalLibrary

može biti svèrhom istina, nego se to, i tako čini radi posebne kakve naměre, obsěne, spletke itd.; rabi se daklě znanost nedostojno, a to je izvan zadaće i dělokruga mudroslovnoga, i u obće znanstvenoga.

3. Razredbeni člani moraju se medjusobno, kano sprotnosti, izključiti (formae sint repugnantes, membra opposita), t. j. neka bude bez priměse drugotne, jer inako neima razstavnosti.

Proti ovomu si pogrěšio, nedèržav se jednoga jedinoga razredbenoga razloga; n. pr. tko bi ljudske čine lučio na dobre i na koristne, zaboraviv, da su čini dobri i koristni logično dosta blizu, kano pojmi skladni i nesprotni.

4. Razredba mora biti postupna (d. fiat in membra proxima), t. j. moraš prelaziti od razredbenoga pojma, kano cělka, na neposredno najbliže člane, s ovih opet na najbliže itd. — ne mimoišav nijednoga roda, ni vèrsti, ni itd.

Gdě toga nije, preskočio si razredbu (saltus in dividendo); n. pr. kada bi lučio stvorove prirode na životinje, biljke i rude, dočim se prirodni stvori najprije luče na ustrojne i bezustrojne, pèrvi opet na životinje i biljke, a ovi na rude i tekućine, tekućine opet na žitke i plinovite. — Tako je isto skok u razredbi, razlikujuć kute, da su pravi, tupi i šiljasti, što dakako prema položaju u četiristih (quadrans) okrugovih nije istina.

5. Razredba nesmije biti sitničarska (ne fiat nimia), t. j. razredbi valja naznačiti medje.

Sitničarstvu ćeš se ugnuti, imajuć na umu svèrhu razredbe, t. j. jasan prěgled sustava, jer te razredba sitničarska više smête, nego li nauči, više istinu potamni, nego li ju razjasni; prema onomu: Idem enim vitii habet nimia (divisio), quod nulla divisio. Simile confuse est, quidquid usque in pulverem sectum est. Sen. — A naši vele: od presitnoga sit kano gladan.

§. 209.

Ine vèrsti razredjivanja.

Od logičke razredbe razlikuje se:

a) Razdělba, dioba (partitio), t. j. kada se cělku sastavine izbroje, cělak na česti poděli ili razloži. Ovu diobu valja razlikovati od matematičke.

Dioba je blizu oznaci, te se često město nje meće, osobito ako je prědmet iz izkustva; n. pr. stabar je od korena, stabla, granja, lišća, kore, lika itd.

b) Razluka (distinctio), kada se rěč kano cělak razlikuje od ine rěči po obsegu jezika ili po raznom značenju; n. pr. knez kano vladar, dostojanstvenik, ime, tropus o zecu (od uzklika mu: knez! knez! kada poplašen uběgne), gljiva, seoski knez itd.; zakon (lex, religio, eucharistia), brak, običaj itd. — Ovo su dakako homonimne rěči.

Razluka se tiče obsega, razdělba sadèržaja; razgodba (dispositio) pako tiče se čitavoga prědmeta (u razpravi), a izbrojba (enumeratio) svih sporedjenih čestih. Razluka i razdělba zajedno jest razredba (classificatio).

III. Dokaz.

§. 210.

Pojam o dokazu.

Kao što oznakom spoznamo sadèržaj pojma razgovětno, t. j. stečemo razumljivost; kao što razredbom spoznamo obseg pojma přegledno, t. j. stečemo razgled savèršen o pojmih, spojenih u znanstven sustav: tako istom dokazom stečemo osvědočenost dovoljnu, da su nam spoznaje někoga sustava osnovane na istini; to pako biva tim, jer nam dokaz kaže, da je istini kano posebnosti razlog u obćenitosti.

Prije dokaza valja znati, šta znači pojam, a onda kolik je: pèrvo je oznaka ili sadèržaj pojma, drugo je razredba ili obseg pojma, a na ovom obojem osniva se dokaz ob istini pojma.

Dokaz (argumentatio, demonstratio, probatio) jest istina suda, štono je dovedena iz inih sudah, o kojih znamo, da su istiniti.

Dokazati daklě znači, istinu něke izreke obrazložiti ili podkrěpiti razlogom ili razlozî.

§. 211.

Dokaz, kakov je.

Koliko se istinitost někoga suda može dokazati podpunoma ili samo od česti, tolik i takov je sam dokaz, t. j. cělovit ili necělovit.

MeteLwinDigitalLibrary

Dokaz treba ondě i onda, gdě i kada pouzdanost u něki sud nije podpuna, t. j. gdě istina suda nije tako očita, kao što n. pr. u izreci: dva puta dva su četir.

Někih sudah netreba svakomu dokazivati; jer a) il ih razumije odmah i tada netreba dokaza, ili b) se neprotivi našemu sudu, věrujuć slěpo (jurare in verba magistri): oboje je ovo veliko zlo po ljudsko družtvo; ili c) nerazumije, niti bi razumio ikakvoga dokaza. — Ovo se troje osniva ponajviše na nejasnu, pače na nikakvu pojmu o stvari, o kojoj se zametnuo govor.

Pouzdanost, kojom sudimo, raste na dva načina: ili tim, da je istinita, a to je izvěstnost — ili tim, za što (čim) je istinita, a to je obrazloženost.

Izvěstnost dovodi sud iz istinitih inih sudah, ili iz nemožne sprotnosti; obrazloženost pako iz takovih istinitih sudah, prema kojim je ona kano poslědica prema razlogu.

§. 212.

Oblik dokazu.

Oblik daklě dokazu nemože biti ini nego li upravo izum; s toga može biti i dokaz tolikovèrstan, koliko je i izum; pravila daklě ob izumu valjaju i za dokaz.

Prema ovomu može se takodjer reći, da je dokaz uporavljen oblik izuma, kojim se obrazlaže sud něki.

Kao što je svèrha izumu logična doslědnost, tako je svèrha dokazu istina.

§. 213.

Česti dokaza.

Ima li se pouzdanost u sud podkrěpiti inimi sudi, koji su sami sobom istiniti ili za istinite priznani, to mora sudeći sám smatrati dokazbene razloge (prědnjake) istinitimi, i znavati načine, na kojih se dokazbena izreka (zaključak) osniva; u tom bo stoji dokazbena sila.

Dokazu se daklě hoće

a) dokazbeni sud (thesis);

b) dokazbeni razlozi (argumenta), iz kojih se izvodi istina dokazbenoga suda, a to se postigne

c) dokazbenom silom (vis, nervus probandi), t. j. onaj nuždni logični savez, što je izmedju dokazbene izreke kano zaključka i izmedju dokazbenih razlogah kano prědnjaka, tako da ako su ovi istiniti, mora biti i zaključak istinit.

Dokazbena izreka i dokazbeni razlozi čine tvar dokaza.

§. 214.

Dokaz glede istine.

Istina dokazbenih razlogah, na kojih se osniva valjalost dokaza, jest

a) ili neposredna, ako su oti razlozi aksiomi ili postulati t. j. takove izreke, kojim je istina očita sama sobom, i kojeno su istine u svakoj znanosti načela, na kojih se osniva znanost, i iz kojih se izvadja sve ostalo, što je u znanosti kano sadèržaj ili obseg joj;

b) ili posredna, ako treba dokazbenomu razlogu opet kojega dokaza; u tom slučaju valja osnivati dokaz na dokazu, ma se to moralo opetovati, dok dodjemo do neposrednoga dokaza.

Neposredni dokaz zove se takodjer očevidan (očivěst, evidens), spoznaja mu je od najveće sile; najobičniji su mu primĕri iz izkustva: 1 i 1 su 2; ako se porežeš, boli; gladan bi jeo, itd.

§. 215.

Načini za dokazivanje.

Dokazivat se može načinom napredujućim ili natragujućim kano i u sastavljenih izumih; jer je dokaz uporabljen izum; s toga valjaju i sva pravila ob izumih.

a) Način je napredujući ili sintetični, kada se začimlje očito istinitim načelom, te se od ovoga izvode posredne

istine po nuždnom savezu (progressus a principiis ad principiata): ovaj način gradi daklě pojave kano poslědice na obćem razlogu, tražeć posebni razlog u obćem pojavu.

b) Način je natragujući ili analitični, kada se, tražeć načela za dokazbene razloge, uzpodje od logično obrazloženoga k višemu dokazbenomu (regressus a principiatis ad principia), dok se dopre do očitoga: ovaj način začimlje daklě onim, što se ima dokazati, te razglobiv to, uzhodi se do najvišega dokazbenoga, tražeć obći razlog u posebnom pojavu.

c) Način je měšoviti, kada je dokaz i analitičan i sintetičan, t. j. natragujuć do někoga suda, što ga poslě napredujućim načinom dokaže.

Napredujućemu je načinu města ondě, gdě se uspěh nesmije javiti prije dokazbenih razlogah; n. pr. uspěh nepovoljan; natragujućemu pako město je ondě, kada se zna za dokazbeni sud, kojemu je o prědnjacih lasnje suditi, nego li o njem.

§. 216.

Vèrsti dokaza.

Po obliku razlikujemo dokaze upravne od neupravnih.

a) Upravni je dokaz (direktan, ostenzivan, apodiktičan), kada se dovodi istina dokazbenomu sudu upravo iz istine dokazbenih razlogah.

b) Neupravni je dokaz (apogogičan, indirektan), kada se dovodi istina iz neistine protuslovne sprotnosti; n. pr. da čověk nije slobodan, nebi bilo ni zakona o ćudoredju; ali ovaj zakon ima, daklě je čověk slobodan.

Neuklonivo istinit (apodiktičan) je onaj dokaz, kojemu je istina na oba načina dokazana, t. j. onda mora svaki zdrav um priznati: tako ne samo da jest, nego i mora biti.

§. 217.

Dokaz neupravni.

Neupravni dokaz začimlje protuslovnom sprotnostju dokazbenoga suda, dovodi odatlě nesklapne ili zdravomu umu oprečne izume (deductio in absurdum), te izvodi iz njihove neistine modo tollente neistinu protuslovne sprotnosti, a tim po zakonih sprotnosti izvodi doslědno istinu dokazbenoga suda.

Neupravni dokaz osniva se daklě na zakonu izključenoga trećega spojenoga s načelom sprotnosti, te mu je s toga najobičniji oblik dilemma.

Poraba mu je velika, osobito u geometriji Euklidovoj, n. pr. u istovětnih trokutih: da je krak AB dulji (ili kraći) nego li isti krak A' B' u drugom trokutu, to bi bio i kut uz njega veći (ili manji) itd.

§. 218.

Vrědnost neupravnoga dokaza.

Neupravni je dokaz od osobite vrědnosti, jer se njim spòznaje u svakoj znanosti najlasnije razvijaju i izpravljaju.

Njim se ponajviše dokazivaju načela, štono se, upravo jer su načela, inako tumačiti, niti razvijati, niti neposredno dokazati nemogu; n. pr. tvar se sva i svaka osniva na sili privlačnoj i odbojnoj — ovo se neupravno dokaže ovako:

Radi ravnotežja, očita u svoj prirodi, mora to tako i biti; jer da nije, odbojna bi sila odbijala sve čestice svakoj tvari, daklě i sve tvari u bezkrajnost, razbiv ih na prašinu plinovitu; privlačna bi sila pako privlačila sve čestice tvari, daklě i sve tvari ili svu tvar u jednu piknju, i to matematično sitnu. O tvari, kano o tvari vidljivoj i inače oséćanoj, nebi moglo biti ni govora, niti po samoj pèrvoj, niti po samoj drugoj sili, jer tvari nebi ni bilo. — Da je zemlja okrugla, t. j. oblika kao zèrno, dokaza Aristotel, osim inih razlogah, neupravno tim, što bi sěna zemljina, kada pomèrče měsec, na njem morala biti uglasta a ne okrugla, kano što zbilja jest.

METELWIN Digital LIBRARY

Neupravni dokaz služi osobito za kritiku i polemiku, jer se njim najlasnije obore bludnje i skítne tvèrdnje, razrěšene njim na protuslovja.

Nu o neupravnom dokazu pamti:

1. Ako neumiješ dokazat istinu inim čim, nego samo neupravnimi dokazi, postaneš lasno poslědičar i mudrolijaš (sofista); to biva, kada se rabi neupravni dokaz kao dokaz ne zbilja protuslovan, nego samo skriveno ili prividno sprotan, ili ako pomèrsiš, što je nepojmljivo s onim, što je nemožno.

2. Neupravni dokaz može zbilja sklonut koga, da prizna za istinu, što se dokaziva; ali tim on jošte nije progledao u dokazbene razloge, t. j. nije dosta, ako si koga osvědočio ob istini, nego ga moraš osvědočit, da su i razlozi istiniti, t. j. da zna, zašto je istina istinom, da je tako a nije inako, zašto li inako biti nemože; to bo samo dolikuje znanstvenosti — a to si postigao cělovito ciglim upravnim dokazom.

§. 219.

Ine vèrsti dokaza.

Dokazi se razlikuju jošt i tim, da li dokazbeni razlozi valjaju u obće ili samo posebice, ili čestimice (čest im koja); kano i tim, da li se svojom silom više tiču prědmeta ili osobe slušateljeve ili čitateljeve.

Obći razlozi ili dokazi više směraju na veći obseg, posebni prema někim naměram, čestimični zamamljuju, i děluju na nevěštinu.

Dokazi glede prědmeta (objektivni) valjaju u obće, a u dokazbenom im je sudu istinitost tako podpuna, da tu sprotnosti nemože biti nikakove; glede osobe (ad hominem, subjektivni, ex concessis), kada dokazbeni razlozi valjaju samo za koju osobu, ili o kojoj osobi.

Ovako ipak niti se smiju dokazi razlikovati, niti vrěde šta takovi dokazi u znanosti, kojano se nemože spojiti s osobom, jer znanosti ostanu znanosti ma i nestalo osobe, i jer u znanosti kano u prědmetu mogu vrěditi dokazi li glede prěd-

meta (po prědmetu, prema prědmetu, prědmetni, objektivni), t. j. ad veritatem.

Dokazi glede osobe rabe samo u običnu životu neznanstvenim ljudem, kada je komu više do uspěha, nego li do istine; uspěh se može postići nagovaranjem, a istina samo osvědočbom (osvědočivanjem).

§. 220.

Dokaz věrojatnosti.

Od dokaza, strogo znanstvenoga, t. j. neuklonivoga, jedino valjaloga radi toga, što njim izčezne sprotnost, a prosine istina, treba jošte razlučiti dokaze věrojatne, t. j. takove, koji nas svojimi razlozi mogu sklonuti, da prionemo uz istinu něke izreke, dèržeći se toga: jer je više razloga za istinitost, nego li proti istinitosti; neizključiv ipak toga, da upravo protivno može biti istinito.

Dokaz je nevěrojatan, kad je više razlogah proti njegovoj istinitosti, nego li za nju.

Dokaz je dvojben, kad je toliko razlogah za istinitost, koliko ih je proti istinitosti.

Věrojatnost dokaza može se približavati istoti; za to ima věrojatnosti svakojake, t. j. od razlike vrědnosti ili razlikoga stepena; stepen se izrazuje matematičkim oblikom, i to poměrom; n. pr. 3 : 8 (tri prema osam).

§. 221.

Dokazi nalike.

Věrojatni se dokazi luče na nalike (arg. per analogiam), i na navedne (per inductionem).

Naličnost věrojatnoga dokaza, t. j. poměr izmedju naličnosti glede na rodove i na vèrsti, osniva se na ovom pravilu matematičke věrojatnosti:

Ako li se sudaraju stvari iste vèrsti u više biljegah nam znanih, i u više svojstavah nam znanih to se věrojatno sudaraju i u biljezih i u svojstvih nam neznanih n. pr.:

MeteLwinDigitalLibrary

Ako su u pojma *A* biljezi ili svojstva: *a, b, c, d, e;*
u pojma *B* „ „ „ : *a, b, c;*

---

to se izvodi iz ove čestične jednakosti, (ili inako, iz nalikosti), da su u pojma *B* takodjer biljezi ili svojstva *d* i *e.*

Razuměva se samo sobom, da se iz ovih pukih poměrah mogu složiti i razměri (proportiones).

Ovakovimi razlozi věrojatnosti slutimo iz svojstavah naše zemlje na svojstva, oblik, itd. měsecu i ostalim světovom; od pojavah, što nam ih kažu stvori, vèrteći se okolo svoje osi, slutiše, da je naša zemlja splosnata na sěvèrištu i južištu (na osištih, stožerištih), a to se je kasnije izkustvom i računom dokazalo; od težnosti, što vlada na našoj zemlji, slutimo na tečaj, okretanje itd. inih světovah, kao što je to astronomija i posvědočila. Analogijom se izvodi, da ne samo něki narodi, nego da i svaki narod ima pravo i dèržanstvo za prosvětom. — Ovimi dokazi posvědočena je sjajno znamenitost věrojatnoga dokazivanja po nalikosti: na ovih se dokazih osnovala novija filologija. — Analogiji je sprotna anomalija. — Naličnі dokazi tiču se sadèržaja u pojma.

§. 222.

Dokaz navoda.

Navedni dokaz izbraja niz spoznanih pojedinostih, te sluti s ovih na cělak; osniva se pako na ovom pravilu:

Što valja o mnogih stvarih, ili o većini stvarih, ili o njihovih pojavih istoga roda ili iste vèrsti, to valja takodjer o svem rodu ili o svoj vèrsti. Oblik mu je:

a, b, c . . . . . jesu *C.*
a, b, c . . . . . jesu pako u *A.*

Daklě svi *A* jesu *C*;

n. pr. odatlě, što izkusismo često, da nas može prevariti oko ili uho, slutimo, da nas može prevariti svako sětilo.

Navedni dokazi tiču se obsega u pojma.

§. 223.

Vrědnost dokaza věrojatnoga.

Obě ove vèrsti dokaza mogu ipak postići samo věrojatnost, a nemogu podpunu istotu; nu mogu joj se približiti tim, čim su cělovitiji, t. j. čim je u nalikom dokazu veći broj spoznanih biljegah ili svojstavah, a u navednom veći broj spoznanih stvarih ili pojavah.

Za izkustvene znanosti obě su ove vèrsti dokazah od velike pomoći, jer izkustvom spoznavamo svaki dan više i više, da se opetuje bitni značaj roda i vèrsti u pojavih, koliko u jednakih, toliko i u razlikih.

§. 224.

Pravila pravu dokazu.

Po bivstvu i po svèrsi dokaza, t. j. po tom, kakov je dokaz u obće, i čemu je, valjaju za istinitost sadèržaja i oblika u dokazu ova pravila:

1. Da nisi podmetnuo koju inu izreku město dokazbene izreke (thesis); to se sbude, ako si zaměnio koj pojam u dokazbenoj izreci inim kojim pojmom, ili pojmove izmedju sebe, što su u izreci (metabasis, matatio, ignoratio elenchi).

Ovomu se ugneš, ako si točno naznačio pojme u dokazbenoj izreci po sadèržaju i po obsegu; gdě toga nije, podkrade se dokazah više ili manje, t. j. dokazbeni razlozi nisu shodni pojmu u dokazbenoj izreci.

Više si dokazao, ako si iz dokazbenih razlogah, što ih nije u dokazbenoj izreci, izveo šta kriva; to se zbude lasno, ako je obseg u prědnjaku veći nego li treba; o tom se veli: qui nimium probat, nil probat — za dvě oči odviše svědoči.

Manje si dokazao, ako si iz prědnjaka samo koju čest dokazbene izreke dokazao, a nisi svu. Ob ovoj česti može biti dokaz prav, ali o cělku je kriv.

2. Dokaz mora začeti istinitimi pravili (načeli), ili se mora svesti na istinita pravila. Pogreška proti

MeteLink Digital Library

tomu zove se petitio principii, izmama dokazbenoga načela ili dokaz s kriva (prěporna) načela, ako naime uzmeš za dokazbeni razlog ili dokaz, što jošte dokazano nije; n. pr. uzev da jer što jest, ma i zlo, da to mora i biti.

3. Nesmiješ navesti za dokazbeni razlog poslědicu dokazbenoga razloga, nego moraš navesti li sam razlog; pogreška ova zove se histeron proteron, filius ante patrem, jedno za drugo, rog za svěću (svěća světli u rogu, a ne rog u svěći); n. pr. kada bi tko dokazivao, da čověk (ili narod) neuk nemože biti danas ili sutra učen, te za to da mu netreba prosvěte; ili da čověku netreba slobode, jer joj nije privikao; ili: neidem u vodu, dok neuzumijem plivati.

4. Istina dokazbenoga razloga nesmije se dokazivati iz istine zaključka, t. j. jedno iz drugoga (*A* iz *B* a *B* iz *A*); ova se pogreška zove dokaz u naokolo, dialella, circulus (orbis) in demonstrando, circulus vitiosus; n. pr. tko bi dokazivao, da je apokalipsom dokazano bivstvo Boga, a iz bivstva Boga dokazivao bi bivstvo apokalipse.

Dokazi u naokolo i jedno za drugo nalik su si oblikom, ali se razlikuju tim, što pèrvi uzimlje razlog iz zaključka, a drugi iz poslědice.

5. Medju pojedinimi dokazbenimi razlozi, te medju ovimi i dokazbenom izrekom mora biti logični savez. Nesmije se naime u nizu dokazivanja ništa izpustiti ili preskočiti, da nebude, izpustiv koj član, pogreška, što se zove skok u dokazu, saltus in demonstrando. — U entimemu je izpušten jedan prědnjak pravilno — saltus legitimus.

Argumentacija je dokazivanje; luči se na demonstraciju, dokaz (formalan i materijalan), i na probaciju, padokaz (samo formalan dokaz).

§. 225.

Dokaz pogrešan.

Dokaz, u kom se pogrěšilo proti kojemu od ovih pravilah, nevalja, te se zove dokaz pogrešan, i to paralogizam

opak dokaz, ako si pogrěšio nehotice radi nepravoga razgleda; sofizam, varavi dokaz, ako si pogrěšio hotice, kaneć zavesti koga i dokazati, da je pravo što je krivo, sakriv krive misli oblikom logike. Pomoćju navedenih pravilah glede sadèržaja, obsega i oblika naći ćeš lasno pogrešku, i tim izaći na istinu.

Najobičniji sofizmi jesu (per quaternionem, animalia quadrupedia logica):

I. Fallacia compositionis et divisionis, uzev u savez, što je samo nesvezano istina, i to:

a) Fallacia compositionis, n. pr.:

Komu nije zapreke za šetnju, može šetati.
Premda stojim, ništa me nepréči šetati.

Daklě ja mogu stojeć šetati.

Ovdě može šetati jest in sensu diviso u gornjaku, a u zaključku in sensu composito.

b) Fallacia divisionis; n. pr.:

Ja umijem jahati i plesati.
Ja sada plešem.

Daklě sada jašem i plešem.

II. Fallacia a dicto secundum quid ad dictum simpliciter (aut vicissim), uzev pojam čas za obćenit, čas za poseban, n. pr.:

Onda je on to pametno radio.

Daklě je i sada pametno radio.

III. Fallacia figurae dictionis, uzev rěč dvojega značenja, ili igrajuć se njom, ili preměstiv ju, ili skladajuć inako;

ili preměstiv ju, ili skladajuć inako; n. pr.:

METELWIN Digital LIBRARY

Tko spi, negrěši.
Tko negrěši, dodje u raj.

Daklě pospanac dodje u raj.

Vrěme je lěpo.
Ali lěp si i ti.

Daklě si ti vrěme.

Moja mati Anka tvoja je sestra.
I Kata je tvoja sestra.

Daklě je i ona moja mati.

ili: Svaki lav riče.
Ova je slika lav.

Daklě ova slika riče.

Miš je slovka.
Miš je pojeo sir.

Daklě je slovka pojela sir.

Tko koga razgovara, mora biti rěčit.
Tvoj se brat sa mnom razgovara.

Daklě je on rěčit.

Svi su to priměri formalni. — Evo materijalnih, t. j. paralogizamah:

IV. Sophisma fictae universalitatis, per accidens, uzev posebni sud za obći; n. pr.:

Ovo su braća imenići.
Ti si Rade, i ja sam Rade.

Daklě smo i mi braća.

V. Sophisma falsi medii, non causae ut causae, uzev pojam za posredovni, kojno posreduje samo prividno; vèrsti su mu:

a) Cum hoc vel post hoc, ergo propter hoc, uzev slučaj za pravilo razlogu; n. pr.:

Kada kiša pada, onda je mokro.
Ovo je mokro.

Daklě je kiša padala.

b) Sophisma pigrum, ignava ratio, kada je prědmněva kriva (Cicero de fato 12); n. pr. u koranu sudbina:

Alaah je dao sudbinu svakomu čověku.
Sudbina je moja nesretna.

Daklě je mojoj nesreći razlog Alaah.

c) Sophisma polyzeteseos, fallacia quaestionis multiplicis, uzev dokazivati o pojmih poměrnih, kojim je težko odrediti medje; n. pr.: Da li 3 zèrna čine pogaču, da li 4, 5, ... 100, 1000,... 10.000, itd. Ili: ako je hvat dèrvih po 10 for., koliko se hoće kamenja za zlatan dimnjak? Odgovara se računskim sofizmom:

Ako je hvat dèrvih 10 for.,
za moj dimnjak trebalo bi pol hvata.

Daklě bi mi trebalo 5 for.

Za 5 for. dobijem $^1/_4$ hvata kamena,
i to je dosta za moj dimnjak.

Daklě ću ga graditi od kamena.

Ako je kamen skup po debljini, nije zlato po tanjini; graditi ću daklě za pet forinti dimnjak od zlatne tanećke.

d) Sophisma heterozeteseos, quaestionis duplicis, kad uz pritajenu prědmněvu pitaš šta disjunktivno tako, da iza odgovora jestna ili niječna ostaje smisao prědmněve kano istinit; ili kad izvodiš poslědice iz dvostruke prědmněve, koje su si sprotne, te tim budu i poslědice sprotne; n. pr.:

Ču li? jesi li ti zaboravio rep? Nisam. — Daklě ga imaš jošt. — A, jesam, jesam zaboravio. — Daklě si ga imao. — Ili: tko bi dokazivao, da su sve pomisli a priori, dočim su mnoge upravo samo a posteriori; n. pr.: Alexander Veliki vodio je vojsku želěznicom u Aziju, jer onda je bilo takodjer i pare i želěza.

Aristotel děli sve ove vèrsti na dvoje, jedne osniva I. na izrazu, ἔλεγχοι παρὰ τὴν λέξιν — a druge II. na prědmetu, ἔξω τῆς λέξεως:

I. Amphibolia (igra rěčmi), logomachia (opreka rěčmi), homonymia (istoimenost), synonymia (suznačnost), synthesis (savez), diairesis (razvez), prosodia (naglas), schema (način govora).

MeteLWINDigitalLIBRARY

II. Symbebekos (zaměna bitna sa slučajnim), aplos (glede omedjašenosti), polyzetesis (kriva indukcija), heterozetesis (kriva analogia), agnosia (neznaš protuslovit), epomenon (kriv izvod), aition (kriv razlog) itd.

Schola Megarensis, gdě se je ova znanost dotěrivala umětno i sustavno, brojila je ovamo mnogo više vèrstih, od kojih je vrědno spomenuti: enkekalimenos (sakriti), sorites (u zlu smislu, nákup), krokodeilinos, dilemma (u zlu smislu), pseudomenos (lažac) itd. — Više o tom: Krug Phil. W. B. Sophistik III. — Bolzano III.

Metodika posebna. *)

§. 226.

Što je.

Prema onomu, što je rečeno da je metoda dvojaka, analitična i sintetična, treba joj pobliže ogledati načine, kako se u njoj valja služiti njezinimi oblici (oznakom, razredbom, dokazom), kada se imaju uporabiti, a to je zadaća posebne metodike.

Analitična metoda osniva se na dokazu ili na indukciji, t. j. da se dokaže ili kano istina navede posebno prema abstrakciji, za to se i zove induktorna ili epagogična; sintetična se pako osniva na dovodu (dedukciji), t. j. da se posebnost dovodi iz općenitosti, te se za to i zove deduktorna (dovodna).

Buduć da se općenitost nadje tim, što se razrěši na posebnosti znane ili odredjene, a posebnost da se obrete sastavljanjem općenitosti: to se analitička metoda zove i iznašastna (heuristička), a sintetička obretna (eseuristička, epheuristička, epinoetička, epistematička). — Logički neznače isto analitička i sintetička što i etimologička, ili matematička ili Kantova: ali su si barem suznačni pojmi; jer po etimologiji analiza znači razrěšitbu sastavljenoga na jednovito, a sinteza sastavljanje jednovitih u cělak; matematično znači analiza algebru, a sinteza geometričku konstrukciju; po Kantu analitičan sud znači tumačeći t. j. kojemu je načelo neprotuslovnost (nemože mu se protusloviti, daklě formalan sud), a sintetičan sud mu znači obširniji, komu se hoće

---

*) Něki luče metodiku na spoznaje, na obrete i na pouku; ali se ta razredba osniva i na inoj razredbi objektivne logike, nego li što je u ovom dělu.

MeteLwnDigitalLibrary

razlog za spoznaju jošte něki (daklě realan). — Ali ne valja pomèrsiti ova dva pojma (analizu i sintezu) u filozofiji s istimi pojmi, kada se rabe kano pedagogički, ili genetički ili metafizički, premda je analitička metoda shodna za pedagogiju, a sintetička za metafiziku — ona radi konkretnih, a ova radi abstraktnih pojmovah.

Odatlě slědi, da se metodika mora uporabljati u ovih svojih strukah: u obuci, u prici, u čitanju i u razmatranju; jer sve što doznavamo, biva vanjskim, tudjim uplivom, pa iza ovoga istom uzradi moj duh; to pako biva razmatranjem; tudji upliv biva ustmeno ili pismeno, daklě prìcom i čitanjem (oboje neupravno), a upravno obukom; nu ovaj je red naravniji ako se izvèrne; jer děluje bèrže.

A. Znanstvena obuka.

§. 227.

Obuka.

Znanstvena obuka osniva se na istini i istoti prědmeta (objektivno), i na razgledu i prěgledu duha (subjektivno). Obučava se pako poukom (nětko uči), i naukom (nětko se uči).

Prema pomenutoj dvojakoj osnovi znanstvena pouka mora biti

a) istinita i pravcita po stvari, t. j. učitelj mora stvar znati i uměti;

b) točna izrazom, jer pravi izraz bûdî prave i točne pojme;

c) temeljita, neznanje se mora pretvoriti u znanje osvědočeno;

d) u savezu, pravilo se mora osnivati na pravilu;

e) cělovita, po obsegu, da se sva pravila nauče;

f) postupna, po razredbi, da se neizpusti pravilo, na kojem se ima osnivat opet koje pravilo;

g) razumljiva, da učenik čim jasnije i lasnije ponja;

h) točna po stvari, da budu pojmi i shodni i plodni.

Prije se razlikovala obuka na ustmenu i pismenu, te na samouku i na poduku (autodidakt, heterodidakt), nu prema pome-

nutoj razredbi pismena je što je i čitanje, a samouka što i razmatranje.

§. 228.

Vèrsti pouke.

Pouka se razlikuje

1. po prědmetu na pojmovnu i tvarnu (abstrakt, konkret); pojmovna se opet luči na umovnu i oblikovnu (rational i formal), tvarna na izkustvenu i pověstnu (empiričku i historičku);

2. po svèrsi na teoretičku (tiče se znanja), i na praktičku (tiče se i uměnja);

3. po učbi na exoteričku (neznanstvenu, popularnu, pučku, proročku) u slikah, prispodobah itd. (odatlě simbolička, poetička, pritča, bajka, mythos) n. pr. platonička u Platonovih razgovorih, akuzmatička u Pitagore, i na esoteričku (znanstvenu, scientifičnu) t. j. pojmovnu (odatlě dialektička, dogmatička, diexotička) n. pr. Aristoteleva, matematička u smislu Pitagorovu;

4. po predavanju na akroamatičku (kano govor) i etatematičku; ova se luči na katehetičku pitanjem i odgovaranjem, i na kategetičku, kojano pitanjem vodi do spoznavanja (sokratička u Theaitetu i u Menonu Platonovu). Akromatičko je daklě objektivno, erotematičko subjektivno; katehetičko se tiče tvarnoga prědmeta, historičnosti, glavno pametju (daklě u javnoj obuci), kategetičko pojmovnoga, glavno umom (daklě u posebnoj obuci).

§. 229.

Osnovi nauci.

Nauka se znanstvena osniva na točnom ponjanju pojedinosti, na kušanju razloga, na sastavljanju u cělak, na razvijanju poslědicah; pèrvo je uvět istini, drugo istoti, treće razgledu, a četvèrto prěgledu; za to učeći mora težiti za tim, da si što je tamno razjasni, dvojbe razrěši, praznine izpuni i prigovore pobije.

METELWIN Digital LIBRARY

B. Znanstveni prěgovor ili prica.

§. 230.

Što je.

Sporazum se u običnom životu stěče razgovorom izmedju dvě osobe (dvogovor, dialog) ili njih više; razgovor ovakov o prěpornoj stvari zove se prěgovor; znanstveni se prěgovor ili prica luči od ovih tim, što je ovaj posrednikom izmedju sprotnih tvèrdanjah u znanosti ili u njezinom kojem pojavu, a ove tvèrdnje na čistac izvesti, to mu je svèrha.

Ova se svèrha postigne

a) ako se prije svega točno odredi prěporna točka (punctum quaestionis), ako li nije jur sama sobom odredjena i očita, jer bi se inače prica izvèrgla u tašto pravdanje;

b) ako se odredi sprotnost (status controversiae), razlučiv (distinguo) istinu (concedo) od neistine (nego) u protivnikovoj tvèrdnji (majorem, minorem, scilicet propositionem), da se inako neizvèrne (mutatio), ili nezanemari (ignoratio) prieporno (elenchi);

c) ako se protivnikova tvèrdnja oprovèrgne (refutatio), dokazav da je neistinita; jer dok mu je ova neistinita, druga mora biti istinita;

d) ako se svoja tvèrdnja brani (defensio), dokazivajuć joj istinitost, jer bez dokaza nemože se protivnik osvědočiti.

Iz svega ovoga biva jasno glavno pravilo i glavni uvět znanstvenoj prici: sporazum glede zajedničkoga načela svadja najrazličitija mněnja i pomiriva ih samo tada, ako su smatrališta takodjer ista, jer je bez ovih u zalud svaka pravda: de principiis non est disputandum.

Skolastici zahtěvahu osim toga jošte i to, da respondens ili defendens stavi thesim, da ju silogistički podkrěpi, opponens ili oppugnans imao je otu thesu silogizmom oslabiti, na što je onaj svaku čest ove these resumirao, te česti pojedine ili prihvatio (concedo), ili odbio (nego) ili razlučio (distinguo) prema pravilu: Nil concede, nega parum, distingue frequenter.

C. Znanstveno čitanje.

§. 231.

Što je, i kakovo je.

Čitajuć znanstveno književnost něke znanosti (ili znanstvene struke) upoznaješ se s pověstju ote struke i doklě je ota struka dopèrla u svom razvitku, te je ona tim uvět ne samo obširnijemu i dubljemu poznavanju, nego i svestranijemu razvijanju znanosti (ili znanstvene struke) u pojedinca i u věštaka u obće; osim toga obogati se čitajući znanstvenim čitanjem osobito glede znanstvenoga nazivlja znatno. Nu trostruka ova svèrha nemože se postignuti pukimi onimi pravili, što ih navedosmo kod znanstvene pouke, nego se tomu hoće jošt i ovo:

1. Nečitaj pověsti prije, nego li si proučio glavna načela i pravila dotične znanosti; jer neznajuć ovih, nemožeš joj iz pověsti cèrpsti pouke. Osobito to vrědi o mudroslovju; jer pamćenje najraznijih i najoprečnijih filozofemah, bez ikakovoga osnovnoga znanja, otereti pamet, pomèrsi razum, kojno je zapamtio može biti išta ili ništa bez kritike, i dovede te u eklekticizam, t. j. izabereš samo ono, u čem se slažu filozofemi, ili u sinkretizam, t. j. u čem se neslažu, ili najobičnije u skepticizam, t. j. sdvojiš, da li u obće ima išta istinita u znanosti; s toga

2. Najprije čitaj, što je najznatnije, i to s početka kurzorno (tèrkimice) da stečeš prěgled (najbolje i najhitrije to biva, ako si proučio sadèržaj); iza toga čitaj statarno (boraveć na poglavju i §.) dok si mu ponjao i zapamtio sadèržaj i obseg, i ob istini mu se uvěrio.

3. U pojedinu §. pamti prije svega nazivlje i izraze znanstvene, jer u tom je obično definicija i razredba i dokaz.

4. Izradi i preradi, što si čitao, i pojedince i hèrpe, i nadji savez izmedju §. i §., te poglavja i poglavja; i najposlě dokaži si sam ustmeno i pismeno istinu i neistinu po sadèržaju i po obsegu, dèržeć se što većma na znanstven oblik.

5. Proučiv sve, izbroj si na pamet i na pèrste poglavja i ostalu svu razredbu najprije prema sadèržaju i obsegu glavnomu,

MeteLwinDigitalLibrary

a poslě i po sadèržaju i obsegu posebnom, dèržeć se strogo i nazivlja i oblika znanstvenoga.

6. Prispodobi §§. istoga sadèržaja, kako glase u raznih pisacah, pa si odatlě stvori samosvojan sustav. — Mnogo pomaže prispodabljanje u tudjih jezicih i piscih.

D. Znanstveno razmatranje.

§. 232.

Što je, i kakovo je.

Naumice ili nahvalice o kojem prědmetu razmišljati zove se razmatrati ga; od običnoga razmišljanja luči se jur samim prědmetom i abstrakcijom, kojano izluči sve što k prědmetu nepatri, i refleksijom, kojano opet sve sabire, što k prědmetu patri.

Razmatranje je ovo dvojako:

1) aforističko traži pitanjem sastavine, iz kojih se ima postići spoznaja. Pitanje ovo ima se ticati svih onih pojmovah, koji su u ikakovu poměru prema prědmetu; ovi se poměri zovu kategorije ili predikamenti. — Aristotelove izbrojismo jur u §. 60. Gledišta ona zovu se naslovi topike i jesu: substantia, quantitas, qualitas, relatio, ubi, quando, situs, habitus, actio, passio. Kasnje stegoše ih školastici na: quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando, i na ono Platonovo: quodlibet ens est unum, bonum et verum. — Nu sva ta topika i načelo joj nevrěde danas mnogo, jer im je Kant tvèrdji osnov položio svojima 4 kategorijama, što smo ih u pojma razvili:

a) kolikoća: jedno, mnogo, sve;
b) kakvoća: jest, nije, razstavno;
c) odnosnost: što, za što, kako;
d) načinost: zbilja, može, mora biti.

u svih je ovih treća kategorija postala iz nuždne sredine izmedju krajnostih. — Ovomu se može pribrojiti sprotnost nonmenona (stvar sama sobom) i phainomenona (stvar kao pojav), i pojmi refleksije: istovětnost i raznovětnost, skladnost i sprotnost, nutèrnjost i vanjskost, tvar i oblik.

2) Sustavno razmatranje osniva se na načelih i na tvari znanosti.

§. 233.

Sustavno razmatranje.

Glede načela treba se sětiti, da se ova rěč rabi kano homonim vèrlo različito; jer u znanosti znači izvor spoznaji, silu spoznaje, razlog spoznaje, razlog tumačenju ili označbeni, razlog razredbeni i razlog dokazbeni; ali i osnovni pojam znanosti ili osnovnu joj izreku, i napokon najviši osnov znanosti.

Nu jedinstvo ili sklâd znanosti nemože se osnivati na mnogih ovakovih načelih, někako ili vèrlo razlikih medju sobom, nego se može osnivati samo na jednom jedinom načelu, koje se s toga i zove glavno ili osnovno; jer bez ovoga neima razredbe, daklě niti sustava, daklě ni formalne znanosti (realna i materijalna dakako bistvuje sama sobom, ali od takove nije koristi), i jer bi uz mnoga načela moralo biti i toliko sustavah, a nad ovimi opet jedan glavni sustav, t. j. sustav sustava, daklě opet jedno glavno načelo.

Što stari filozofiju lučiše na logiku, fiziku i etiku, što ju noviji luče na logiku, metafiziku i estetiku, ili na logiku, filozofiju prirode i filozofiju duha itd., tim ipak nije nestalo glavnoga načela; jer se prema navedenomu mnoga načela u razredbi pojedinih čestih slažu posve s jedinstvom znanosti.

§. 234.

Znanstvena razgodba.

Glede tvari ili sadèržaja znanosti mora znanost, osnovana na jednom glavnom načelu, upravo prema sadèržaju biti shodno razbrojena, razglobljena, razčlanjena, razgodjena (disponirana); jer se bez toga nebi mogla razvijati. Ali nikada se nesmije tvar ili sadèržaj znanosti žèrtvovati obliku, nego samo sustavnoj istini služiti, jer je tvar (sadèržaj, prědmet) svèrhom, a oblik sredstvom, kojima se doznaje istina.

Dispozicija se nemože osnivati nego na sustav, sustav na načelo, priznano istinitim, a istina na formalnu ili materijalnu

METELWIN Digital LIBRARY

istotu; odatlě slědi, da se i dispozicija pomože tom istotom, a toj istoti služe pomenute jur različne izreke: načelo, axiom, teorem, itd. §. 89.

§. 235.

Znanosti razgodjene.

Kao što se znanost pojedina osniva na tvari i na spoznajah joj, tako se i znanosti sve medju sobom luče po tih razlikih tvarih i po spoznajah im; jer je pako tvar znanosti u obće abstraktna ili kokretna, abstraktna pako racijonalna ili formalna, a konkretna empirična ili historična: to se i sve znanosti zajedno tako luče i razredaju, t. j.

I. znanosti obćenite.

1. Filozofija.
2. Formalne znanosti: logika, gramatika, matematika, itd.
3. Prirodne znanosti: fizika, fiziologija, prirodopis, itd.
4. Pověst.

Združiv někoje od njih radi potrebe u jednu znanost, postanu

II. Posebne znanosti:

1. Teologija i
2. Jurisprudenca (ove se zovu i pozitivne ili dogmatičke radi ugleda cèrkve i dèržave, a radi kombinacije historičko-racijonalne).
3. Medicina empirična.

4. Antropologija,	empirično-racionalne	8. Pověst filozofije	historično-racijonalne
5. Psihologija,		9. Filozofija pověsti	
6. Pedagogika,		10. Karna filozofiija	
7. Psihiatrika,		11. Sudstvena medicina itd.	

III. Priměr prěgleda cělokupne disciplinae philologicae (po Haase-u):

A. Propedeuticae:

1. historia philologiae,
2. encyklopedia philologiae.

B. Instrumentales:

I. Repertorium spectantes
- a) historia literaturae,
- b) museographia, numismatica,
- c) bibliographia.

II. Media illustrantia monumenta
- a) lexicographia,
- b) grammatica popularis,
- c) lexica realia.

III. Disciplinae subjectivae, objectivae:
- a) critica inferior, palaeographia,
- b) hermeneutica,
- c) critica superior.

C. Disciplinae generales:

I. Extrahistoricae:
- a) geogrophia antiqua.

II. Antehistoricae:
- a) mythologia.

III. Historicae:
- a) historia antiqui aevi,
- b) antiquitates: α) status, β) cultus, γ) privatae;
- c) scientificae:
  - 1) linguae: α) grammatica et prosodia, β) poetica et metrica, γ) rhetorica;
  - 2) mimeticae: α) historia gymnastices, β) historia et theoria musices, γ) mimices;

METELib Digital Library

3) plasticae: α) hist. et theor. architeuctrae,
β) „ „ „ plastices,
γ) „ „ „ picturae,
δ) disciplinae antiquae

aa) historia culturae,
bb) historia scientiarium specialium.

§. 236.

Arhitektonika, enkiklopedija.

Posebna znanost o sustavnosti znanostih zove se znanstvena arhitektonika ili obća enkiklopedija.

Abstraktne znanosti vole sintetičku metodu, konkretne analitičku; jer je u konkretnih znanostih posebnost znana prije obćenitosti, a u abstraktnih obratno. Ali se svakoj znanosti hoće svoja vèrst razmatranja, te ćemo ih ovdě redom ogledati, koliko to upravo formalna (logička) značajnost zahtěva; pobliže uči to metodologija strukovna dotične znanosti, što se ovdě kano u logiku nepatreće, nemože u obzir uzeti.

Razmatranje ili meditacija logička jest daklě: racijonalna, formalna, empirička, historička.

§. 237.

Razmatranje racijonalno.

Umovno razmatramo, kada razmatramo uvěte ob uzgoju (moralnom), o savěsti (kano o glasu uma prema zasadam ćudoredja), o věri (t. j. o njezinih poměrih izmedju ćudoredja i božanstva) i o dělatnosti razuma u ovih pravcih.

Umovna spoznaja tvari (ili sadèržaja), kojom spoznajemo poměre pomenute trojice, bivstvuje, jest daklě i istinita, samo im oblici mogu biti stranom manje, stranom sasma nedokučni, i glede ovih možemo zabluděti; tomu ima dokaza u razlikih sustavih, ili bludnih ili sumljivih, kojimi su se ova tri toli znatna pojava izmedju uma i razuma razvijala. Pobliža o tom uči metafizika.

§. 238.

Razmatranje formalno.

Formalnim (oblikovnim) razmatranjem prenosimo svu sustavnost sa stvari na ciglu abstrakciju, lučimo abstrakcije šematizovanjem (istosličjem) izmedju sebe, spoznajemo šematizovane oblike, i ponjamo im dělatnost razumom. Ova vèrst spoznajah děluje neposredno, jer joj često, pače ponajviše netreba stvari, dapače ovakovom spoznajom od pukoga oblika postane slika tako živa, da nas na mačtu (razmnivu) sěti, i tim stvori ono, što inako i biti nemože; odatlě bludnje u gramatici, u matematici, itd.

§. 239.

Razmatranje empirično.

Empirično (izkustveno) razmatranje tiče se sěta, sětila i njegovih pobudah, uvěre, osnovane na sětilih i na razumovoj im dělatnosti (u stoîka typosis, aisthesis, synkatathesis i katalepsis).

Jer se osniva na sětilih, to je izkustvenomu razmatranju glavni povod zor ili zamětba (intuitio) i tumačenje pojavah, jer bez zora nebi bilo ovomu razmatranju tvari, a bez tumačenja nebi mu bilo oblika.

Zoru može nahuditi prividnost, a tumačenju bludnja, odatlě mu istina često sumljiva, s toga mu valja metoda sastavljena, analitično-sintetična.

§. 240.

Pravila mu.

Radi ovih možnih bludanjah mora biti u izkustvenom razmatranju zor

a) čist od svake bludnje sětila ili obsěne; ona biva objektivno, ova subjektivno;

b) jasan i razgovětan, to biva uz zdrava sětila, uz shodna sredstva, uz dostatnu silu dělovnu, uz napetu pozornost (radi zanimivosti, novosti, razlikosti i razraza pojava);

MeteLwinDigitalLibrary

c) cělovito ponovljen (ili ponovljivan), da se uzmože svestrano sravnjivati;

d) razvijen i protumačen.

Zamětba sětilom, ako je hotomična, zove se očevid ili očigled (autopsia), i luči se na smatranje i na pokus po tom, da li je pojav prirodan (n. p. zvězda do sada glede čega neznana) ili umětan (spravom kakvom, n. p. munjilom proizveden). — Pobliže o tom uči metodologija dotične znanosti. Franciscus Baco Verulamius stvori metodologiju za sve prirodne znanosti u „Novum organon," prenesav možnost spoznavanja sa silogizma (ili s dedukcije, s dovoda, štono je isto) na indukciju (na navod), tumačeć naime prirodne pojave ne iz anticipacije (konstrukcije) nego izkustvom, kojeno je tada zauzelo město spekulaciji i teozofiji.

§. 241.

Uzrok, ukon.

Pojave tumačiti uči poměr izmedju ukona i uzroka, izmedju sile i zakona, osniva se daklě u obće na indukciji i na analogiji. — Valja ipak pamtiti, da i najvěrojatniji dokaz induktorni može postati nevaljalim, čim se sprotno (instancija) jasno dokaže (polyzetesis). Ob analogiji valja takodjer pamtiti, da je ima dvojake, bitne i nebitne (prave i krive: heterozetesis).

Izkustvom se može pojav takodjer dvojako tumačiti: čekanjem kano ukon, i prědmnjevom kano uzrokom.

§. 242.

Pravila im.

Ob ukonu valjaju ova pravila Hume-va:

a) Uzrok i ukon moraju biti blizu i po prostoru i po vremenu;

b) Uzrok mora biti prije ukona;

c) Izmedju njih mora biti věčni njeki poměr (savez, odnošaj);

d) Uz isti uzrok mora nastati isti ukon, i obratno;

e) Ukon, ako i postade s razlikih uzrokah, to im ipak mora biti něki zajednički uzrok izmedju njiju;

f) Razlika izmedju ukona od dva uzroka nalika moradjaše postati s onih čestih, kojimi se razlikuju;

g) Pojav, što biva čas veći, čas manji s uzroka čas većega, čas manjega, jest pojav sastavljen, i dolazi s razlikoga dělovanja uzrokovoga;

h) Ako něšto bivstvuje dulje vremena ali bez ukona, to uzrok tomu mora biti sastavljen, te mu treba inih načelah, kojimi se ima protumačiti.

Ob uzroku valjaju ova pravila:

a) Uzrok valja samo takov predmněvati, kakovim se ukon može protumačiti.

b) Ukone iste ruke valja tumačiti dotlě istim uzrokom, dok se protivno nedokaže;

c) Svojstva, kojih na prědmetu nebiva ni manje ni više, a inako su věčna svakad i svagdě, valja priznati za obća svojstva.

d) Pravila postala indukcijom s pojâvah, moradu valjati uz pèrkos svakoj hipotezi (prědměvku), dok se ili protivno nedokaže ili njeka iznimka neustanovi.

§. 243.

Hipoteza.

Hipoteza zove se privremeno pravilo, postalo o někih pojavih s věrojatnosti, s nagadjanih uzrokah, i s nestalna razloga tumačenju. O hipotezi valjaju ovi zahtěvi:

1. Da je istina věrojatna, što se tumači i čim se tumači;

2. Da je prema prirodi (a ne nadprirodna ili proti prirodi) skladnost izmedju hipoteze i izmedju jur dokazanih zakonah, jer se nesigurno ima tumačiti prema sigurnomu, a nebi valjalo, obratno;

3. Da je točna t. j. primĕrena da tumači pojav, ali i odmĕrena, da naime nepremaši medje istinitosti, jer je věrojatnost sama sobom jur u hipotezi;

4. Da je jednovita, t. j. da se neosniva hipoteza na inoj hipotezi. — Pobliže o tom patri u metodologiju prirodnih znanostih.

Dosadanje tri vèrsti meditacije zovu se i kritika u širem smislu.

§. 244.

Razmatranje historičko, kritika u užem smislu.

Historička spoznaja osniva se na svědočanstvih ili na svědočbah, ili što je isto, na činih, što smo ih baštinili iz vèrlo davnih, kasnijih i iz nedavnih vremenah; u spoznaju historičku (t. j. u historičku meditaciju, ili u kritiku historičku, u užem smislu), kojoj je traga istom od Voltaira, kano što Schlosser pověstnik veli, broji se ovo:

a) čin, kano tvar (sadèržaj, prědmet) svědočanstva;

b) kakvoća izvora, kano oblik svědočanstva;

c) pověstnik, osoba svědokova;

d) pravo tumačenje svědočanstva. — Prema predjašnjim razmatranjem čin je pobuda (zor), izvor je zamětba, svědok je spoznaja, a tumačenje je dělovanje razuma. — Istota historičke spoznaje est daklě posredna, jer se na věri i pověri osniva, metoda daklě analitička. — Tko bezuvětno věruje svědočbi, taj bi prokazao upravo toliko lasnověrnosti, koliko onaj nevěrovanosti, kojemu i najsjajnije svědočbe nemogu dokazati ništa, prem da se historička věra osniva na dokazanih razlozih.

§. 245.

Tvar svědočanstva.

Glede tvari je svědočanstvo věrovno (dostojno, da mu se věruje):

1. Ako je čin mogao se zbiti; jer što se nije moglo zbiti, nije mogao nitko ni viditi, daklě niti tko pripovědati, niti tko to zapisati.

2. Ako se sadèržaj može shvatiti; jer što razum nemože shvatiti, nije se moglo ni dogòditi.

Radi ovoga dvojega izključuje historička kritika sve, čim bi se imali protumačiti čini izvan uzroka i svèrhe, izvan sile i octana, izvan uvěta i sredstavah, ili čim bi se imali razvijati čini izvan učinah i poslědicah.

§. 246.

Oblik svědočanstva.

Oblik mu se osniva na neprekidnom nizu ili zaslědstvu jednoga svědočanstva iza drugoga, postupno natrag sve do izvora. Čim se je svědočanstvo dalje razmaklo glede prostora i glede vremena, tim se je lasnije moglo odmaći i proměniti ili izrazom, ili dodatkom, ili izpustkom, ili dovodom iz ina izvora. U pèrva dva slučaja velimo, da je svědočanstvo izkvareno (corruptum), a u potonja dva da je podmetnuto (interpolatum, apokryphum).

Osim toga osniva se věrovnost takodjer na osobi pritčatelja ili pisca, osniva se daklě na neskvarenom (incorruptum, integrum), i na pràvom (authenticum) predavanju (povědanju); neskvarenost se osniva na cělovitosti i točnosti postupnoga posvědočivanja, a pràvost na tom, da nije ničija priměsa što dodala ili izvornost inako tumačila: to se pako postigava filologičkom kritikom, kojano se tiče ponajprije pravosti cělka i svake pojedine česti, daklě i sadèržaja i izraza.

Kritika glede cělka zove se viša, glede česti niža; oběma služe znaci ili bilězi (kriterion) nutarnji (negativa i indirecta) i vanjski (affirmativa i directa). Nutarnji se tiču sklada izmedju svědočanstva i okolnosti glede vremena, města, osoblja, duha tadanjega, načina mišlěnja i govorenja, saveza itd. t. j. na neprotuslovnosti historičkoj i filologičkoj; vanjski se tiču potvèrde iz tudje suvremene ruke citatom i paralelom. I vanjski i nutarnji bilězi mogu biti opet ili domaćega ili izvanjskoga (tudjega) izvora. Savez ovaj svědoči, da se vanjska kritika osniva na nutarnjoj.

MeteLWNDigitalLIBRARY

§. 247.

Pravila filologičkoj kritici.

I. Za višu kritiku valjaju ova pravila:

1. Svědočanstvo, što se protivi historiji, jest podmetnuto; ako li ima ovomu svědočanstvu inih, dokazivajućih, da je ipak ono pèrvo istinito, to su i ova druga svědočanstva neistinita; jer što nije moglo biti nikako, nije moglo biti niti ikako.

2. Svědočanstvo, u kom ne ima historičkih protuslovja, ali niti věrovnih dokazah za pèrvost, može biti istinito, ali za to jur ne mora biti istinito; jer se nestadak protuslovja može i u podmetnutom svědočanstvu naći.

3. Svědočanstvo, u kom ima ne samo nutarnjih biljega pravosti, nego i věrovnih inih dokazah, mora se smatrati pràvim, dok se ne dokaže protivno, te bi bilo posve nekritično, zabaciti ga radi samoga nedostatka protivnosti.

II. Za nižu kritiku valjaju ova pravila:

1. Svědočanstvo, pravo glede skoro svega, a nepravo glede někih čestih, izkvareno je svakako glede ovih čestih; ako li pako něka ina svědočanstva ipak dokazivaju kano pràve one izkvarene česti, to su i ova svědočanstva neistinita.

2. Svědočanstvo, pravo glede nutarnjih biljega, ali bez dokaza věrovna o neskvarenosti, može biti istinito, ali ne mora biti istinito; jer se nestadak protuslovja može naći i u podmetnutom svědočanstvu.

3. Svědočanstvo, pravo ne samo po nutarnjih bilězih, nego i po inih věrovnih dokazih, valja smatrati valjalim, dok se protivno ne dokaže; jer bi se ovim inako i najpravije svědočanstvo moralo zabaciti.

§. 248.

Věrovnost svědoka.

Svědok, buduć čověk, mogaše se prevariti, mogaše htěti prevariti, ili čest něku zamučati: takav svědok nevalja; jer se vě-

rovnost svědoka osniva na věštini i na iskrenosti (dexteritas et sinceritas).

1. Svědok je *věšt*, u koga ima sposobnosti, da može čin i istinu ponjati i věrno izreći. — Svědoci se luče na *neposredne*, *očevidce*, i na *posredne*, *uhověstce*; očevidac pripověda što je sâm vidio, uhověstac što nije vidio, ali je čuo.

U *očevidca* imaju biti zdrava sětila, da može istinu ponjati istinito; ćudi ima biti mirne i duha nepomèršena, pameti věrne i žive zamišljivosti, te da se umije izraziti točno i glede prostora i glede povremenosti. — Više očevidacah daje i više věrovnosti svědočanstvu, najpače ako suglasno pritčaju istu stvar; jer njih više ne mogu se varati ili obsěniti tako lasno, kao što jedinac; ali protuslovja im pobijaju vrědnost.

Uhověstac mora, šta kaziva, cèrpiti iz věrovnih svědočanstavah, naslědjena svědočanstva pravo shvatiti, točno pripovědati, a ne smije biti veliko razdoblje izmedju čina i njega. — Više uhověstacah daje i više věrovnosti svědočanstvu, ako im je bez dogovora sporedjenost (coordinati) i neodvisna, te ako se slažu; ali im protuslovja i podredjenost (subordinati), t. j. ako je jedan od drugoga doznavao, čulo od čula, pobijaju vrědnost.

Posredno svědočanstvo zove se *listina* (acta, privilegia, diaria itd.) ako je pisano, a *pritča* ili *bajka* ako je ustmeno; glede suvremenosti zove se priča *skázka*, sumljiva *glasina*, *glas*, glede razdoblja *predavanje* (traditio).

2. Svědok je *iskren*, ako mu je volja očita, da kaže istinu cělovito i čisto; ovo se mora ticati cělka, a glede pojedinostih može biti sumlje, kao što je: znana laživost, koristivost s rečena ovako, s nerečena nikako, šteta ako reče ovako ili ne reče inako, pristranost, taština, itd. — *Pověra* se svědokova osniva na znanoj istinitosti, na probitku i gubitku glede zla glasa, na nepristranosti, čednosti, itd. — Svědok mora teoretički i praktički poznavati svěst, jer bez ove ne ima kritične pověsti nikakove.

§. 249.

Kako se svědočanstvo tumači.

Dosta se često zbiva, da su něka města, ili čitave česti spisa nepristupne razumljivosti, jer je spis ili s tudjega jezika

preveden, ili je pisan starijim jezikom, ili razrěčjem, ili je nejasno izražen itd. te sada nastaje nužda, iznaći pravi smisao i dokazati ga prema svemu sadèržaju spisa. Ovaj dokaz zove se tumač ili exegeza (interpraetatio) svědočanstva; nauka, štono to uči, exegetika ili hermenevtika; ova se ravna i jest razlika prema posebnosti znanosti pojedine.

Tumači se pako:

Prěvodom (versio), prěrazom ili prěrekom (paraphrasis, periphrasis) i razjašnjom (komentar).

1. U prěvodu označuje pojedinu rieč etimologija, običaj, a često i savez ili smisao.

2: Smisao se nadje logičkim i slovničkim savezom, prispodobom iz jednoga ili drugoga jezika, definicijom, opisom itd.

3. Razjasniti se pako može samo kritikom i hermenevtikom.

Radi troje ove zadaće mora tumač točno znavati ne samo jezik, nego i stvar i sve okolnosti jur pomenute, da se uzmože upiljiti u duh i u misli pisca ili svědočanstva, te da tako kano prorok u obratnom smislu iz davnih vremena odgoneće istinu, inako nejasnu.

Dodatak.

Kratka povĕst logike.

§. 250.

Rekosmo, da bez logike ne može biti govora o sustavnosti, bez sustavnosti neima osnova znanosti, a bez znanosti neima razvitka ni napredka. Ova obća istina kaše se tako čovĕčanstva, da joj pobližih dokazah netreba.

Isto je tako istinito i to, da je povĕst logike sĕguran rukovod, kojim se može ponjati današnja kultura svega svĕta i glede obćenitosti i glede postupnosti vremenom i širenjem; odatlé slĕdi, da je povĕst logike pojav znatan; s toga evo njekoliko cèrticah iz njezin ga razvitka.

Logika se je prirodno razvijala, od kada je pametara čověku, jur obiteljskim životom, onda družtvenim, poslĕ narodnim; nu znanstvenu je osnovu traga istom u starogèrčkoga naroda, ako i jest tih tragovah dosta malo.

Logika stare Indije u školah Tirade i Njajam vele da je prenesena s gèrčko-arabskoga izvora.

Gèrčka eleatička logika Xenofona (VI olimpijade) pèrvi je početak, što se zanj znade. Filozofemi joj směraše za abstrakcijom.

Pitagorova škola (49. ol.) očitova se u kategorijah.

Zenon iz Eleate sastavi pèrvi pravila dialektici; svědoče mu ipak Diogenes Laërtes (IX. 25), Sextos Empeirikos (adv. math. VII. 7), Galenus (hist. phil. prooem.) i Suidas, oslonivši se na

ono, što o tom veli Aristotel u spisu σοφιστης, što se izgubio. Taj je Zenon izobreo četir sofizma (kriva izuma); λόγος πρῶτος τον Ζήνωνος. 1. Ima li se što micat někim pravcem, to se može, ali prije mora proći polovištem, jošte prije polovištem toga poloviša, itd., daklě se nemože micati. — 2. Λόγος δεύτερος ὁ Ἀχιλλεύς: Ako je najpolagahniji (žeova, kornjača) napredniji (odmakao), to ga i najbèrži (Ahil) nemože stići: jer je ovaj vazda napredniji. — 3. Λόγος τρῖτος, leteća striela, svaki je čas na inom městu, daklě se nemiče. — 4. Λόγος τέταρτος neznatniji je, jer se bavi samo odnosnim mněnjem. — Ovi sofizmi běše zavladali toliko, da se je sva tadanja filozofija njimi bavila, i u retoriku ih prenesla, te se Gorgias, jedan izmedju pèrvakah sofističkih, hvastao na olimpičkih igrah, da može svašta dokazati i oprovèrći; Eubulides obrete sofizma elektru ili enkekalymmenos t. j. sakriven, σορίτης hèrpa pšenice: ni sto zèrnah nečine hèrpu, jer je 100 samo za 1 više od 99), φαλακρός (čelavac, i uz 100 vlasah jesi čelav); dialella (ili keratine, rogati: je li ti spadoše rogovi? itd.). — Dilemma od Erathla (obuka u Protagora uz obveznicu, da plati polovinu naukovine umah, a drugu polovinu, čim izgubi pèrvu parnicu, itd.), krokodilov, pseudomenon (lažac) ili dialanthanon (varalica) Eubulida, itd.

Sokrata ide pèrvenstvo o dialektiku, jer on po svědočanstvu Aristotelevu pèrvi označivaše pojme, i uvede indukciju, kao što je to očito u Platona (108. ol. I.). U njegovom sustavu glavna je sila u osnovnih oblicih. Dialektiku on osniva na razlici izmedju obćenitosti i pojedinosti, i na razlici izmedju onoga, što je nuždno istinito, a što je proměnljivo; spominje sud, oznaku, razredbu, metodu, nu nazivlje nije točno, jer nebijaše razlike izmedju slovničkoga i logičkoga.

Znanstveno i teoretično kuša najprije Aristotel da obradi logiku, kao što on to sâm spominje; nu retorički upliv i slaba priprava očita je u teoriji o dokazu; spisi su mu: kategorie, ἀναλυτικὸν πρώτερον, ἀναλυτικὸν ὕστερον, τοπικὸν, περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων — sve ovo ujedno zove se organon; ovamo se broji i ῥητορικόν.

Aristotelova logika bavi se samo opisivanjem oblikah za mišljenje bez ogleda na upliv razuma, a podpuna je samo čest o kategoričkih sudih i izumih. Dialektici pomagao je mnogo tim, i što je uvažio znatnost subjekta, a tim je mogao pobijati neznatnost sofističkomu pravcu; nu s toga zadje u tankosti, dakako za onda

vèrlo nuždne, te nije mogao prěći izvan kategoričnih sudovah i izumah; to je tako trajalo viekove.

Epikuros (109. ol.) zabaci obširnost dialektike; fizici svojoj doda kanonikon, u kojem izbraja obća kriterija istini.

Zenon (Kistionski 120. ol.) osnova stoičku školu, prione uz kriterija istine, pravdajuć se skepticizmom akademika Arkesilaa; on zače pèrvi tumačiti psihologičku stranu logike, što ju

Chrisippos dalje obradjivaše; ali se čini iz onoga, što se o tom sačuvalo, to se sve osnivalo više na slovnici, nego li na logici.

Vremenom steče Aristotelova nauka sve to veću znamenitost tako, da početkom kèršćanstva bijaše zauzela vladati uz neznatne takmice; od tada počimlje neizměran broj komentatorah, i to:

Pèrvi bijaše lěčnik Galenus (g. 131.), on protumači kategorije i analitiku; od njega je i četvèrti oblik kategoričkomu izumu.

III. věka pojavi se Alexander iz Aphrodisije,

Porphyrius, koj napisa uvod kategorijam,

VI. věka konzuo Anicius Manlius Torquatus Severinus Boëthius komentiraše organon Aristotela i izradi teoriju o hipotetičnih izumih.

Pošto kèršćanstvo i ekstaza novoplatonska svladaše skepticizam, postade Aristotelova nauka organon za sve filozofe; s toga se ukoreni svojom sustavnostju kasnije i kod Arabah, kada se kultura iz Gèrčke k njim preseli. Od Arabah dodje Aristotelizam preko Španije na zapad, te od nje postade XIII. i XIV. věka školastička filozofija u katoličkoj cèrkvi.

Ova se škola uzdèrža borbom izmedju nominalistah i realistah, ponajviše uplivom samostanskih redovah. Logička věština pukoga i praznoga definovanja, razlukovanja i razredjivanja obrazova se tu do krajnosti; tako nastade pristranost i jednostranost logike.

Raimundus Lullius steče veliku slavu dělom Ars Magna, štono se smatra za onoga prělaza kano pojav rědak u kombinatornih uměćah, sastavljanjem několicine pojamah u dugo govore, o kojih se nemože razuměti praništa.

XV. věka probudiše se iz mèrtvila nauke o starožitnostih, tim nastade nova potreba logičke nauke; Laurentius Valla i Julius Agricola moradoše nadutoj i izkvarenoj Aristotelovoj nauci skidati dometke i pokazati ju čistu zatravljenomu světu.

METELWIN Digital LIBRARY

Jakopo Aconzio (1566) pomože im spisom: de methodo sive investigendarum tradendarumque artium ac scientiarum ratione.

Čim se dusi malo okrěpiše, uvidjaše, da čista logika nije organon za znanosti, da je Aristotel samo logičke oblike cělovito obrazovao, a to da nije za znanstvenu metodu dosta: tako se porodi odpor proti Aristotelu.

Petrus Ramus (Pierre de la Ramée) ustade pèrvi proti peripatetičkoj logici svojimi spisi: institutiones dialecticae i animadversiones aristotelicae, kojimi je mnoge nauke skratio i jasnije izrekao. Nu tim se nesteče mnogo. Borba ova o logiku bijaše povodom, te ga ubiše Bartolove noći.

Slědbenik mu bijaše Rudolphus Goklenius, po kojem se zove jedan sorites.

Od većega uspěha bio je odpor Franje Bakona Verulamskoga (1600) dělom novum organon. On dokaza, da Aristotelova silogistika nije dovoljna za znanstvena spoznavanja; da se prirodne znanosti osnivaju na indukciji; da valja najprije razvijati znanje o pokusih. Duh njegove logike dělovaše tako, da se on može smatrati novim osnovateljem logike i ostalih znanostij, osobito u englezkoj školi. Nazore njegove razviše Hobbes, Locke, Hume i Smith itd. Nu i njegov je odpor pristran, jer htěde silogistiku stranom mimoići — tim se tumači i sadanji englezki empirizam u logici i u ostalih znanostih, uračunav ovamo i manchestersku školu utilitarsku: samo što je koristno, valja obrazovati i to prema prilogu (oportunitetu).

Cartesius (René des Cartes 1600) shvati mu pèrvi sve mahne, ali i njegov „methodus recte utendi ratione, et veritatem in scientiis investigandi“ nije nego pokus, kako bi se Aristoteleva načela izpraviti imala. Někim je načinom on u opreci s empirizmom, težeć za racionalizmom.

Spinoza, Leipnitz, Wolf itd. opraviše mu sustav znatno, svedši u sklad empirizam i rationalizam.

Plouquet izradio je Aristotelevu silogistiku najtočnije.

J. A. Lambertus razvi u organu svom mnogo oštroumlja.

Sam. Reimarus (1720) napisa logiku za onda najbolju.

Imanuel Kant razredi nauku o sudu i ob izumu, kakova je danas; on je početnik današnjoj logici. Njim bijaše pobudjen Salomon Maimon, da logiku izvede obširnije.

Hofbauer napisa analitiku o sudu i ob izumn.

Kiesewetter napisa popularno Kantove zakone.

W. T. Krug izradi pèrvi zakone mišljenja, kakovi su danas.

Razliko od Kanta podjoše Fichte i Schad spekulativnom metodom, pa Schelling, Bardili, Krause, a najdalje Hegel logikom transcendentalnom, Schleiermacher pessimizmom, ili pravo rekši resignationizmom.

Herbart i Drobisch, Zimmermann itd. osnovaše noviju školu, kojoj ima biti podlogom od česti matematika.

Neoborive podpune sisteme neima ni danas jošte, jer neima neoboriva stanovišta: Aristotel je jošte i dan danas glavni osnov; najtočnije osnove jesu propedevtici, jer su neoborive. Sustav je svim piscem jedan, metode su razlike, stvar im je ista. — Monografije rěšiti će do skora novi i bolji pravac, koj će se valjda osnivati na matematici.

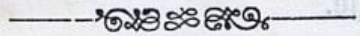

Prĕgled sadèržaja.

§. **Uvod.**

1. Čověk, tělo, duh, duša.
2. Izvor svakomu znanju octan izmedju suprotive: znanje i neznanje.
3. Mněnje prema činu i obratno.
4. Nesklad pomenute suprotive.
5. Znanje izkustveno, pojmovno.
6. Misliti, misao kao pojam.
7. Misao kano mnienje.
8. Pravo mněnje.
9. Uvět pravu mněnju.
10. Pravo misliti.
11. Mudro misliti, mudrovati.
12. Povod mudrovanju.
13. Biljeg mudrovanju.
14. Pojam mudroslovja.
15. Česti mudroslovja.
16. Mudroslovje objektivno i subjektivno.
17. Zadaća mudrovanju.
18. Vrědnost i korist mudrovanja.
19. Mudroslovje uzor znanostim.
20. Propedevtika mudroslovju.
21. Pobliža svèrha filozofijske propedevtike.
22. Česti filozofijske propedevtike.

Logika, misloslovje.

23. Pojam logike.
24. Prědmet logici.
25. Česti logike.

§.
26. Svèrha logici istina.
27. Pojam istine.
28. Čemu je logika.

Objektivna (čista) logika.

29. Zadaća joj i česti.

Čest I. Počeloslovje.

30. Zadaća i sadèržaj počeloslovju.

Počeloslovja glava I. Glavni zakoni mišljenju.

31. Osnov glavnim zakonom za mišljenje.
32. Istovětnost.
33. Protuslovje.
34. Izključeno treće.
35. Razlog.

Počeloslovja glava II. Pojam (pojmoslovje).

36. Pojam prema zoru i pomisli.
37. Pojam kako postane.
38. Pojam, što je.
39. Pojam i pojmi.

A. Pojam sâm o sebi.

40. Što je u pojmu.

I. Pojam po sadèržaju.

41. Sadèržaj pojma, što je.
42. Biljezi različni.
43. Pojam glede samo na sadèržaj jest

II. Pojam po obsegu.

44. Obseg, što je.
45. Pojam po obsegu, kakov je.

METELWIN Digital LIBRARY

III. Pojam po sadèržaju i po obsegu zajedno.

§.

46. Poměr izmedju sadèržaja i obsega.
47. Pravilo s poměra izmedju sadèržaja i obsega.
48. Kakvoća i kolikoća pojma.

B. Pojam prispodobljen s inimi pojmi.

49. Čim se prispodabljaju pojmi.

I. Glede sadèržaja: istovětnost i raznovětnost pojmovah.

50. Pojmi istovětni, raznovětni.
51. Raznovětni pojmi dvoji.

II. Glede obsega: skladnost i sprotnost pojmovah.

52. Pojmi skladni, sprotni.
53. Pojmi protuslovni, protivni.
54. Pojmi skladni i neskladni.
55 Pojmi širi, uži.
56. Pojmi skladni po objemu, po sprezi.
57. Pojmi zaměniti, istovrědni.
58. Pojmi podredjeni, sporedjeni, dopuniteljni.
59. Podredjenost i sporedjenost, čemu su.
60. Pojam najširi, najuži, najviši, najniži.
61. Pojam prav, kriv.
62. Pojam podpun, nepodpun.
63. Svojstva bitna, nebitna.
64. Biljezi svojstva, dostatni, nedostatni.
65. Biljezi jestni, niječni.
66. Pojam pojmovan, stvaran.

Počeloslovja glava III. Sud (sudoslovje).

67. Pojam o sudu.
68. Pojam o sudu logičnom.
69. Sud izreka.

§.
70. Sastavine u sudu, i različne im vrědnosti.
71. Sud i sudi.

A. Sud sám o sebi.

72. Sud po sadèržaju i po obsegu.
73. Obći oblik svakomu sudu.
74. Poměr izmedju subjekta i predikata.

I. Sud po kakvoći.

75. Sud skladan, sprotan.
76. Niječni sud dvojak.

II. Sud po kolikoći.

77. Sud općenit, čestan, poseban.
78. Sud po kakvoći i po kolikoći.

III. Sud po odnosnosti.

79. Sud bezuvětan, uvětan, razstavan.
80. Česti i svojstva suda uvětnoga.
81. Česti i svojstva suda razstavnoga.

IV. Sud po načinu.

82. Načini sudjenja.
83. Vèrsti suda.
84. Sud analitičan, sintetičan.
85. Razlog analitičnomu i sintetičnomu sudu.
86. Sud a priori, a posteriori.
87. Sud navedan, objektivno, subjektivno.
88. Prirodnomu zakonu razvitak navedan, općenitost apriorna.
89. Sud izreka osnovna, dovedena.
90. Znatnije vèrsti raznih izrekah.

B. Snd prispodobljen s inimi sudi.

91. Čim se prispodabljaju sudi.

METELWIN Digital LIBRARY

a) Glede sadèržaja:

I. Istovětnost, raznovětnost suda.

§.

92. Sudi istovětni, raznovětni, srodni, naliki.

II. Izměnjeni i izvraćeni sudi.

93. Izměnjeni sudi.
94. Izvraćeni sudi.

b) Glede obsega:

I. Skladni i sprotni sudi.

95. Skladni sudi.
96. Sprotni sudi.
97. Pravila o sprotnih sudih.
98. Poprotivni sudi (j. subcontraria).

II. Sporedjeni i poredjeni sudovi.

99. Sporedjeni i podredjeni sudi, što su.
100. Pravila sa sporedjenosti i s podredjenosti.
101. Uz isto město.
102. Uz razna města.
103. Sud věrojatnostju.

Počeloslovja glava IV. Izumoslovje.

104. Pojam ob izumu.
105. Izvedljivost izuma.
106. Glavna svojstva u izumu.

A. Bivstvo izuma.

107. Bivstvo izuma, što je.
108. Prividno protuslovje toga poměra (izmedju razloga i poslědice).
109. Protuslovje protumačeno.
110. Zakon razloga i poslědice, uporabljen u izumu.
111. Česti izuma.

§.
112. Tri suda u izumu po znatnosti.
113. Pravila im.
114. Tri suda, tri pojma.

B. Vèrsti izuma.

115. Oblik kano razlog vèrstim.
116. Po čem se děle izumi.

I. Kategorički izumi.

I. Od jednoga prědnjaka.

117. Ako je prědnjak obćenit.
118. Prěgled i priměri tomu.
119. Ako je prědnjak čestan.

II. Od dva prědnjaka.

120. Ako se měnjaju oba člana.
121. Ako se měnja samo jedan član.
122. Ako se měnja član u oba prědnjaka na městu subjektovu.
123. Ako se měnja zajednični član u oba prědnjaka na městu predikata.
124. Ako je zajednični član čas město subjekta, čas město predikata.
125. Izumi od dva obćenita prědnjaka (što ima *a* ima *b* = *A* jest *B*) bez zajedničnoga člana.
126. Izumi od dva prědnjaka, jedan obćenit, drugi čestan, ali su im isti člani.
127. Silogizmi, t. j. izumi od dva prědnjaka, jedan obćenit, drugi čestan s jednim samo proměnljivim zajedničkim članom, i to: I. Ako je ovaj na městu subjekta.
128. II. Ako je zajednični član na městu predikata.
129. III. Ako je zajednični član u jednom prědnjaku na městu subjekta, u drugom na městu predikata.
130. Izumi iz dva prědnjaka, jedan obćenit, drugi čestan, ali oba bez zajedničnoga člana.

METELWIN Digital LIBRARY

III. Od više nego li dva prědnjaka.

A. Prědnjaci občeniti.

§.

131. Isti se člani měnjaju.

B. Svi člani zajednični, ili po dva, ili samo jedan.

132. S jednim zajedničnim, što je u svakom prědnjaku na městu subjekta.
133. Zajednični član samo jedan, i to na městu predikata.
134. Zajednični jedan član u dva i dva prědnjaka (u ostalih različiti), i to u jednom na městu subjekta, u drugom na městu predikata.
135. Nijedan zajedničan član.
136. Prědnjaci od česti občeniti, od česti čestni, podpuna analogija (nalika).
137. Glavno pravilo o kategoričkom izumu.
138. Qosebna pravila o kategoričkom izumu.
139: Četir načina silogizma i oblici im u staro doba.

II. Hipotetični izumi.

140. Što su i kakovi su.
141. Čisti hipotetični izumi.
142. Glavna pravila hipotetičnomu izumu.
143. Měšoviti hipotetični izumi.
144. Glavna pravila měšovitu hipotetičnu izumu.
145. Hipotetični izumi po poměru izvedljivosti.
146. Posebna pravila hipotetičnomu izumu.

III. Disjunktivni izumi.

147. Što su i kakovi su.
148. Čisti disjunktivni izumi.
149. Měšoviti disjunktivni izumi.
150. Oblik jednovitomu disjunktivnomu izumu.
151. Glavno pravilo disjunktivnomu izumu.
152. Čestični izum.
153. Hipotetično-disjunktivni izum.
154. Lemma, dilemma, itd.
155. Pravilni dilemma.

C. Izumi po vanjskom, jezikovnom liku.

§.

156. Izum jednovit, sastavljen.

I. Izum jednoviti.

157. Cělovit.
158. Necělovit.
159. Necělovit, stegnut.
160. Izumi neposredni.
161. Izumi jednakosti.
162. Izumi sprotnosti.
163. Izumi izměne.
164. Izumi načinosti (modalitatis).
165. Izumi podredjenosti.

II. Sastavljeni izumi.

166. Izum sastavljen što je,
167. Sastavljeni izum cělovit, necělovit.
168. Silogistički nîz.
169. Česti niza.
170. Načini nizanja.
171. Verižni izum.
172. Načini verižnomu nizanju.
173. Način napredujući.
174. Način natragujući.
175. Uvětni verižni izum.
176. Uzgredni izum.
177. Indukcija, navedni izum.
178. Izumi věrojatnosti.

Čest II.

Metodika, načinoslovje

ili

subjektivna (uporabna) logika.

179. Metodika, što je.
180. Pomisli i poměri.

§.
181. Nutèrnji poměr i razum.
182. Znanost, sùstav.
183. Metoda u znanosti dvojaka.
184. Sustavnost.
185. Pravila sustavu.
186. Česti sustavu.

I. Oznaka.

187. Pojam ob oznaci.
188. Biljezi.
189. Glavno pravilo oznaci.

Posebna pravila oznaci.

190. Pravilo 1. Shodnost.
191. Oznaka preširoka, preuzka.
192. Pravilo 2. Nepovratnost.
193. Pravilo 3. Nenijek.
194. Pravilo 4. Razgovětnost, jednovitost, kratkost.
195. Oznaka stvarna, tumačenje.
196. Vèrsti tumačenju.
197. Kako se misli nižu u oznaku.
198. Oznaka razložita.
199. Priprava oznaci.

II. Razredba.

200. Pojam o razredbi.
201. Razredba prema tvari i prema obliku.
202. Česti logičnoj razredbi.
203. Dvočlanstvo, tročlanstvo.
204. Razredjivanje.
205. Potanje razredjivanje.
206. Glavna razredba.
207. Glavna pravila razredbi.
208. Posebna pravila razredbi.
209. Ine vèrsti razredjivanja.

III. Dokaz.

§.

210. Pojam o dokazu.
211. Dokaz, kakov je.
212. Oblik dokazu.
213. Česti dokaza.
214. Dokaz glede istine.
215. Načini za dokazivanje.
216. Vèrsti dokaza.
217. Dokaz neupravni.
218. Vrědnost neupravnoga dokaza.
219. Ine vèrsti dokaza.
220. Dokaz věrojatnosti.
221. Dokazi nalike.
222. Dokaz navoda.
223. Vrědnost dokaza věrojatnoga.
224. Pravila pravu dokazu.
225. Dokaz pogrešan.

Metodika poscbna.

226. Što je.

A. Znanstvena obuka.

227. Obuka.
228. Vèrsti obuke.
229. Osnovi obuci.

B. Znanstveni prěgovor ili prioa.

230. Što je.

C. Znanstveno čitanje.

231. Što je i kakovo je.

D. Znanstveno razmatranje.

232. Što je i kakovo je.
233. Sustavno razmatranje.
234. Znanstvena razgodba.
235. Znanosti razgodjene.
236. Arhitektonika, enkiklopedia.

METELWIN Digital LIBRARY

§.

237. Razmatranje racijonalno.
238. Razmatranje formalno.
239. Razmatranje empirično.
240. Pravila mu.
241. Uzrok, ukon.
242. Pravila im.
243. Hipoteza.
244. Razmatranje historičko, kritika u užem smislu.
245. Tvar svědočanstva.
246. Oblik svědočanstva.
247. Pravila filologičkoj kritici.
248. Věrovnost svědoka.
249. Kako se svědočanstvo tumači.

Dodatak.

250. Kratka pověst logike.

Abecedno tražilo.

Broj uz rěč znači §.

Absolutan, sasvim, sasma, svakako, bezuvětan 18.
Abstractio, mišljenost, pomišljenost.
Abstrahere, izlučivati.
Abstraktan, u misli, u pomisli, pomišljen, lišen tvarnosti, bez tvarnosti, bez tvari, bez sgrabna svojstva, 70. 232.; sr. izlučiti.
Accidentalis, slučajan.
Acta, čini, zaključci.
Aequilibrium, v. ravnotežje.
Aequipollens, istovrědan.
Affirmans, jestan, luči se od pozitivan postavan tim, što ono znači šta sprotna nijekanju (česticom *ne*); ovo se tiče svojstva i broja, a ono oblikovne vrědnosti.
Agnosia, v. sofizam.
Aisthesis 239.
Aition, v. sofizam.
Aksiom, axioma 89.
Amphibolia, v. sofizam.
Analisa, analysis, razgloba 226.
Analitičan, analyticus, rěšitben, rěšivni, razrěšujući; sr. natragujući.
Analogija, nalika, nalikost (svojstvo, pravilo itd).
— kriva, v. sofizam.
Animalia quadrupedia logica 125.
Anomalia, razlikost 221.
Anticipatio, constructio 240.
Antropologija 12.
Aplos v. sofizam.

METELWIN Digital LIBRARY

Apodicticus, nuždan, neobhodan, ostenzivan, direktan, upravan.
Apogogicus, indirektan neupravan.
Apokryphus, interpolatus, podmetnut.
A posteriori, izkustvom, izkustven 86.
A priori, umom, umovan 86.
Argumentatio, dokazivanje.
Argumentum, dokazbeni razlog.
Arhitektonika, osnovoslovje; a. enkiklopedia 236.
Arkeologia, znanost o starožitnostih 5.
Assertoricus, istovit.
Atom, počelo, prapočelo u kemiji 9.
Authenticitas, autoritas, pràvost.
Authenticus, pràv.
Autopsia, očevid, očigled.

Bajka, das Märchen.
Bezuvětan, absolutan 18.
Biljeg, nota 37. — Biljeg (od biel) čest, što se na cělku razpozna; biljega, bělo na cèrnu, ili inako; obilježje, po čem se što razpozna, što se izgubilo, pa se traži; znak, u obće, čim se što zna; znamen, čim se što izrazi; znamenje se učini, da se što opazi; znamenka, broj; značaj, svota ćudorednih sposobnostih na osobi, bitnih biljegah na prědmetu.
Biljeg roda, genus proximum 188.
— vèrsti, differentia specifica 188,
— nutèrnji, vanjski, kriterion 246.
— mudrovanja 13.
— kriterion 246.
Biljezi različni 42.
— bitni 187.
— slučajni 187.
— svojstva 64.
— dostatni, nedostatni; jestni, niječni 64.
Bistvo 4. — Biće, suće (zastarělo) subs. verbale od biti, ens, Wesen; bistvo, sućtvo (zast.) abstraktno, pojmovno; sućanstvo, substantia u smislu metafizičnom, dogmatičnom; bitisanje, bivstvovanje, subst. verbale, da se jače označi trajanje.
Bistvo izuma 107.

Bitan, essentialis, v. svojstva.
Bludnja 239.
Buncanje, v. klapnja.

Causa, v. razlog.
Cělak razredbeni, v. pojam razredbeni.
Classificatio, v. razredba.
Codivisio, v. nuzrazredba, nuzrazdělba.
Comparatio, v. prispodoba, prispodabljati.
Complexus, v. sadèržaj.
Concedere, v. prihvatiti.
Conceptio, v. slučivati.
Conceptus, v. pojam.
Conclusio, v. zaključak.
Concretus, v. konkretan.
Conjunctivus, v. sastavan.
Consectarium, v. porizma.
Consecutivum, v. izveden.
Consequentia, v. doslědnost.
Consonans, v. skladan.
Constitutivum, v. izvoran.
Constructio, v. anticipatio.
Contradictio, v. protuslovje.
Contrarius, v. sprotan.
Conventionalis, convenzionell, sporazuman, dogovoran.
Copulativum, jestno (vezno), stegnuto.
Corrolarium, consectarium, v. porizma.

Čest, od čeloga něšto, i to od istih ili različnih sastavinah; děl, jednake česti po množini ili po količini; član, čest na stvoru, što se kloni, pregiblje; uho, od těla veća čest (kotrig u kajkavštini); sastavina, od čega je što, kano od česti sastavljeno; pojedinče, jedno od razlikih čestih, ali cělo, sve, čitavo prema svemu, cělu, čitavu.
Čestan 45; sr. čestičan.
Česti dokaza 213.
— filozofijske propedevtike 22.
— izuma 111.
— logike 25.
— logičnoj razredbi 202.

Česti mudroslovja 15.
— níza 169.
— sustava 186.
— i svojstva suda uvětnoga 80.
— — — razstavnoga 81.
Čestičan, partitivus, divisivus 81; čestičan u manjoj měri, u manjem obsegu itd.
Četèrčlanstvo, tetrachotomia 203.
Čist, objektivan 25.
Čitanje znanstveno 231.
— kurzorno, tèrkimice 231.
— statarno, postojno 231.
Člani razredbeni, membra dividentia (divisionis) 202.
Čověk, tělo, duh, duša 1.
Čustvo, sr. čustvovati.
Čustvovati, ćutiti (razlikuj od ćutjeti ili šutjeti); čustvovati, ćutiti žalost, radost, itd. o moralnih i o philologijskih pojavih; osěćati bol, težinu, itd. o vanjskih, tvarnih pojavih.
Ćud, svota duha i duše, izražena vanjskim ponašanjem, temperamentum (naturell) 1.
Ćudorednost, mòrâl.
Ćutiti, v. čuvstvovati 1.

Decurtatus, kèrn, stegnut, v. entimem.
Deductio in absurdum, izum, dokaz, dovod nesklapan.
Defensio 230.
Definiens, v. označevan.
Definitio, v. oznaka.
Definitus, v. označben.
Demonstratio, v. dokaz.
Descriptio, v. opis.
Determinatio, odredba 51.
Dexteritas, v. věština.
Diairesis, v. sofizam.
Dialog, v. dogovor.
Diaria, dnevnici, spisi o činih, dogadjajih, dnevice upisanih.
Differentia specifica, v. biljeg vèrsti.
Dilemma 154.
— pravilan 155.
— v. sofizam.

Directus, v. upravan.
Disciplinae philologicae 235.
Discursivus, razgovoran.
Dispositio, razgodba.
Disputatio, v. prěgovor.
Dissertatio, razprava.
Distinctio, razluka.
Distinguo, lučim, razlikujem.
Distributivus, v. straničan, vezni.
Dividendum, totum divisum, v. razredbeni cělak.
Divisio, v. razdělba.
— fundamentalis primaria, glavna razdělba, razredba.
Dogma 89.
Dokaz, demonstratio 210.
— dvojben 220.
— glede istine 214.
— jasan, polyzetesis 241.
— kakov je 211.
— nalike 221.
— navedan 221.
— navoda 222.
— neupravan 217.
— nevěrojatan 220.
— objektivan 219.
— pogrešan 225.
— sprotan, instantia 241.
— subjektivan 219.
— upravan 216.
— věrojatan 220.
Dolnjak, propositio minor 111.
Doslědnost, consequentia 35. 80.
Duh, spiritus 1.
Duhoslovje 6.
Duša, anima 1.
Dušoslovje 6.
Dvočlanstvo, dychotomia 203.
Dvogovor, dialogus 230.
Dvojba 4. — Dvojba, da li je što tako ili nije, glede stvari, pojava itd.; sumlja, glede osobe, neizvěstno; osvada, potvora, óbjeda, glede osobe, izvěstno.

METELWIN Digital LIBRARY

Effectus, v. ukon.
Eklekticizam 231.
Empeirama, experimenta 89.
Enkekalimenos, v. sofizam.
Enkiklopedia, v. arhitektonika.
Ennumeratio, v. izbrojba.
Entîmêm, enthyméma 158. 176.
Epiherem, v. uzgredni izum.
Episyllogisticus 170.
Epomenon, v. sofizam.
Essentialis, v. bitan.
Exceptivus, izniman.
Exclusivus, izključan.
Exegeza, hermenevtika 249.
Experimenta, v. empeirema.
Explanatio. v. razglabanje, razglabalo.
Explicatio, v. tumačilo.
Extensivitas, v. kolikoća.

Fallacia a dicto secundum quid ad dictum simpliciter (aut vicissim) 125.
— compositionis 125.
— divisionis 125.
— figurae dictionis 125.
— quaestionis multiplicis, v. sofizam.
Filozof 12.
Filozofem, načelo, pravilo itd. něke vèrsti sustava filozofičkoga.
Filozofija, v. mudoslovje.
Formalan, ličan 23.
Fundamentum, principium divisionis, v. razredbeni razlog.

Genus proximum, v. biljeg roda.
Gledište, smatralište, vìdîk. — Vidik, obći pojam za město, s kojega se što vidi; s gledišta se gleda, oglêda; sa smatrališta se smatra, razabire itd.
Glàsina 249.
Glossarium, v. tumač.
Gornjak, propositio major 111.

Hermenevtika, exegeza 249.

Heterodidakt, v. poduka.
Heterozetesis, v. sofizam.
Hipoteza, hypothesis, v. prědmněvak.
Homonim, rěč, što znači više pojamah, n. pr. glava (luka, šećera. vojsci itd.).
Homonymia, v. sofizam.
Hypothesis, hipothesa, v. prědmněvak.

Identitas, v. istovětnost.
Ignava ratio, v. sofizam.
Ignoratio, mutatio elenchi 214. 230.
Igra rěčmi, v. sofizam.
Incorruptus, integer, v. neskvaren.
Individuum, v. pojedinac, pojedinče.
Inductio, v. indukcija.
Indukcija, v. izum navedni.
— kriva, v. sofizam.
Instantia, v. sprotni dokaz.
Instinctus, v. octan.
Integer, incorruptus, v. neskvaren.
Intellectus, v. razum.
Intensitas, v. jedrina.
Intensivitas, v. kolikoća.
Interpolatus, apokryphus, v. podmetnut.
Intuitivus, nazoran.
Iskrenost, sinceritas.
Isonymus, v. izonim.
Istina, formalna = lična 26.
— materialna = stvarna 26.
Istina (mj. jestina, što jest, biva itd.), kada se slaže misao s mišljenjem = formalna; istinitost, kada se slaže misao s mišljenim = materijalna. — Istinitost, pojam ob istini (abstractum); istina (concretum); istota, istina živa, čin, dělo itd.
Istoimenost, v. sofizam.
Istorod 51.
Istosličje, šematizovanje 238.
Istota, v. istina.
Istovětnost 31. 32.
— pojma 50.
— suda 92.

MeteLink Digital Library

Istovit, jestovit, assertoricus 82.
Istovrědan, aequipollens 50. 57.
Izbrojba, eonnumerati 209.
Izključan, exclusivus 83. 90.
Izključeno treće, exclusum medium, tertium 34.
Izključiti se 58.
Izključivati, abstrahere 37.
Izměna, permutatio prosta 93.
— čestna, prosta 163.
Izmišljotina 1.
Izniman, exceptivus 90.
Izonim, isonymon, razne rěči istoga značenja: klobuk, šešir, kriljak.
Izreka, v. naziv.
Izreka, propositio; izrěk, emphasis, sila, posebice.
— logična 69.
Izričan, praejacens 90.
Izum, ratiocinium 104.
— dialektički 176.
— jednovit, necělovit 158.
— — — stegnut 159.
— — sastavljen 156.
— logičan, objektivan 104.
— navedni, induktivni, indukcija 177.
— nesklapan (dovod), deductio in absurdum 217.
— sàkrît, v. sofizam.
— uvětni, verižni 175.
— uzgredni, epihèrêm 171. 176.
— verižni, sorites 171.
— věrojatnosti 178.
Izumi čestični, ratiocinia partitiva 152.
— děle se, po čem 116.
— disjunktivni 147.
— — čisti 148.
— — měšoviti 149.
— hipotetični 140.
— — čisti 141.
— — disjunktivni 153.
— — měšoviti 143.
— — po poměru izvedljivosti 145.
— izměne, permutationis 163.

Izumi jednoviti, cěloviti 157.
— kategorični 117.
— načinosti, modalitatis 164.
— neposredni 160.
— — jednakosti 161.
— — sprotnosti 162.
— podredjenosti, subalternationis 165.
— po vanjskom jezikovnom obliku 156.
— sastavljeni 166.
— — cěloviti, necěloviti 167.
Izvedan, v. svojstva.
Izvedljivost izuma 105
Izvěstnost 211.
Izvod kriv, v. sofizam.
Izvoditi, umovati 10.

Jednoglasje, suglasje 7.
Jedrina, intensitas 208.
Jestan, positivus.
— copulativus 90.
Jestovit, v. istovit.

Kakvoća i kolikoća pojma 48:
— intensivitas 48.
— qualitas 41.
Kanon, katarktikon 28.
Katalepsis 239.
Katarktikon, v. kanon.
Kategorije Aristotelove 60.
— naslovi topike, praedicamenta 233.
Klapnja, tlapnja, klája, kano kroz san slike neugodne; namišljenost, sposobnost duha, da si tvori pojave, kakovih ili nije, ili nemože biti; razmněva, tvori si nove pojave, pojme, možne, običnije ozbiljne; mačta, mašta, za pěsničtvo, za umětnosti, itd.; buncanje, u bolesti duh onemože za ovaj svět — uz zdravo tělo znači bolest duha; utvore, strašne slike za bolesti.
Količina, Kolikoća, } quantitas 40. 60. — extensivitas 48.
— glede měre, obsega itd.; sadèržaj, bez ogleda na měru itd.

Kolovati, okolo ići, itd:; kretati se, neizvěstan pravac; micati se, glavni pojam o proměni města 5.
Komentar, razjašnja.
Konkretan 70.
Korist s logike 28.
Kritika (u širem smislu) umovna, oblikovna, izkustvena 243.
— historička (u užem smislu) 244.
— filologička 247.
Krokodeilinos, v. sofizam.
Kronologija, v. vremenoslovje.
Kruglja, sphaera 8.

Lažac, v. sofizam.
Lemma 89. 154.
Ličan, formalan 23.
Lik, v. oblik.
Locatio, v. razměštanje.
Logika analitična 25.
— čista 29.
— dialektična 25.
— objektivna 25.
— praktična 25.
— prirodna 25.
— subjektivna 25.
— teoretična 25.
— umětna 24.
— v. misloslovje.
— znanost razuma, razumova 38.
Logomachia, v. sofizam.

Maniera, v. sposobina.
Meditatio, v. razmatranje.
Membra dividentia, v. razredbeni člani.
Metabasis, mutatio elenchi 224.
Metafizika 12.
Metoda 179.
— analitična, uzstupna 183.
— genetična 183.
— sintetična, nizstupna 183.
— u znanosti dvojaka 183.

Metodika, načinoslovje.
— posebna 226.
— — analitična.
— — deduktorna.
— — epagogična.
— — epheuristična.
— — epinoetična.
— — epistematična.
— — eseuristična.
— — heuristična.
— — induktorna.
— — sintetična.
Metodologija, znanost o metodici strukovnoj.
Misao kano mnênje 7.
—, — pojam 6.
Misli kako se nižu u oznaku 197.
Misliti, duhom poslovati; mněti, misliti bez osvědočenosti podpune da je pràvo; scênjeti znači isto što mněti.
— mudro 11.
— pravo 10.
Misloslovje, logika 6. 22.
Mnênje 7.
— pravo 8.
— prema činu, i obratno 3.
Mnogočlanstvo, polytomia, polychotomia 203.
Modalitas, v. načinost.
Modus, nota accidentalis, biljeg slučajni.
Monosyllogismus 156.
Možan, problematicus 82.
Mudrolijaš sofista 218, tumači, navraća sve na izum; poslědičar (Consequenzenjäger) izvadja zaključke, poslědice iz svega i svačega.
Mudroslov, mudroslovac, mudrosloviti 11.
Mudroslovje objektivno, subjektivno 16.
— philosophia 14. — Mudroslovju absolutnomu prědmet je samo mudroslovje; relativnomu bud koja znanost, ili vèrst znanosti.
— uzor znanosti 19.
Mudrovati 11.
Mutatio elenchi, v. ignoratio.

METELWIN Digital LIBRARY

Načelo, principium 89.
— jestno, principium affirmans 32.
— niječno, pr. negans 33.
— suglasja, pr. concordantiae 32.
Način 8. 179, sr. sposobina.
Načini časoslovni, vremenoslovni, kronologični 180.
— dokazivanju 215.
— govora, v. schema.
— nizanja 170.
— obratni, Goklenov 173.
— silogizma 139.
— sudjenju 82.
— topični 180.
— verižnomu nizu 172.
Načinoslovje, metodika 29. 179. 184.
Načinost, modalitas 164.
Nadrazredba, nadrazdělba, superdivisio 205.
Naglas, prosodia, v. sofizam.
Nágon, sr. octan.
Nakup, sorites, v. sofizam.
Nalik 51. — Nalikovati. v. prispodabljati.
Nalika, analogija 221, naličnost, nalikost.
Napredujući, progressivus, syntheticus, episyllogisticus 170. 173.
Naslovi topike, v. kategorije.
Natragujući, regressivus, analyticus, prosyllogisticus 170. 174.
Nauk 227; 1) što se uči stvarna i stvarno, razumom i pametju; 2) stalež; nauka, što se uči i umom; nauci, što i znanosti; znanje, 1) stalež, 2) prědmet, što ga duh posvoji tako, da mu može izbrojiti pojave i protumačiti im razloge; znanost, sustavno uredjena i posvojena jedna vèrst spoznavanja; znanstvenost, značaj sustavnosti; věština, okretnost u sposobnosti; umětća, znanje i okretnost i věština zajedno. Sr. obuka, pouka, poduka.
Náziv, názov, terminus, ime pojedina pojma, pojava, sredstva, itd. u nauci, u znanosti, u obèrtu, itd.; izraz, pravo ime za něki pojedini bud obći bud posebni pojam; glas, pèrvak ili sastavina izgovorene rěči; rěč, glas ili glasi, što zajedno něšta znače; beseda, izmedju više rěčih jedna; govor ili slovo 1) podpuna izreka, sastavljena i razpletena prema sadèržaju, obsegu i obliku; 2) proizvod uma i govorila ljudskoga, kojim

se razlikujemo od glasovah sve ostale žive i nežive prirode; jezik, cěloviti pojam o svih glasovnih pojavih jednoga i istoga sustava.
Nazivlje, terminologija, sve rěči, imena, izrazi itd., rěčnik o pojedinoj znanosti, ob obèrtu, itd. 231.
Nazoran, intuitivus 197.
Negare, odbiti.
Negativus, v. niječan.
Nervus ili vis probandi, dokazbena sila.
Nesklad izmedju znanja i neznanja 4.
Neskvaren, incorruptus, integer 246.
Nesmisao 95.
Nesrodstven 51.
Neuměti, neznati protusloviti, v. sofizam.
Neupravan, apogogičan, indirektan 216.
Nevěrojatnost, v. věrojatnost.
Niječan, 1) negativus, 2) remontivus 90.
Nîz silogistički 168.
Nonmenon 232.
Nota, v. biljeg.
Nuzrazdělba, nuzrazredba, codivisio 204.
Nuždan, assertoricus 82.

Obćenit, universalis 45.
Obćenitost, abstrahirana valjalost 88.
— razlog 107.
Objekt, v. prědmet.
Objektivan 16.
Objektivnost, v. subjektivnost.
Oblik. — Lîk obći pojam, òblik posebni pojam o pojavu gledevanjskih mu proměnljivih biljegah, razlikah, svojstavah, itd.
— dokazu 212.
— i razlog vèrstim izuma 115.
— izumu 106.
— jednovitu disjunktivnu izumu 150.
— pojmu 44.
— sudu 73.
— svědočanstva 246.
Obrazloženost 211.
Obrazložiti šta, razloge (ili dokaze) čemu navesti.

Obresti, obrětati 3. — Čověk obrete, šta traži; a nadje, šta traži ili netraži; obresti umom, naći očima. Obresti se, pretvoriti se.
Obseg pojma 44. 45. — Obseg, sadèržaj pojma; sadèržaj, obći pojam; usebina, měra praznine mĕrtukove.
Obuka znanstvena 227.
Octan, stimulus, pobuda duha, uma za čim; nagon, instinctus, pobuda těla, sětila.
— znanju izvor 2.
Očèvid, očigled, autopsia 240.
Odbiti, negare 230.
Odluka 68.
Odnosno, v. uvětno.
Odredba, determinatio 51.
Omedjašen, restrictus 90.
Omedjašenost, v. sofizam.
Oměr, v. poměr.
Ontologija, nauka o bistvih, ontologijski 27.
Opis, descriptio 196. 199.
Opreka rěčmi, v. sofizam.
— sr. sprotnost.
Organon 28.
Oris, v. opis i oznaka.
Osětiti, v. čustvovati, ćutiti.
Osnov, abstraktno; osnova, konkretno i materijalno.
Osnovi nauci 229.
Osnovoslovje, arhitektonika 184.
Osvědočba, čin, dokaz; osvědočenost, presvědočenost abstraktno, stalež.
Označben, definitus 188.
Označevan, definiens 188.
Oznaka, definitio 48. 187. 195. — Oznaka jest ili biva: per analysin, descriptio (izbrojiv bitne i slučajne biljege), diagnosis (u prirodopisu živinstva i bilinstva po biljezih sustavnih, u lěčničtvu oznaka bolesti); distinctio (per analogiam, a contrario, a negativo, ab opposito); expositio seu explanatio (izbrojiv osim bitnih i slučajnih takodjer biljege mimogredne); definitio ethymologica seu philologica; definitio philosophica seu sistematica; definitio genetica; definitio nominalis seu verbalis; definitio realis (bitni biljezi, po sadèržaju i po obsegu); per synonima; versio (prěvod) stricta, libera.

Padokaz, probatio 224.
— v. sofizam, paralogizam.
Paralogismus 225.
Paraphrasis, v. přěraz.
Partitio, v. razdělba.
Pentachotomia, v. petočlanstvo.
Periphrasis, v. přěrek.
Permutatio, v. izměna.
Petočlanstvo, pentachotomia 203.
Phaînomenon 232.
Počelo, pèrvak, elementum.
Počeloslovje 29.
Počeloslovja glava I. 31.; gl. II. 36.; gl. III. 67.; gl. IV. 100.
Podmet, subjekt 68.
Podmetnut, apokryphus, interpolatus 246.
Podrazredba, podrazdělba, subclassificatio, subdivisio 205.
Podredjenost i sporedjenost, čemu su 59.
Područan, subalternans 99.
Područen, subalternatus 99.
Područnost, subalternatio 99.
Poduka, heterodidakt 227.
Pogovor, v. prirok.
Pojam, conceptus 6. 38.
— čist, měšovit 63.
— dolnji, terminus minor 114.
— glede samo na sadèržaj 43.
— gornji, terminus major 114.
— i pojmi 39.
— istine 27.
— jasan 48.
— jednovit 43.
— kako postane 37.
— logike 23. 36.
— mudroslovja 14.
— najširi, najuži, najviši, najniži 60.
— òbjêt 66.
— obimljući 66.
— o dokazu 210.
— ob izumu 104.
— o sudu 67.

METELWIN Digital LIBRARY

Pojam o sudu logičnom 68.
— podpun, nepodpun 62.
— pojmovan, tvaran 66.
— po obsegu 44.
— — — i po sadèržaju 46.
— — sadèržaju 39.
— prav, kriv 61.
— prema zoru i pomisli 36.
— prešírok, preuzak 42.
— prispodobljen s inimi pojmi 49.
— razgovětan 48.
— razredbeni, cělak razredbeni, dividendum, totum divisum 202.
— sam o sebi 40.
— što je 38.
— terminus 114.
— točan 42.
— zajedničan, terminus medius 114.
Pojav prirodan, umětan 240.
Pojedinac, pojedinče, individuum.
Pojmi, čim se prispodabljaju 49.
— dopuniteljni 58.
— nadredjeni 59.
— nejednaki 58.
— neskladni 54.
— podredjeni 18. 201.
— protivni, protuslovni 53.
— raznovětni 50.
— razstavni, disjunktivni 58.
— skladni, sprotni 52.
— skladni, po objemu 56.
— — — sprezi 56.
— sporedjeni 58. 201.
— širi, uži 55.
— zaměniti glede oznake, glede prědmeta 57.
Pojmoslovje 36.
Polychotomia, polytomia, v. mnogočlanstvo.
Polylemma 154.
Polysyllogismus 156.
Polytomia, v. Polychotomia.

Polyzethesis, v. dokaz jasni.
— v. sofizam.
Poměr, oměr, razměr. — Oměr je sud, izveden iza prispodobljena dva pojma medju sebe (glede sadèržaja, obsega, oblika, svojstva, itd.); poměr logični oměr, savez, odnošaj, doslědnost, itd. izmedju dva prispodobljena pojma; razměr, algebraički izjednačena dva oměra ili poměra; savez, kada se spoji, sdruži, itd. jedno s drugim prema sadèržaju, obsegu, načinu, obliku, kakvoći, micanju, itd.; odnošaj, kada se jedno od drugoga luči, miče, razstavlja, itd. Tu se měri, prispodablja sila, vrěme, micanje, itd. uz svaki od ovih sinonimah.
— izmedju subjekta i predikata 74.
— nutèrnji, synthesis 84.
— nutèrnji i razum 181.
Pomisao 14. 36.
Pómisli i poměri 180.
Pomišljivost 15.
Ponjati, razuměti, itd. 10.
Poprotivan, subcontrarius 98.
Porisma, corrolarium, consectarium 89.
Posebnost, poslědica 107., sr. svojstvo.
Positivus, postavan.
Poslědica, consequentia 35. 107.
Poslědičar, v. mudrolijaš.
Postjacens, v. sakriven.
Postulat 89.
Posveman, absolutus 18.
Pouka 227.
Pouzdanost 210.
Povědanje, predavanje, traditio 246.
Pověra 5.
Pověť, zaključak 111.
— thesis, propositio consequens 80.
Povod 9. 35., v. razlog.
— mudrovanju 12.
Praedicamenta, v. kategorije.
Praejacens, v. izričan.
Praemissa, v. propositiones praemissae.
Praktika, praksa, uporaba, věžba, uvěštivanje, ostvaranje, stvorba, sprotnost teoriji; praksa je stvar, prema teoriji kano pómisli, konkretacija prema abstrakciji.

METELWIN Digital LIBRARY

Praktički 11,
Pràv, authenticus 246; prâv, právan, pravedan, prema právu, po právu.
Pravila filologičkoj kritici 247.
— glavna disjunktivnomu izumu 151.
— — hipotetičnomu izumu 142.
— — kategoričnomu izumu 137.
— — měšovito hipotetičnomu izumu 144.
— — razredbi 207.
— o sprotnih sudih 97.
— posebna hipotetičnomu izumu 146.
— — kategoričnomu izumu 138.
— — oznaci 190. 191. 192. 193. 194.
— — razredbi 208.
— razmatranju empiričnomu 240.
— sa sporedjenosti i s podredjenosti suda 100. 101. 102.
— sustavu 185.
— uzroku i ukonu 242.
— za tri suda u izumu 113.
Pravilo 89.
— glavno oznaci 189.
— pravu dokazu 224.
— s poměra izmedju sadèržaja i obsega 47.
Pràvost, authenticitas, autoritas 246.
Predavanje, povědanje, traditio 246.
Predikat, v. prirok, pogovor.
Prědmet, objekt.
— logici 24.
Prědmněva, suppositio.
Prědmněvak, hipoteza 89. 243.
Prědnjaci (izgovaraj: priědnjâci), propositiones praemissae 111.
Prěgovor (prica), disputatio, znanstveni 230.
Prěraz, paraphrasis, sprotno sentenci, većim opisom; sentenca: bolje ikada, nego li nikada — parafraza: Ako imaš šta učiniti, bolje će ti biti, itd.
Prěrek, periphrasis, govornička figura: krunjena glava, město vladar.
Prìca, v. prěgovor.
Prihvatiti, concedere 230.
Principium, v. načelo, razlog.
— fundamentum divisionis, sr. razredbeni razlog.
Priprava mudroslovju, propedevtika filozofijska 20.

Priprava oznaci 199.
Prirok, pogovor, predikat 68.
Prispodobiti, sravniti šta čemu, glagol prěhodan; nalikovati glagol neprěhodan; sravniti pojam obćiji, prispodobiti pojam posebniji, tiče se više lika někakva 37.
Prividnost 239.
Prítča, narratio, Erzählung.
Probatio, v. padokaz.
Problema, v. zadaća.
Problematicus, v. možan.
Progressivus, v. napredujući.
Propositio, izreka, prědnjak.
— antecedens, v. provět.
— consequens, v. povět.
— major, v. gornjak.
— minor, v. dolnjak.
Prosodia, v. sofizam.
Prosyllogisticus, v. natragujući.
Protivnost, v. sprotnost.
Protuslovje 31. 33., sr. sprotnost.
— prividno izmedju razloga i poslědice 108.
— oto protumačeno 109.
Provět, praemissa 111.
— hypothesis, propositio antecedens 80.
Psychologia 1. 22.
Punctum quaestionis, v. točka prěporna.

Quaestio duplex, v. sofizam.
Qualitas, v. kakvoća.
Quantitas, v. kolikoća.
Quaternio, v. sofizam i samotret.
— terminorum, v. samotreći pojam.

Ratio, v. razlog, um.
— ignava, v. sofizam.
Ratiocinium, iznm.
Ravnotežje, aequilibrium 8.
Razabiranje 68.
Razabirati 10.
Razbor 1. 10. 68., v. razsud.
Razborit, nerazboran 67.

METELWIN Digital LIBRARY

Razdělba, partitio 209.
Razglabanje, explanatio 199.
Razgled 183.
Razgloba, analiza.
Razgodba, dispositio 46. 209. 234.
Razgovor 230.
Razgovoran, discursivus 197.
Razjašnja, komentar.
Razlog 31. 35. 109. — Povod, ono najbliže, s čega, radi čega što jest, biva, postade; razlog, čim se što razpozna, čemu se razum neprotivi, što on prizna da se mora metnuti u misao; uzrok, najdalja ili pèrva nužda, s koje što biva, bivaše, ili će biti.
— kriv, v. sofizam.
— postanka (fiendi), poznanosti (cognoscendi), bistva (essendi), dělovanja (agendi) 35.
— razredbi, principium, fundamentum divisionis 202.
Razlozi dokazbeni, argumenta 213.
Razlučiti, razlučivati, distinguere 230.
Razluka, distinctio 209.
Razmatranje, meditatio 232.
— aforistično 232.
— empirično 239.
— formalno 238.
— historično, kritika u užem smislu 244.
— racijonalno 237.
— sustavno 233.
Razmatrati 6.
Razměštanje, locatio 199.
Razmišljati 6. 60
Raznorod 51.
Raznovětnost pojma 50. 51.
Razprava, dissertatio 196.
Razredba, classificatio 200.
— glavna, fundamentalis seu primaria 206.
— prema tvari i prema obliku 201.
Razredjivanje 204.
— potanje 205.
Razrěšidba 89.
Razrěšivost 90.
Razstavan, disjunctivus 57.

Razsud, discrimen, Urtheilskraft 68.; razbor, discretio, reflexio Ueberlegung 67.
Razum, intellectus 1.
Razumak 6. 182. — Sr. smisao.
Razvez, v. sofizam.
Razvitak 5.
— prirodnomu zakonu navedan, obćenitost apriorna 88.
Realis, v. stvaran, zbiljan.
Realitas, zbilja.
Reflexio, v. razsud.
Refutatio, pobijanje, suzbijanje, suzbitak 230.
Regressivus, v. natragujući.
Relativus, uvětan, odnosan 18.
Remontivus, niječan.
Repraesentatio, Vorstellung, pomisao.
Restrictivus, v. omedjašen.
Rěč 6. Sr. naziv.

Sadèržaj, complexus 25.
— pojma 41.
Sakrit, sakriven, postjacens 90.
Samotreći pojam, quaternio terminorum 138.
Samouk, autodidakt 227.
Sastavan, conjunctivus.
Sastavina, sr. čest.
Sastavine pojma 43.
— u sudu, razlike im vrědnosti 70.
Savez, sr. oměr.
— logični 35.
— nutèrnji, sinteza 84.
Schema, v. sofizam.
Scholium 89.
Sětilo 36.
Sila, moć 6.
Sgloba, sinteza.
— dokazbena, vis, nervus probandi 213.
Silogizam, syllogismus 110.
— u užem smislu 120.
— u najužem smislu 127.
Sinceritas, iskrenost.

METELWIN Digital LIBRARY

Sinkreticizam 231,
Sinonim, rěči, što skoro isto znače, al je ipak tanka im razlika: sposoban, věšt, uk.
Sinteza, v. savez nutèrnji.
Sistem, v. sustav.
Sistematika, v. sustavoslovje.
Skazka, die Sage.
Skepticizam 231.
Skladnost 51.
Složen, sastavljen; sastavljeno iz čestih; složeno iz čestih, ali někim redom, pravcem.
Slučivati 37.
Smagnuti 1. — Želiti šta, veća volja za čim, ali nutèrnja, nevidljiva; smagnuti za čim, namagati se vidljivo, da se što postiže; težiti za čim, naporom; lebděti za čim uzvišenijim čuvstvom.
Smatralište, v. gledište.
Smisao 9. 14. Sr. razumak.
Sofista, v. mudrolijaš.
Sofistika, nauka o krivih izumih.
Sofizam 155. 225.
— aition, kriv razlog 225.
— agnosia, neumiješ protusloviti.
— amfibolia igra rěčmi.
— aplos, omedjašenost.
— dilemma.
— enkekalimenos, sakrit izum.
— epomenon kriv izvod.
— falsi medii, non causae ut causae.
— fictae universalitatis.
— heterozethesis, kriva analogija.
— — quaestionis duplicis.
— homonymia, istoimenost.
— ignava ratio, v. pigrum.
— krokodeilinos.
— logomachia, opreka rěčmi.
— per quaternionem, samotret.
— pigrum, ignava ratio.
— polyzetheseos, fallacia quaestionis multiplicis.
— — kriva indukcija.
— prosodia, naglas.

Sofizam, pseudomenos, lažac.
— schema, način govora.
— symbebekos, zaměna bitna sa slučajnim.
— synonymia suznačnost.
Sorites, v. verižni izum.
Spiritus 1.
Spletež 7.
Spor 4., borba, sr. sprotnost.
Sporazum, nesporazum (a ne sporazumljenje i nesporazumljenje) prema um, razum, porazum.
Sporazumno, conventionalis, conventionell 89.
Sporedjivati 11.
Sposobina, maniera 179.
Sposobnost 6., v. svojstvo.
Sprotnost, antithesis, obća znamen za obratne poměre izmedju dva pojma, što se medjusobno prěče, nište, u smislu abstraktnom; razraz u smislu konkretnom; opreka ili suprotiva uz razne biljege; protuslovje, jedan pojam jestan, drugi niječan: sloga — nesloga, valja — nevalja; protivnost, jedan pojam jestan, drugi ne samo niječan, nego i jestno sprotan: bělo — cèrno, dobro — zlo, noć — dan, zima — toplina, osoj — prisoj; odpornost, stalež, svojstvo defenzivno sprotno; spor (borba), offenzivno sprotno.
Sravnjivati 37.
Srodan 51.
Srodstven 51.
Stanje sprotnosti, status controversiae 230.
Status controversiae, v. stanje sprotnosti.
Stegnut, copulativus 83.
Stimulus, v. octan.
Straničan, distributivus 83.
Stvar 1.
— pomišljena, neprědmet 68.
— zbiljna 63.
Subalternus, v. područan.
Subalternatio, v. područnost.
Subalternatus, v. područen.
Subclassificatio, v. podrazredba.
Subcontrarius, v. poprotivan.
Subdivisio, v. podrazdělba.

Subjekt, v. podmet.
Subjektivan 16.
Sud, judicium 67.
— analitičan 84.
— a priori, a posteriori 86.
— bezuvětan 79.
— čestan 77.
— čestičan 81.
— dokazbeni, thesis 213.
— i sudi 71.
— izreka 69.
— — osnovna, dovedena 89.
— jestan 75.
— navedan 87.
— neodredjen 76.
— niječan 75.
— — dvojak 76.
— općenit 77.
— objektivan 69.
— odredjen 76.
— po kakvoći 75.
— po kolikoći 77.
— po kakvoći i po kolikoći 78.
— po načinu 82.
— po odnosnosti 79.
— po sadèržaju i po obsegu 72.
— poseban 77.
— prispodobljen s inimi sudi 91.
— razstavan 79.
— sintetičan 84.
— skladan 75.
— sprotan 75.
— subjektivan 69.
— uvětan 79.
— věrojatan 103.
Suda tri u izumu 112.
— — tri pojma 114.
Sudi, čim se prispodabljaju 91.
— istovětni 92.
— izměnjeni 93.

Sudi izvraćeni 94.
— naliki 92.
— podredjeni 99.
— protivni 96.
— protuslovni 96.
— raznovětni 92.
— skladni 95.
— sporedjeni 99.
— sprotni 96.
— srodni 92.
Suditi 10. Sr. sudovati.
Sumlja 4. 27. 103. Sr. dvojba.
Sumljarstvo, absolutno 27. Sr. skepticizam.
— od česti 27.
Sunčište, sustav jednoga sunačja 8.
Superdivisio, v. nadrazredba, nadrazdělba.
Suppositio, v. prědmněva.
Sustav, systhema 20. 182.
Sustavnost 18. 184.
Sustavoslovje 184.
Suznačnost, v. sofizam.
Svědočanstvo, ugled, valjalost, dostojanstvo svědočenja.
— kako se tumači 249.
Svědočba, spis, město ustmene priznaje.
Svědočenje, svetčano priznavanje.
Svèrha 5.
— logici istina 26.
— pobliža filozofijskoj propedevtici 21.
Svojstva bitna, nuždna, stajaća 63.
— izvedna, consecutiva 63.
— izvorna, constitutiva 63.
— izumu 106.
— nebitna, mimo-, (nuz)gredna, slučajna 63.
Svojstvo, obći biljeg někoj vèrsti pojmovah, posebnost, posebni, neobći, nezajednički biljeg.
Syllogismus, v. silogizam.
Symbebekos, v. sofizam.
Synkatathesis 239.
Synthesis 226. Sr. sinteza, savez nutèrnji.

METELWIN Digital LIBRARY

Synthesis. v. sofizam.
Syntheticus, v. napredujući.

Šematizovanje, v. istosličje.

Teorem, v. zásada.
Teoretički 11.
Teorija, abstrakcija, pomišljenost, sr. praktika.
Terminologija, v. nazivlje.
Terminus, v. pojam.
— major, gornji, (ali ne gornjak).
— minor, dolnji, (ali ne dolnjak).
Tetrachotomia, četèrčlanstvo.
Thesis, v. povět.
— v. dokazbeni sud.
Topika 60. — Sr. kategorije.
Točka prěporna, punctum quaestiones 230.
Traditio, predavanje, povědanje.
Trilemma 154.
Trichotomia, v. tročlanstvo 203.
Tročlanstvo, v. trichotomia.
Tumač, glossarium 196.
Tumačenje 196.
Tumačilo, explicatio 196.
Tvar 1. 23. 70.
— izuma 106.
— pojma 44.
— sr. sadèržaj, prědmet.
— svědočanstvu 245.
Tvaran, sprotno pojmovan, pomišljen, uman 1.
Tvorulja, mašína; obično, orudje (orudalje).
Typosis 239.

Ukon, effectus 241.
Um, ratio 1. 10.
Uměća, umića, sr. nauk.
Umětan 21. — Sprotno prirodan.
Uměti 10. — Znati šta, smatrati šta za istinu, passivno; uměti, znati uvěštiti, uporabiti, aktivno: znam turski, ali neumijem govoriti.
Umotvor 6. — Sprotno rukotvor.

Umovati 10. 104,
Universalitas ficta, v. sofizam.
Uporabljen, uporavljen, applicatus.
Uporavan, applicabilis.
Upravan, direktan 216.
Uvěćeno, slučajnost 70.
Uvět, conditio, abstraktna, pogodba konkretna, uslovje, ugovor, dogovor.
— bitnost 70.
— pravu mněnju 9.
Uzor, ideal, pomišljena najveća sustavnost, pravilnost, lěpost itd.; nazor, posebno mišljenje, mněnje někim pravcem.
Uzrok 35. 241. Sr. razlog.

Valjalost, sporazumna odredba s koristi někoj stvari; vrědnost prema potrebi u zaměnjivanju; cěna, novčana svota stvari; vrednòta, oměr zlata ili srebra prema vrědnosti novca istoga ili stranoga novca, svedena ili osnovana na někoj početnoj jedinici.
Variant 57.
Vezni, stegnuti, copulativus 83.
Vèrsti dokaza 216.
— ine dokaza 219.
— izrêkah 90.
— izuma 115.
— pouke 228.
— razredjivanju 204.
— suda 83.
— tumačenja 196.
Věrojatnost 4. 103. 178.
Věrovnost svědoka 248.
Věšt, sposoban, ùk; sposoban, koj može šta uraditi, jer je to ili učio, ili je prilika, sudeć po prijašnjem; věšti je jur dokazao; uki je naučio ili će naučiti, sudeć po sposobnostih uma.
Věština, dexteritas.
Vis, nervus probandi, v. dokazbena sila.
Volja, želja, težnja.
Vremenoslovje, kronologija.
Vrědnost, sr. valjalost.
Vrědnost i korist mudrovanju 18.

METELWIN Digital LIBRARY

Vrědnost dokazu věrojatnostju 223.
— neupravnu dokazu 218.

Zadaća, problem 89.
— i sadèržaj počeloslovju 30.
— mudrovanju 17.
Zaključak, conclusio 111.
Zakon 89.
— razlogu i poslědici u izumu 110.
Zakoni glavni mišljenju 31.
Zakonost 25., abstraktno o zakonu; zakonitost, što je po zakonu ili prema zakonu.
Zaměna, bitna sa slučajnim, v. sofizam.
Zamětba 2. 239.
Zamětiti 2.
Zamisliti, pomisliti (predstaviti si u duhu) 1.
Zapověd, zabrana 89.
Zbilja, realitas.
Znak, v. biljeg.
Znamen 64., v. znak, biljeg.
Znanje i neznanje 2. Sr. nauk.
— izkustveno, pojmovno 5.
Znanost, sr. nauk.
— sustav 182.
Znanosti obćenite, posebne 235.
— nazorne, razgovorne 197.
Znati, sr. uměti.
Zor 36.

Izpravci.

U §. 25. u a) u 2. redku umetni: k a k o se misli prema zakonom mišljenja — iza rěčih: glede na prědmet samoga mišljenja.

U §. 27. u 8. redku iza rěčih: nu objektivnom — umetni (materijalnom).

U §. 40. u 1. redku umetni: kolikoća — iza rěči: kolicina.

U §. 60. u zadnjem redku: d) po načinosti (město po načinu).

Na strani 47. u 2. redku: jestan (město: jedan).

Na str. 49. u zadnjem redku drugoga stavka (alineje): izumom (město: izumkom).

Na str. 52. pèrva rěč: sud (a ne: ud).

U §. 76. u 2. redku drugoga stavka: neodredjen (město: neoredjen).

U §. 82. na kraju iza rěčih: glagolom ili priděvom — dodaj: n. pr. svakomu učinu ima poslědica.

Na str. 61. pod *) zadnje tri sastavljike (kombinacije) u lěvom stupcu: p u c, p u h, p u d — zaměni ovako: p n c, p n h, p n d.

U §. 84. u 1. stavku na kraju iza rěči: ničem, dodaj: osim za děte u pèrvoj obuci.

U §. 86. iza stavka a) na kraju iza rěči: ures, dodaj: jer da nije, nebi se i zli njom resio.

Na str. 67. u 4. redku: sastavna (město sastavljana).

Na strani 80. u 5. redku od zdola pred rěč: poslovanja, metni: b e z.

Na str. 164. u 1. redku: symbebekos (město symbetekos — u někih iztiscih).

Na str. 194. u br. §. 138.: Posebna (město Qosebna).

METELWIN Digital LIBRARY

Barbara celarent [illegible]
Cesare camestres festino Baroco secundae;
tertia grande sonans recitat Darapti Felapon
Disamis et Datis nec non Bocardo Ferison
Quart° Bamalip Calemes Dimatis Fatesa po Ferison

[illegible] starih izdanjih Virgilievih nalazi se
[illegible] pomanjih pesamah (nevoih ista);
Vergilii juvenalis ludi libellus, bi [illegible]
[illegible] izbora, a to su pomenc
Cirlex (420 hezametarah), Dirae (voces) (13 st
same Kletve, što je mětko izgubio svoje do
Copa (Prěmer) (38 verazah), Est et non
Vir bonus, Moretum (kupinje) Rorae
Aetna (640 verzah) Ciris. Catalecta, Priap
[illegible] pojedinih iz konteksta izteguntih verazah
Virgilievih, sastavljali bi u samovolni
[illegible] cele pesme (slobodnoga sasta
Vergilic, centones), Primer nam je
Cento a Suptialis od Ausonia (309–392)
[illegible] Aeneide po Vergiliu.
[illegible] II.

Epska poezija:

1). Basna
2). Alegoria (inokaz) parabola, paramifija
3). pjesnička pripovjest
4) Legenda.
5) Bajka, priča.
6). Idila (seljanka).
7) Balada, romanca
8) Epos
   a) epopeja
   b) romantički epos.
   c). idilski epos.
   d) građanski epos
   e) ozbiljni "
   f) komički "
9) Roman i novela
   novelete.

Lob der Armuth.

ab esse ad posse
ab oportere ad esse
" oportere " posse valet consequentia.

a posse ad esse
ab esse " oportere
a posse " oportere non " "
a non esse " non posse
a non oportere " non esse
a n " " non posse non valet.
a non posse " non esse.
a non esse " non oportere
a non posse " non oportere valet